

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

*

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

Περιοδική Έκδοση Κέντρου Εικονολογίας Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης
Πάφος 8649, Κύπρος ~ Τηλέφ.: 00357 26 722457 ~ Τηλεομ.: 00357 26 722873.

Εκδοτική Επιτροπή: Ηγούμενος Χρυσορρογιατίσσης Διονύσιος,
Χαράλαμπος Μπακιρτζής, Σταύρος Σ. Φωτίου

~~~

ICONOSTASION

Bulletin of Iconology Research Centre of Chrysorroiyatissa Holy Monastery,
Paphos 8649, Cyprus ~ Teleph.: 00357 26 722 457 ~ Fax: 00357 26 722 873.

Editorial Board: Abbot Dionysios of Chrysorroiyatissa,
Charalambos Bakirtzis, Stavros S. Fotiou

~

ISBN: 1986-3942

XXXXXXXXXXXX

Χορηγός τεύχους: Ίδρυμα «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης»

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ 6

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2015

ΤΙΜΗ €10

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΠΤΗΝΟΠΑΝΙΔΑ ΚΑΙ ΦΥΤΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

Περὶ πτηνῶν καὶ ἐνύδρων 7

ΧΩΡΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ

Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα 9

ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

Καλωσόρισμα στην Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης 11

ΜΕΛΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

Χαιρετισμός εκ μέρους του Πτηνολογικού Συνδέσμου Κύπρου 14

ΤΑΚΗΣ ΤΣΙΝΤΙΔΗΣ

Χαιρετισμός εκ μέρους του Φιλοδασικού Συνδέσμου Κύπρου 16

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΧΥΤΡΩΝ ΛΕΟΝΤΙΟΣ

Χαιρετισμός στην έκθεση «Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου. Τα πουλιά του δάσους» 18

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ

Η έκθεση «Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου» 21

ΒΑΣΟΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ

Πουλιά και δένδρα στην αρχαία Κυπριακή κεραμική
και αγγειογραφία 27

ΖΑΚΛΙΝ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ

Η Κυρά με το περιστέρι..... 48

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Εικόνες από τον κόσμο των πουλιών τής Κύπρου 63

ΣΑΒΒΑΣ ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Η πτηνοπανίδα της Κύπρου 89

ΑΝΔΡΕΑΣ ΦΟΥΛΙΑΣ - ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΧΑΤΖΗΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Στα ίχνη των λατρευτικών κειμηλίων των Μονών Αποστόλου
Ανδρέα Καρπασίας και Αγίου Σπυρίδωνα Τρεμετουσιάς..... 102

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

Μέσα από τα μάτια των παιδιών..... 129

Τεχνητός φωτισμός στο παλαιό οινοποιείο «Ρογιά»

της Μονής Χρυσορρογιατίσης 137

ΠΕΡΙ ΠΤΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΝΥΔΡΩΝ

Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς, ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετραπόδα καὶ ἑρπετὰ καὶ θηρία κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. (...) Εἰσὶ μέντοι γενῶν διαφοραὶ μυρίαὶ καὶ ἐν τοῖς ὄρνεσιν, ἅς ἐάν τις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπίη καθ' ὃν ἐν μέρει καὶ τῆς τῶν ἰχθύων ἐξετάσεως ἐφηψάμεθα, εὐρήσει ἐν μὲν ὄνομα τῶν πετεινῶν, μυρίας δὲ ἐν τούτοις διαφορὰς ἐν τε τοῖς μεγέθεσι καὶ ἐν τοῖς σχήμασι καὶ ἐν ταῖς χροαῖς· καὶ κατὰ τοὺς βίους, καὶ τὰς πράξεις, καὶ τὰ ἦθη, ἀμύθητον οὔσαν αὐτοῖς τὴν πρὸς ἄλληλα παραλλαγὴν. Ἦδη μὲν οὖν τινες ἐπειράθησαν καὶ ὀνοματοποιίας χρήσασθαι, ἴν', ὥσπερ διὰ καυτήρων τινῶν τῆς ἀσυνήθους καὶ ξένης ὀνομασίας, τὸ ἰδίωμα ἐκάστου γένους ἐπιγινώσκη

Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπὶ μὲν τῆς γῆς ἐκελεύσθη πετάσθαι, διὰ τὸ πᾶσι τὴν τροφήν ἀπὸ τῆς γῆς ὑπάρχειν· Κατὰ δὲ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, ὡς προλαβόντες ἀποδεδώκαμεν, οὐρανοῦ ἐνταῦθα παρὰ τὸ ὄρασθαι τοῦ ἀέρος προσειρημένου· στερεώματος δέ, διὰ τὸ πυκνότερόν πως εἶναι, συγκρίσει τοῦ αἰθερίου σώματος, καὶ μᾶλλον πεπιλημένον ταῖς κάτωθεν ἀναφοραῖς τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα. Ἐχεις οὖν οὐρανὸν διακεκοσμημένον, γῆν κεκαλλωπισμένην, θάλασσαν εὐθηνουμένην τοῖς οἰκείοις γεννήμασιν, ἀέρα πλήρη τῶν διπταμένων αὐτὸν ὀρνίθων. Πάντα προστάγματι Θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραχθέντα, καὶ ὅσα ὁ λόγος παρήκε νῦν, τὴν ἐπὶ πλεῖον ἐν τούτοις διατριβὴν ἐκκλίνων, ὡς ἂν μὴ δόξη ὑπερεκπίπτειν τοῦ μέτρου, κατὰ σεαυτὸν συλλογισάμενος, ὄγε φιλόπρονος, τὴν ἐν ἅπασιν τοῦ Θεοῦ σοφίαν καταμανθάνων, μὴ λήξης ποτὲ τοῦ θαύματος, μηδὲ τοῦ διὰ πάσης τῆς κτίσεως δοξάζειν τὸν ποιητὴν.

Μέγας Βασίλειος, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, 9.

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ

Το Κέντρο Εικονολογίας της
Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης,
ο Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου
και ο Φιλοδασικός Σύνδεσμος Κύπρου
σας προσκαλούν στην εκδήλωση με θέμα

ΠΤΗΝΟΠΑΝΙΔΑ ΚΑΙ ΦΥΤΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ

Η εκδήλωση περιλαμβάνει εγκαίνια φωτογραφικής
έκθεσης με θέμα

Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου:

Τα πουλιά του δάσους

και διάλεξη του καθηγητή Βάσου Καραγιώργη με θέμα

***Πουλιά και δένδρα στην αρχαία κυπριακή
κεραμική και αγγειογραφία.***

Η έκθεση οργανώνεται από το
Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας
και τον Πτηνολογικό Σύνδεσμο Κύπρου.

Χορηγός της εκδήλωσης
το Ίδρυμα «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης»

Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης,
Σάββατο 4 Οκτωβρίου 2014, 10:30 π.μ.

6:30 - 9:00 π.μ. Θεία Λειτουργία που θα τελεσθεί
από τον Χωρεπίσκοπο Αρσινόης κ.κ. Νεκτάριο.

Π.Α. 22 667706 έως 25.9.2014

Χωρεπίσκοπος Αρσινόης
Νεκτάριος

ΚΑΙ ΕΙΔΕΝ Ο ΘΕΟΣ ΤΑ ΠΑΝΤΑ

Με ιδιαίτερη χαρά χαιρετίζουμε τη σημερινή εκδήλωση που συνδιοργανώνουν το Κέντρο Εικονολογίας της Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης, ο Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου, ο Φιλοδασικός Σύνδεσμος Κύπρου και το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας. Μεταφέρουμε επίσης και τις ευχές του Μητροπολίτη Πάφου, που απουσιάζει στο εξωτερικό, προς όλους τους προαναφερθέντες, καθώς και στο σημερινό ομιλητή καθηγητή κ. Βάσο Καραγιώργη και στο χορηγό της παρούσας εκδήλωσης, το Ίδρυμα «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης».

Στο βιβλίο της Γένεσης αναφέρεται «και είδεν ο Θεός τα πάντα, όσα εποίησεν, και ιδού καλά λίαν» (Γέν. 1:31). Αυτό είναι και η αφετηρία της χριστιανικής διδασκαλίας για τη Δημιουργία. Αυτός ο υλικός κόσμος, που ο Θεός δημιούργησε, είναι «καλός λίαν». Ο π. Αλέξανδρος Σμέμαν σ' ένα βιβλίο του γράφει ότι χριστιανός είναι αυτός που όπου και αν κοιτάξει βλέπει τον Χριστό και χαίρεται με αυτό. Η ορθόδοξη εμπειρία και πράξη έμπρακτα μας παρουσιάζουν τη βίωση της μυστηριακής σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό κόσμο. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα Αγίων της Εκκλησίας που δείχνουν την ευαισθησία, το σεβασμό και την αγάπη τους προς την κτίση. Ο Άγιος Γεράσιμος ο Ιορδανίτης είχε για φίλο ένα λιοντάρι. Ο Άγιος Σεραφείμ του Σάρωφ έκανε παρέα με μια αρκούδα. Ο Άγιος Παύλος ο Θηβαίος, όπως και ο προφήτης Ηλίας, λάμβαναν την τροφή τους από ένα κοράκι. Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός όπου πήγαινε να κηρύξει φύτευε και ένα δέντρο. Και ένα σύγχρονος πνευματικός άνθρωπος του αιώνα μας συνήθιζε να βάζει επιτίμιο

στους ανθρώπους να φυτεύουν δέντρα. Στο Βίο του Αγίου Σιλουανού του Αθωνίτου μαρτυρείται ένα περιστατικό κατά το οποίο ο Άγιος φαίνεται να ενοχλείται όταν ένας μαθητής του κτυπά με το ραβδί του ένα φυτό και το κόβει. Η Κτίση αποτελεί για μας μυστήριο κοινωνίας μαζί με τον Θεό. Αυτή είναι και η καταξίωση της ύλης.

Τα πιο πάνω δικαιολογούν μια τέτοια εκδήλωση, όπως η σημερινή, σε έναν εκκλησιαστικό χώρο όπως αυτόν που βρισκόμαστε σήμερα. Εξάλλου είναι γνωστή η ευαισθησία του Ηγουμένου Διονυσίου για την τέχνη, τον πολιτισμό αλλά και για την πτηνοπανίδα και τη χλωρίδα του τόπου μας. Το Εικονολογικό Κέντρο της Μονής, μετά το περσινό πετυχημένο συνέδριο, έρχεται φέτος να μας παρουσιάσει μια πρωτότυπη εκδήλωση που θα είναι πιστεύω το ίδιο πετυχημένη. Γνωστό επίσης είναι και το ενδιαφέρον του Ιδρύματος «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης» για τα πιο πάνω θέματα και το ευχαριστούμε θερμά για την όλη προσφορά του στο νησί μας, αλλά και στον παγκόσμιο πολιτισμό.

Κλείνοντας το σύντομο χαιρετισμό μου θα ήθελα και πάλι να συγχαρώ όλους τους συντελεστές της εκδήλωσης αυτής και να ευχηθώ καλή επιτυχία.

Ηγούμενος Χρυσορρογιατίσσης
Διονύσιος

ΚΑΛΩΣΟΡΙΣΜΑ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

Είμαι με ιδιαίτερη χαρά και συγκίνηση που σας καλωσορίζω σήμερα σ' αυτό εδώ το χώρο που για πολλούς επισκέπτες αποτελεί ένα παραδεισένιο τοπίο. «Παντού ησυχία, εκτός από τους ήχους των πουλιών», «πραγματικά μαγικό», «πραγματικά λάτρεψα την ηρεμία του χώρου», «η θέα και τα λουλούδια προσφέρουν ηρεμία», «πολύ ήσυχο και πανέμορφο μοναστήρι», «υπέροχο περιβάλλον με πολύ πράσινο», «ωραίο μέρος όπως τον Παράδεισο», «η θέα είναι καταπληκτική», «στην ησυχία και ηρεμία ακούς μόνο τα πουλιά να τιτιβίζουν», «παντού γλάστρες με λουλούδια και φυτά και το σιντριβάνι στο μέσο», «υπέροχη όαση ηρεμίας», είναι μερικά από τα σχόλια και τις εντυπώσεις επισκεπτών της Μονής που απέστειλαν στο Trip Advisor (Σύμβουλος Ταξιδιού), το οποίο με τη σειρά του απέστειλε στη Μονή τιμητική διάκριση για το έτος 2014, με βαθμολογία τεσσεράμισι στα πέντε.

Όπως είναι γνωστό η περιοχή γύρω από τη Μονή, μετά από δική μου πρόταση, έχει ενταχθεί από το 2004 στα ευρωπαϊκά προγράμματα «Φύση και Ζωή» για τη δημιουργία δρυοδάσους. Φιλοδοξία μας είναι να το καταστήσουμε ένα από τα μεγαλύτερα δρυοδάση στην Ανατολική Μεσόγειο. Σύμφωνα με τα προγράμματα όλα αυτά τα είδη πανίδας και χλωρίδας που βρίσκονται στην περιοχή είναι προστατευόμενα και σαν τέτοια απολαμβάνουν, και θα πρέπει να απολαμβάνουν, ενός είδους ασύλου, που δυστυχώς παραβιάζεται πολλές φορές από ασυνείδητους παράνομους επισκέπτες, τόσο κατά τη διάρκεια της ημέρας όσο και κατά τη διάρκεια της νύχτας.

Στα έξι τετραγωνικά χιλιόμετρα γης που βρίσκεται γύρω από τη

Μονή υπάρχουν περίπου εκατό πενήντα αιωνόβιοι δρύες, ηλικίας από οκτώ μέχρι τετρακοσίων πενήντα ετών. Εδώ πρέπει να σημειώσω ότι, μετά από έρευνες ειδικών, στους κορμούς και στις κουφάλες των γέρικων αυτών δένδρων, παραχειμάζουν, μεταξύ των άλλων, και πάρα πολλά είδη ωφέλιμων εντόμων. Εκτός από τους δρύες υπάρχουν αιωνόβια πεύκα, κυπαρίσσια, περνιές, τρεμιθιές, αντρουκλιές, μοσφιλιές και άλλα. Όλα αυτά, μαζί με την πλούσια βλάστηση, δημιουργούν ένα βιότοπο που ελκύει τόσο τα ζώα όσο και τα πτηνά. Γι' αυτό και στο βιότοπο αυτό εδώ και αιώνες συμβιώνουν αλεπούδες και λαγοί, όλα τα είδη των ερπετών, πέρδικες, φάσσες, τρυγόνια, κατσικορώνες, κούκοι, τσαλαπετεινοί, μελισσοφάγοι, όλα τα είδη των μικρών πουλιών, από τη σκαλιφούρτα μέχρι τη σουσουράδα, το σγαρδήλι και το αηδόνη, που εδώ και τρία χρόνια έπαυσε να κελαηδεί, λόγω της χρήσεως δικτύων και ξοβέργων από λαθροθήρες στα περιβόλια της Μονής. Τον κατάλογο των πουλιών συμπληρώνουν όλα τα είδη των πουλιών της νύκτας, που είναι οι νυκτοπάπαροι, τα θουπιά, τα ανθρωποπούλια, καθώς επίσης και όλα τα είδη των θηλαστικών, όπως είναι οι νυκτερίδες και άλλα.

Πριν είκοσι περίπου χρόνια ο επισκέπτης της Μονής καμάρων τους γύπες, που πετούσαν πάνω από τη Μονή ερχόμενοι από την Παναγιά, με προορισμό την περιοχή του Αγίου Ανδρονίκου, που ήταν και το καταφύγιό τους. Θυμάμαι μια μέρα του Μαΐου που μετρήσαμε συνολικά ένδεκα γύπες. Σήμερα, εκτός από τα αηδόνια και τους γύπες, έχουν εκλείψει από την περιοχή και οι κλόκκαροι, οι κοράζινοι και οι κολιοί, λόγω, πιστεύω, της χρήσης δηλητηριωδών δολωμάτων. Η απουσία όλων αυτών και άλλων πουλιών από την περιοχή, θα πρέπει να μας προβληματίσει όλους.

Τελειώνοντας επιθυμώ να σας αναφέρω αποσπάσματα εκλεκτών επισκεπτών της Μονής που εξυμνούν το φυσικό περιβάλλον της. Ο Ρώσος μοναχός Βασίλειος Μπάρσκυ, που επισκέφθηκε τη Μονή το 1735, γράφει: «Ένα πράγμα έχει το αξιοσημείωτον: ευρίσκεται εις θελκτικήν τοποθεσίαν που είναι γεμάτη δροσιάν το καλοκαίρι και ήσυχη, με καθαρόν αέρα, δίπλα εις πηγήν γλυκείαν και υγιεινήν». Ανώνυμος, που επισκέφθηκε τη Μονή στις 11 Αυγούστου 1921, γρά-

φει: «Όταν κανείς βρεθεί στο γραφικό αυτό Μοναστήρι, ο νους προς στιγμή σταματά και η ψυχή μυστικά προσεύχεται μπροστά στο μαγικό θέαμα. Η φύσις έχει μαζέψει όλες τις ομορφιές της... Αεράκι των πεύκων μυρισμένο, νερά κρύα δροσερά, γλυκίες φωνές πουλιών. Όλα απλά, καθαρά, αρμονικά, ωραία, σου δίνουν όψιν μιας ήσυχης ζωής, που εκτελεί τον Θεόν, τον υψηλόν προορισμόν της».

Ο αείμνηστος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Λεόντιος, ως διάκονος της Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου στις 20 Ιουλίου του 1926, έγραψε στο βιβλίο επισκεπτών της Μονής, μεταξύ άλλων, και τα εξής: «Όστις θέλει να εννοήση την προέλευσιν της προγονικής ευσεβείας, ας σπεύση εις το υποβλητικόν τούτο περιβάλλον της σεβασμίας ταύτης Μονής της Χρυσορροϊατίσσης, όπου ο ουρανός, ως θόλος εκκλησίας, το καταστέφει πλήρες αφθάστου μεγαλείου συνθέσεων και χρωματισμών και σχημάτων». Ο αείμνηστος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Γ΄ σε επίσκεψή στη Μονή στις 29 Αυγούστου του 1951, σε μια λακωνική φράση του, που περικλείει πολλά, έγραψε: «Κολυμβήθραν ψυχικής αναβαπτίσεως αποτελεί η Ιερά Μονή Χρυσορροϊατίσσης». Και ο σημερινός Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κάρολος Παπούλιας, που επισκέφθηκε τη Μονή στις 17 Δεκεμβρίου του 1999, γράφει: «Εδώ κοντά στο Θεό θαυμάζεις τα Θεϊκά και ανθρώπινα έργα σε μια φύση δοξαστική του Δημιουργού της».

Το φυσικό περιβάλλον, λοιπόν, είναι σύμφωνα με την Εκκλησία ο μέγας οίκος του ανθρώπου, μέσα στον οποίο φιλοξενείται η ζωή. Μέσα σε αυτόν όλα τα όντα μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά, φανερώνοντας την αλληλεπίδραση και την αλληλεξάρτηση σύμπαντος κόσμου. Η αλήθεια αυτή είναι ανάχωμα στη σύγχρονη οικολογική κρίση και έναυσμα για λειτουργική σχέση ανθρώπου και φύσης. Τότε, ο άνθρωπος τεχνολογεί την ωραιότητα της Κτίσης, φανερώνει τις πινελιές της αγάπης του Θεού πάνω στη δημιουργία. Τότε η φύση εμπνέει την τέχνη και η τέχνη μεταμορφώνει τη φύση.

Μελής Χαραλαμπίδης

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΕΚ ΜΕΡΟΥΣ
ΤΟΥ ΠΤΗΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Ως Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Πτηνολογικού Συνδέσμου Κύπρου θα ήθελα και εγώ με τη σειρά μου να σας καλημερίσω και να σας καλωσορίσω σε αυτή την όμορφη εκδήλωση. Είναι μεγάλη μας τιμή το γεγονός ότι η έκθεση φωτογραφίας «Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου» συνεχίζει και σε άλλες περιοχές της Κύπρου, δίνοντας έτσι την ευκαιρία σε ακόμη περισσότερο κόσμο να θαυμάσει το μοναδικό κόσμο των πουλιών και σας ευχαριστούμε όλους για την υποστήριξη.

Η Κύπρος, ως νησί στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, έχει πλούσια βιοποικιλότητα και πάνω από 400 είδη πουλιών έχουν καταγραφεί εδώ. Πολλά από αυτά είναι μεταναστευτικά είδη, δηλαδή περνούν από το νησί την Άνοιξη και το Φθινόπωρο, ενώ κάποια φωλιάζουν αλλά δεν μένουν στην Κύπρο ολόχρονα. Υπολογίζεται ότι μέχρι και 250 εκατομμύρια πουλιά περνούν κάθε χρόνο από το νησί μας στις δύο αποδημίες, το Φθινόπωρο και την Άνοιξη. Δυστυχώς, όμως, όπως σε όλο τον κόσμο, έτσι και στην Κύπρο τα είδη και οι οικοτόποι βρίσκονται σε κίνδυνο, λόγω της αμείλικτης αλλαγής στη χρήση γης, της αστικοποίησης και της ανάπτυξης υποδομών, της παράνομης παγίδευσης, της όχλησης και πολλών άλλων απειλών.

Τα πουλιά είναι από τους καλύτερα μελετημένους οργανισμούς στη γη, και είναι κοινώς αποδεκτό ότι αποτελούν έναν πολύ καλό δείκτη βιοποικιλότητας και αειφόρου διαχείρισης των φυσικών πόρων. Όταν μειώνονται αυτό είναι κακό σημάδι για όλους μας.

Τα δάση της Κύπρου αποτελούν το ιδανικό περιβάλλον για πολλά είδη. Η θέση της Κύπρου, η ποικιλότητα της γεωμορφολογίας και κατ'

επέκταση της βλάστησης των δασικών περιοχών με τα πεύκα, τους πλάτανους, τους κέδρους, τις μυρτιές, τις λατζιές, κάνουν τα δάση ιδανικό μέρος για πολλά είδη πουλιών, μεταξύ των οποίων η δακκανούρα, η κίσσα, το νυχτοπούλλι και ο δεντροβάτης.

Τα δάση μας, μεταξύ άλλων, φιλοξενούν και κάποια είδη που είναι μοναδικά στον κόσμο, τα ενδημικά μας είδη δηλαδή, τη σκαλιφούρτα και τον τρυπομάζι, τα οποία φωλιάζουν αποκλειστικά στο νησί μας. Η σκαλιφούρτα με το χαρακτηριστικό ασπρόμαυρο χρωματισμό της εντοπίζεται σχεδόν σε όλες τις περιοχές και όλα τα υψόμετρα, ενώ ο τρυπομάζι, με το γκριζωπό κηλιδωτό μοτίβο, προτιμά τις θαμνώδεις εκτάσεις στις ημιορεινές περιοχές.

Η έκθεση φωτογραφίας, στην οποία θα περιηγηθούμε στη συνέχεια, περιλαμβάνει μοναδικές φωτογραφίες των ειδών που ανέφερα προηγουμένως, καθώς και άλλων ειδών τα οποία συναντώνται στην περιοχή και χαρακτηριστικές εικόνες από τα δάση μας. Οι περισσότερες από τις δασικές μας περιοχές έχουν αναγνωρισθεί ως Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά και προστατεύονται από τη νομοθεσία.

Ο Πτηνολογικός Σύνδεσμος με τη συνεχή στήριξη του Επίτιμου μας Προέδρου κ. Τάσσου Λεβέντη είναι μια από τις μεγαλύτερες περιβαλλοντικές οργανώσεις της Κύπρου, έχει στόχο την προστασία των πουλιών, των βιοτόπων τους και της βιοποικιλότητας της Κύπρου γενικότερα και όραμά μας είναι: ένα νησί με υγιή οικοσυστήματα, πλούσιο σε βιοποικιλότητα, όπου οι άνθρωποι διαφυλάττουν ενεργά τη φύση για ένα βιώσιμο μέλλον. Είναι καθήκον όλων να προστατεύσουμε και να διατηρήσουμε την ομορφιά του νησιού μας και ποτέ δεν πρέπει να επαναπαυόμαστε.

Κλείνοντας, εκ μέρους του Πτηνολογικού θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Ηγούμενο της Ιεράς Μονής Χρυσορρογιάτισσας για τη φιλοξενία, το Κέντρο Εικονολογίας της Ιεράς Μονής Χρυσορρογιάτισσας και το Φιλοδασικό Σύνδεσμο Κύπρου για την πρωτοβουλία της εκδήλωσης, το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας για τη συνεχή συνεργασία και στήριξη, το Ίδρυμα «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης» για την ευγενή χορηγία του και όλους που βοήθησαν ώστε να γίνει η σημερινή εκδήλωση πραγματικότητα.

Τάκης Τσιντίδης

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΕΚ ΜΕΡΟΥΣ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΔΑΣΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Ως Πρόεδρος του Φιλοδασικού Συνδέσμου Κύπρου, πρέπει πρώτα να πω ότι αισθάνομαι ευγνώμων που μου δίνεται η ευκαιρία να πω λίγα λόγια στη σημερινή εκδήλωση. Θεωρώ καθήκον μου να συγχαρώ και να ευχαριστήσω την Ιερά Μονή Χρυσορροϊατίσσης και το Ίδρυμα «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης», που είναι οι κύριοι διοργανωτές της ωραίας αυτής εκδήλωσης. Ως Τμήμα Δασών έχουμε με την Ιερά Μονή μια διαρκή και καρποφόρα συνεργασία που αναπτύχθηκε κυρίως ως αποτέλεσμα της βαθιάς αγάπης του Αγίου Ηγουμένου για την κυπριακή φύση και το δάσος.

Εμείς ως δασικοί, ασφαλώς δεν είμαστε ειδικοί στην Τέχνη και στην Ιστορία, αλλά μπορούμε να εκτιμήσουμε τη σημασία της τέχνης στις προσπάθειες για τη διατήρηση και ανάδειξη της πολύτιμης βιοποικιλότητάς μας. Πολλά σύγχρονα εγχειρίδια για τα πουλιά και τη χλωρίδα χρησιμοποιούν ζωγραφιές για τα είδη που περιγράφονται. Επίσης η τέχνη χρησιμοποιείται ευρύτατα διεθνώς στην περιβαλλοντική εκπαίδευση σε σχολεία. Οι μαρτυρίες από αρχαία ευρήματα που απεικονίζουν στοιχεία της φύσης δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για την παρουσία των ειδών σε ένα τόπο και τη χρήση τους στις αρχαίες κοινωνίες.

Επειδή όμως, όπως ανέφερα και πριν, οι γνώσεις μου για την τέχνη είναι πενιχρές, να μου επιτραπεί να συνεχίσω λέγοντας λίγα λόγια για τη βιοποικιλότητά μας.

Κάθε τόπος έχει τη δική του βιοποικιλότητα. Έτσι και η Κύπρος προικίστηκε με φυσικό πλούτο που δεν έχει τίποτε να ζηλέψει από άλλες χώρες της περιοχής. Ο νησιώτικος χαρακτήρας της, που είχε ως

αποτέλεσμα τη διαρκή απομόνωσή της από άλλα οικοσυστήματα, κατέστησε δύσκολη την ανταλλαγή γενετικών στοιχείων μεταξύ συγγενών οργανισμών και ειδών γειτονικών περιοχών. Αυτό, μαζί με την ποικιλία των βιοτόπων που δημιουργούνται από τη θαυμαστή διαφοροποίηση των γεωλογικών συνθηκών, του κλίματος και του υψομέτρου δημιούργησαν μεγάλο βαθμό ενδημισμού τόσο στα φυτά όσο και στα πουλιά αλλά και σε άλλες ομάδες οργανισμών, όπως τα ερπετά και τα έντομα.

Η βιοποικιλότητα αυτή, που απλόχερα δημιούργησε η φύση μέσα σε χιλιετίδες, βρίσκεται σήμερα σε κίνδυνο αποκλειστικά λόγω των αλόγιστων ενεργειών του ανθρώπου. Η υπέρμετρη ανάπτυξη χωρίς την τήρηση βασικών αρχών ορθολογισμού, ο κατακερματισμός των βιοτόπων, η απερήμωση και η κλιματική αλλαγή που είναι το αποτέλεσμα της υπερκατανάλωσης, που έχει κυριαρχήσει τον αλαζόνα σύγχρονο άνθρωπο, είναι μερικοί από τους κύριους παράγοντες που απειλούν τη βιοποικιλότητα.

Από την άλλη, υπάρχουν οι άνθρωποι και οι φορείς που προστατεύουν τα στοιχεία της βιοποικιλότητας ή εκφράζουν την αγάπη τους μέσα από άλλες δραστηριότητες, όπως είναι οι δημιουργίες της τέχνης.

Οι καλλιτέχνες που έχουν ως αντικείμενο τα φυτά ή τα πουλιά δεν μπορεί παρά να διαπνέονται από βαθιά αγάπη για το αντικείμενο της τέχνης τους. Αυτό τεκμαίρεται και από την επιλογή τους να απεικονίσουν πουλιά ή φυτά καθώς και από τη βαθιά γνώση των λεπτομερειών της μορφής τους, η οποία είναι αναγκαία για μια σωστή απεικόνιση.

Παράλληλα, υπάρχουν φορείς στην κοινωνία μας, που διοργανώνουν εκδηλώσεις, όπως η σημερινή, που επίσης συγκαταλέγονται ανάμεσα στις προσπάθειες για προστασία του φυσικού μας πλούτου. Αυτοί οι φορείς, αξίζουν τα συγχαρητήρια και τις ευχαριστίες μας, διότι αφιλοκερδώς διαθέτουν χρόνο και πόρους για το ευγενές αυτό έργο.

Είναι για αυτό που κλείνοντας, θα ήθελα να εκφράσω για μια ακόμη μια φορά την ευγνωμοσύνη μας προς τον Πανοσιολογιώτατο, στον ομιλητή κ. Βάσο Καραγιώργη και στον Διευθυντή του Ιδρύματος «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης» κ. Χαράλαμπο Μπακιρτζή για την ωραία εκδήλωση που μας προσφέρουν σήμερα.

Επίσκοπος Χύτρων
Λεόντιος

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ
«ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΠΟΥΛΙΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ.
ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ ΤΟΥ ΔΑΣΟΥΣ»

Να μου επιτρέψετε κατ' αρχάς να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τον Κύριο για τις πνευματικές ανατάσεις, που η αγάπη Του μας χάρισε σήμερα, καθώς και τις θερμές μου ευχαριστίες προς τους διοργανωτές αυτής της ημερίδας για την τιμή που μου έκαναν να τελέσω, σ' αυτό το ειδυλλιακό τοπίο της Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης, τα εγκαίνια της έκθεσης φωτογραφίας πουλιών του δάσους.

«Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας». Με αυτούς τους θεόπνευστους λόγους ο Προφητάναξ Δαβίδ υμνεί τον Θεό για το έργο της Δημιουργίας στον περίφημο Προοιμιακό Ψαλμό. Και πράγματι αρκεί κανείς να παρατηρήσει με προσοχή τον θαυμαστό κόσμο της φύσης και θα διαπιστώσει με πόση σοφία έπλασε ο Θεός τον κόσμο. «Ἐποίησεν ὡς ἀγαθός τὸ χρήσιμον, ὡς σοφός τὸ κάλλιστον, ὡς δυνατός τὸ μέγιστον» κατά τον Μ. Βασίλειο (*Εἰς Ἐξαήμερον*, 1, 7 ΒΕΠΕΣ 51, 91).

Μια ματιά στον καταγάλανο ουρανό μας, και μόνο το πέταγμα του περήφανου αετού, το γλυκόλαλο κελαήδημα ενός αηδονιού καθώς και τα υπέροχα χρώματα και η ομορφιά ενός μικρού πουλιού είναι ικανά για να μας προκαλέσουν κύματα ευφροσύνης στον εσωτερικό μας κόσμο και να αναπέμφουμε δοξολογία στον Δημιουργό. Αλλά και τα ίδια τα πουλιά αινούν και δοξολογούν τον Θεό. «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον... πετεινά πτερωτά», προτρέπει ενθουσιωδώς ο Δαβίδ στον 148ο ψαλμό του.

Αυτή την ομορφιά και τη χάρη των πουλιών του τόπου μας, μας παρουσιάζουν με τις υπέροχες φωτογραφίες τους το Λεβέντειο Δη-

μοτικό Μουσείο Λευκωσίας και ο Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου. Μια ομορφιά, που αποτυπώνει και εκφράζει το μεγαλείο και την πανσοφία του Θεού και που γι' αυτό τους ευχαριστούμε θερμά.

Το γεγονός ότι στην Αγία Γραφή υπάρχουν περίπου τριακόσιες αναφορές σε πουλιά και κατονομάζονται περίπου τριάντα διαφορετικά είδη καταδεικνύει, αφενός, το ενδιαφέρον και τη μέριμνα του Θεού για τα υπέροχα αυτά δημιουργήματά Του («*Εμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συναγουσιν εἰς ἀποθήκας καὶ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά*») (Ματθ. 6,26) και, αφετέρου, την αγαπητική σχέση που πρέπει να έχουμε εμείς με αυτά και την προστασία που πρέπει να τους παρέχουμε (ο Θεός έπλασε τον άνθρωπο και τον έβαλε μέσα στον παράδεισο για «να εργάζεται και να τον φυλάττει»).

Η αξία αυτή των πουλιών, ωστόσο, περιφρονείται στις μέρες μας από τον κοσμικό με την κακή έννοια άνθρωπο, τον άνθρωπο τον αποστασιοποιημένο από τον Θεό και υποδουλωμένο στην ύλη. Πολλές φορές, μάλιστα, αυτή η αξία όχι μόνο παραγνωρίζεται αλλά και τα ίδια τα πουλιά βασανίζονται και δολοφονούνται. Ο Άγιος Ιουστίνος Πόποβιτς κήρυττε ότι «ο άνθρωπος πρέπει να ντρέπεται και να εκλιπαρεί για συγνώμη από το κάθε πουλί για το ότι αυτός είναι που έφερε τον θάνατο... στα πουλιά, στα ζώα και στα φυτά».

Είναι, λοιπόν, σημαντικό να επανεύρουμε και πάλι την αληθινή σχέση μας με τα πουλιά, τα ζώα, και τα φυτά καθώς και με όλη την Κτίση. Τούτο προϋποθέτει συμφιλίωση τού ανθρώπου με τον Θεό και υπακοή στο άγιο θέλημά Του. Το παράδειγμα των αγίων μας και των σύγχρονων γερόντων αποτελεί τού λόγου το αληθές. Ο Προφήτης Ηλίας λ.χ. τρεφόταν κατά θαυμαστό τρόπο από κοράκια. Ο όσιος Παύλος της Ομπνόρας, που ζούσε σε μια απρόσιτη περιοχή των ρωσικών δασών, συμβίωνε τόσο αρμονικά με τα πουλιά, ώστε αυτά αποτελούσαν την καθημερινή του συντροφιά και αντικείμενο της μέριμνάς του. Και ο γέροντας Παΐσιος, καθώς και πολλοί άλλοι άγιοι, είχαν μια ιδιαίτερη αγαπητική σχέση με τα πουλιά και τη φύση.

Όλα γύρω μας αποτελούν σταλαγματιές της αγάπης τού Θεού. Πίσω από την κάθε φωτογραφία, που θα θαυμάσουμε σε λίγο, κρύβεται το κάλλος και το μεγαλείο ενός πραγματικού πουλιού. Και πίσω από αυτό το κάλλος και αυτό το μεγαλείο, πίσω από αυτά τα καλλικέλαδα πουλιά, σίγουρα υπάρχει η πανσοφία τού ζώντος Θεού. Ας αναφωνήσουμε και μεις, λοιπόν, μαζί με τον θεόπνευστο Δαβίδ. *«Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε, πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας».*

Και ας φροντίσουμε τούτο το μεγαλείο τού Θεού να το νιώθουμε ανά πάσα στιγμή, μέσω των πουλιών και μέσω της φύσεως, ώστε να βιώνουμε καθημερινά την πνευματική πληρότητα.

Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή

Η ΕΚΘΕΣΗ
«ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΠΟΥΛΙΩΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»

Στις 15 Οκτωβρίου 2013 εγκαινιάστηκε στο Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας η έκθεση «Από τον Κόσμο των πουλιών της Κύπρου». Η έκθεση οργανώθηκε από κοινού από το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας και τον Πτηνολογικό Σύνδεσμο Κύπρου, ο οποίος εόρταζε τότε τα δέκα χρόνια λειτουργίας και προσφοράς του.

Στην έκθεση παρουσιάζονταν φωτογραφίες πτηνών της Κύπρου μέσα στο φυσικό τους περιβάλλον. Ο πυρήνας των φωτογραφιών αυτών παρουσιάστηκε το 2012 πρώτα στο Παρίσι, στο κτήριο της Unesco, και ακολούθως στο Ελληνικό Κέντρο στο Λονδίνο.

Οι φωτογραφίες στο Λεβέντειο ταξινομήθηκαν σε κατηγορίες ανάλογα με το είδος των πουλιών: αρπακτικά και νυχτόβια πουλιά, παράκτια πουλιά, πουλιά του δάσους, πουλιά των θαμνώνων, πουλιά των γεωργικών περιοχών και υδρόβια πουλιά. Για κάθε κατηγορία πουλιών δόθηκαν διάφορες πληροφορίες για το χαρακτήρα τους, για τον τόπο όπου φωλιάζουν και γεννούν τα αυγά τους, αν είναι ενδημικά ή αποδημητικά και άλλες λεπτομέρειες. Ιδιαίτερα για κάθε εικονιζόμενο πτηνό δόθηκε το επιστημονικό του όνομα, όνομα με το οποίο είναι γνωστό στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο και το όνομα με το οποίο είναι γνωστό στην Κύπρο.

Η έκθεση στο Λεβέντειο περιλάμβανε, επίσης, απεικονίσεις πτηνών και αντικείμενα που έχουν τη μορφή πουλιών από τις Συλλογές του Μουσείου. Το περιεχόμενο της έκθεσης βοήθησε στη γνωριμία του κοινού με τον κόσμο των πουλιών καταδεικνύοντας ταυτόχρονα τη σημαντική και διαχρονική παρουσία τους σε διάφορες μορφές τέχνης

Η έκθεση στο Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο.

και συγκεκριμένα στην Κυπριακή τέχνη. Είναι γενικά παραδεκτό πως τα πουλιά είναι από τα πιο αγαπητά θέματα στην τέχνη διαχρονικά. Γενικά η παρουσία πουλιών αλλά και η εικόνα τους μεταφέρει την αίσθηση της υπαίθρου και τους ήχους της εξοχής, χαρίζοντας ευφορία και αισιοδοξία.

Στον κόσμο της αρχαίας Κύπρου και κυρίως κατά τους 8ο-6ο αι. π.Χ. η απεικόνιση πουλιών κυριαρχεί στη διακόσμηση των αγγείων. Στην καμπύλη επιφάνεια των αγγείων του «Ελεύθερου Ζωγραφικού Ρυθμού» (free field style) απλώνονται σχηματοποιημένα πουλιά πραγματικά έργα τέχνης.

Αγάλματα ιερέων με αετούς στα χέρια προδίδουν τη συμβολική σημασία των πτηνών αυτών πιθανότατα ως στοιχείο δύναμης και εξουσίας. Το περιστέρι αντίθετα, ως το κατεξοχήν πτηνό της Αφροδίτης, παριστάνεται με γυναικείες μορφές και θεωρείται σύμβολο

αγάπης και γονιμότητας. Η χήνα, η πάπια και μικρά πουλιά απεικονίζονται μαζί με παιδιά, συχνά σε ανάγλυφες παραστάσεις, όπου έχουν μάλλον χαρακτήρα κατοικίδιων.

Κατά τη Μεσαιωνική περίοδο, κυρίως στα εφυσλωμένα κεραμικά σκεύη, από τα πιο συχνά διακοσμημένα θέματα είναι τα πουλιά. Στις απεικονίσεις τους δύσκολα αναγνωρίζονται συγκεκριμένα είδη πουλιών, ωστόσο είτε μεταφέρουν την αγάπη των ανθρώπων για το φτερωτό κόσμο των πουλιών είτε πάλι αναφέρονται στις χάρες και τα χαρακτηριστικά ορισμένων από αυτά, όπως είναι το φτέρωμα της καμαρωτής-πλουμιστής πέρδικας, ο μακρύς λαιμός των υδρόβιων πουλιών, η περηφάνεια των αρπακτικών που εκτός άλλων ταυτίστηκαν με τον πλούτο και τη δύναμη.

Στα νεότερα χρόνια απεικονίσεις πουλιών ανευρίσκονται τόσο στα χρηστικά όσο και στα διακοσμητικά αντικείμενα. Πουλιά εικονίζονται σε υφαντά, σε κεντήματα, σε κοσμήματα και σε πήλινα σκεύη. Στον εκκλησιαστικό χώρο κυριαρχεί ο δικέφαλος αετός, έμβλημα των Παλαιολόγων, των τελευταίων Βυζαντινών αυτοκρατόρων, σύμβολο της χαμένης αυτοκρατορίας και της Ελληνορθόδοξης παράδοσης στο Μεταβυζαντινό κόσμο.

Στην έκθεση παρουσιάστηκαν αντιπροσωπευτικά δείγματα απεικονίσεων πουλιών σε διάφορα αντικείμενα από τις Συλλογές του Λεβέντειου Μουσείου. Η έκθεση σημείωσε επιτυχία και έτυχε αξιοσημείωτης επισκεψιμότητας. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που συνόδεψε την έκθεση και σχετικό τετράδιο με πληροφοριακό υλικό για το θέμα βοήθησε μεγάλο αριθμό παιδιών να γνωρίσουν συστηματικά τον κόσμο των πουλιών, να μάθουν για τις ιδιαιτερότητές τους, για τη σημασία της Κύπρου ως μεταναστευτικού σταθμού για χιλιάδες πουλιά κάθε χρόνο και κυρίως να ευαισθητοποιηθούν για την προστασία τους. Στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος πραγματοποιήθηκαν με τη βοήθεια λειτουργών του Πτηνολογικού Συνδέσμου δύο εκδρομές πτηνο-παρατήρησης: μια στη Λίμνη της Αθαλάσσας και η άλλη στη Λίμνη της Ορόκλινης.

Μετά το τέλος της έκθεσης και σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχαιοτήτων, η έκθεση μεταφέρθηκε τον Απρίλιο του 2014 και συνεχίζει

Η έκθεση στην Κάτω Πάφο.

να λειτουργεί στον Αρχαιολογικό χώρο στην Κάτω Πάφο. Για το σκοπό αυτό το μέρος της φωτογραφικής έκθεσης εμπλουτίστηκε με ομάδα πουλιών που επιχωριάζουν στο χώρο αυτό της περιοχής του Φάρου της Κάτω Πάφου, ο οποίος χώρος καθορίστηκε ως Ζώνη ειδικής Προστασίας και αποτελεί τμήμα του πανευρωπαϊκού δικτύου Natura 2000.

Οι χιλιάδες επισκέπτες που συγκεντρώνει ο αρχαιολογικός χώρος των Ψηφιδωτών στην Κάτω Πάφο έχουν την ευκαιρία μαζί με τις αρχαιότητες να γνωρίσουν τον πλούσιο και γοητευτικό «Κόσμο των Πουλιών της Κύπρου». Στην έκθεση παρουσιάζονται αντιπροσωπευτικά δείγματα απεικονίσεων πουλιών σε αρχαιολογικά αντικείμενα, κυρίως σε αγγεία, από τις Συλλογές του Τμήματος Αρχαιοτήτων αλλά και φωτογραφίες πουλιών σε ψηφιδωτά.

Η έκθεση στην Ιερά Μονή Χρυσorroγιατίσσης.

Σήμερα, εδώ στη Χρυσorroγιατίσση, εγκαινιάζεται και παρουσιάζεται μια νέα μορφή της έκθεσης, με τίτλο «Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου. Τα πουλιά του δάσους». Επικεντρώνεται στα πουλιά του δάσους και των θαμνωδών περιοχών της Πάφου, αρπακτικά και νυχτόβια, ενδημικά είδη και υποείδη, οικεία στο περιβάλλον της Ιεράς Μονής. Όπως και στις προηγούμενες εκθέσεις οι λήψεις των φωτογραφιών οφείλονται σε μέλη του Πτηνολογικού Συνδέσμου Κύπρου.

Στο φιλόξενο αυτό ημιυπαίθριο χώρο του μοναστηριού τα τιτιβίσματα των πουλιών που ακούγονται, γίνονται ένα με τα πουλιά που απεικονίζονται στις φωτογραφίες.

Πιστεύουμε πως η έκθεση θα αποτελέσει ένα ακόμα αξιοθέατο για τους επισκέπτες και τους ευσεβείς προσκυνητές της Μονής οι

οποίοι θα έχουν την ευκαιρία να μάθουν για τα «πετεινά του ουρανού» του δάσους της Χρυσorroγιατίσσης.

Τελειώνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Πανοσιολογιότατο Ηγούμενο της Ιεράς Μονής Χρυσorroγιατίσσης π. Διονύσιο για την πρόταση φιλοξενίας της έκθεσης. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τους συνεργάτες μου στο Λεβέντειο Μουσείο για την οργάνωση της έκθεσης και ιδιαίτερα την έφορο του Μουσείου δρα Έλενα Πογιατζή-Ρίχτερ και τον τεχνικό Γιάννη Κυριάκου που επιμελήθηκαν και μερίμνησαν για την εγκατάσταση της έκθεσης εδώ στα βουνά της Πάφου.

Βάσος Καραγιώργης

ΠΟΥΛΙΑ ΚΑΙ ΔΕΝΔΡΑ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΚΑΙ ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δεν είναι διόλου παράδοξο που η διάλεξη αυτή δίνεται στη Μονή Χρυσορρογιατίσσης. Όχι μόνο σαν έκφραση τιμής και αγάπης προς τον Πανοσιολογιότατο Ηγούμενό της κ. Διονύσιο, έναν ιερωμένο λάτρη και προστάτη του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά και γιατί η αρχική ιδέα την οποία συνέλαβε η εκδοτική ομάδα του *Εικονοστάσιου* ήτο να οργανωθεί συμπόσιο με θέμα «Πουλιά και δένδρα στη φύση και στην τέχνη: μια εικόνα του Παραδείσου» και η διάλεξη αυτή να προηγηθεί του συμποσίου. Παρ' όλον ότι η ιδέα του συμποσίου έχει για διάφορους λόγους εγκαταλειφθεί, η σπουδαιότητα του θέματος υπάρχει καθώς και η λογική της ένταξης της διάλεξης μέσα στο αρχικό θέμα.

Άκρως ενδιαφέρον και σχετικό με το περιεχόμενο της ομιλίας μου είναι το άρθρο που δημοσίευσαν οι Λίλα Β. Σαμπανοπούλου και Όλγα Χ. Μπακιρτζή με τίτλο «Σκιαγραφώντας σε γήινους τόπους εικόνες Παραδείσου», στο *Εικονοστάσιον* 5 του 2014, σελ. 73-95. Σ' αυτό περιγράφονται οι κήποι των μοναστηριακών χώρων των χριστιανικών χρόνων και ο συμβολισμός τους ως τόπων γήινων Παραδείσων.

Ας μου επιτραπεί μια σύντομη ετυμολογική εισαγωγή στη λέξη «Παράδεισος», εκεί όπου προορίζονται να μεταβούν οι ψυχές των δικαίων. Στην Ελληνική λογοτεχνία πρώτος ο Όμηρος μίλησε γι' αυτό τον τόπο, χωρίς να τον αναφέρει ως Παράδεισο, αλλά το μέρος όπου καταλήγουν οι ψυχές όσων απέκαμαν από το μόχθο της ζωής. Δύο φορές στην *Οδύσσεια* αναφέρεται σ' αυτόν τον τόπο ο Όμηρος, στο 11ο βιβλίο της *Οδύσσειας* και στο 24ο. Στο 24ο βιβλίο που ονο-

μάζεται και «Νέκυια», στους στίχους 11-14, αναφέρεται ότι οι ψυχές, τα «είδωλα καμόντων», κατοικούν σε «ασφοδελόν λειμώννα», ένα λειβάδι με ασφόδελους, αναμφίβολα ξεχωριστής ομορφιάς με τα ωραία λουλούδια του γνωστού φυτού των χειμερινών μηνών. Βρίσκεται πέρα από τους ποταμούς του Ωκεανού και το βράχο της Λευκάδας, μετά τις πύλες του Ήλιου και τη χώρα των ονείρων. Η λέξη *παράδεισος*, σύμφωνα με το ετυμολογικό λεξικό του Γ. Μπαμπινιώτη (σελ. 1038-1039), σημαίνει περίκλειστος κήπος. Αναφέρεται στον Ξενοφώντα (*Οικονομικός*, 4.13) ο οποίος περιγράφει τα πάρκα των Περσών βασιλέων και ευγενών: «Οι παράδεισοι καλούμενοι, πάντων καλών τε κ' αγαθών μεστοί ὅσα ἡ γῆ φύειν θέλει». Στα πάρκα αυτά υπήρχαν και άγρια ζώα. Κατά την Ελληνιστική εποχή η λέξη χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει τον «κήπο της Εδέμ», που οι Εβδομήκοντα μεταφραστές της Π. Διαθήκης απέδωσαν με την έκφραση «παράδεισος τῆς τρυφῆς» (*Γένεσις* 3.23) για να αποδώσουν τον εβραϊκό όρο «Κήπος της Εδέμ», όπου ο Θεός τοποθέτησε τον Αδάμ και την Εύα. Στην Καινή Διαθήκη ο Παράδεισος αναφέρεται στο *Κατά Λουκάν Εὐαγγέλιον*, 23.43: «Καὶ εἶπεν αὐτῷ. Ἄμην σοι λέγω, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσοι ἐν τῷ παραδείσῳ». Από την αρχαία λέξη «περίβολος» προέρχεται η λέξη «περιβόλιν» που σημαίνει περιφραγμένος κήπος.

Και τώρα μερικές αρχαιολογικές παρατηρήσεις:

Στην αρχαία Αίγυπτο ο κήπος είναι αναπόσπαστο μέρος του παλατιού του ναού. Συμβολίζει την ανέμελη ζωή και την υπόμνηση μιας τέτοιας ζωής μετά θάνατο, γι' αυτό και στην εικονογραφία των τοιχογραφιών των τάφων (βλ. Williamson 1998) δένδρα παντός είδους καρποφορούν ολόχρονα. Μερικοί πιστεύουν πως ο Όμηρος είχε κατά νουν αυτή την εικόνα του Αιγυπτιακού επίγειου παράδεισου όταν περιέγραφε τον κήπο του Παλατιού του Αλκίνοου στο 7ο βιβλίο της *Οδύσσειας* (*Οδύσσεια* VII, 112-131), «δένδρεα μακρὰ πεφύκασι τηλεθώοντα» που τα ποτίζει μια κρήνη, ενώ από μια άλλη υδρεύονται οι πολίτες. Αυτά ήσαν τα «αγλαά δώρα» των θεών προς τον Αλκίνοο.

Στην αρχαιολογία του Αιγαίου, της Κύπρου, της Αιγύπτου και

της Εγγύς Ανατολής συχνά αναφέρονται οι κήποι σε χώρους ιερούς (όπως για παράδειγμα οι κρεμαστοί κήποι της Βαβυλώνας). Εκτός όμως από τις αναφορές υπάρχουν και κατάλοιπα ιερών κήπων. Το θέμα έχει μελετηθεί ευρύτατα και δεν θα μας απασχολήσει στο σύντομο αυτό σημείωμα. Θα πρέπει όμως να αναφέρουμε ότι την ύπαρξη ιερών κήπων έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη στο Κίτιο, στο χώρο του ναού της Αστάρτης που χρονολογείται στην Ύστερη Χαλκοκρατία (12ος αι. π.Χ.). Ιεροί κήποι θα υπήρχαν και στην Παλαίπαφο, όπου ελατρεύετο η Αφροδίτη ή η Θεά της γονιμότητας από τον 12ο αι. π.Χ. Το όνομα Γεροσκήπου (Ιερός Κήπος) δεν μπορεί παρά να υποδηλοί την ύπαρξη τέτοιων ιερών κήπων και στη γειτονική περιοχή όπου ασφαλώς θα ελατρεύετο η Θεά. Σύμφωνα με τον Στράβωνα υπήρχε χώρος όπου ελατρεύετο η Αφροδίτη, γνωστός ως «Ιεροσκηπής». Το όνομα διατηρεί μέχρι σήμερα το χωριό Γεροσκήπου (για μια σύντομη αναφορά στις αρχαιολογικές μαρτυρίες για την ύπαρξη ιερών κήπων στην Κύπρο και αλλού βλ. Karageorghis 1985, 258-259. J. Karageorghis 2007, 54, 57, 60).

Ελπίζω άλλοι συνάδελφοι, που κατέχουν καλύτερα από μένα τα θεολογικά, να ενδιατριψούν με περισσότερες λεπτομέρειες γύρω από τον Παράδεισο της Παλαιάς και Νέας Διαθήκης.

Με τη σύντομη αυτή εισαγωγή, που όπως ανέφερα βασίζεται στις πληροφορίες που πήρα από το Ετυμολογικό Λεξικό του Γ. Μπαμπινιώτη και σε δικές μου αρχαιολογικές έρευνες, προσπάθησα να ερμηνεύσω τον αρχικό τίτλο του Συμποσίου που δεν θα γίνει, και το λόγο που η διάλεξη αυτή γίνεται στον ιερό χώρο της Μονής της Χρυσορρογιατίσσης.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό της Κυπριακής κεραμικής όλων των εποχών είναι η έντονη διάθεση του κεραμέα-αγγειογράφου να διακοσμήσει την επιφάνεια των αγγείων με γραμμικά ή ζωγραφικά μοτίβα, που αποτελούν σήμερα πολύτιμη πηγή πληροφοριών όχι μόνο για τις καλλιτεχνικές τάσεις κάθε εποχής αλλά και για τις θρησκευτικές δοξασίες και τις κοινωνικές καταστάσεις των αρχαίων Κυπρίων. Η επιλογή των μοτίβων, ιδίως των ζωγραφικών μοτίβων, δεν είναι τυχαία. Σχετίζεται άμεσα με το φυσικό περιβάλλον, με το

Εικ. 1: Κύπελο της Πρώιμης Χαλκοκρατίας (τέλη της 3ης χιλιετηρίδας π.Χ.) από τους Βουνούς. Κυπριακό Μουσείο.

Εικ. 2: Πτηνόσχημο αγγείο Χαλκολιθικής περιόδου (c. 3000 π.Χ.) από τη Σουσκιού. Τοπικό Μουσείο Παλαιπάφου.

οποίο ο Κύπριος αγγειογράφος συνδέεται ποικιλότροπα.

Εκείνο που εντυπωσίασε τον προϊστορικό Κύπριο, από την αυγή της ύπαρξής του στο νησί μας, ήταν πρώτα το φαινόμενο του θανάτου και λίγο αργότερα το φαινόμενο της ζωής, της γονιμότητας, της αναγέννησης. Τα δύο αυτά φαινόμενα διαβίωσε έντονα, όχι μόνο στην ιδιωτική του ζωή, ανάμεσα στην οικογένειά του, αλλά το διαπίστωνε και στη γύρω φύση, στους αγρούς και στα ζώα. Είναι έμφυτη η διάθεση του ανθρώπου να αναπαραστήσει αυτά τα φαινόμενα μέσω αυτού που αποκαλούμε τέχνη, παριστάνοντάς τα μόνο με σύμβολα, γι' αυτό και το ρεπερτόριο της προϊστορικής τέχνης αποτελείται κυρίως από σύμβολα που προέρχονται από τη φύση που περιβάλλει τον άνθρωπο. Το βόδι που καλλιεργεί τη γη για να δώσει καρπό (Karageorghis 1971), το περιστέρι που με τόση ευκολία αναπαράγεται (εικ. 1) (CAAC I, 154, pls CXXII-CXXX) γίνονται σύμβολα της γονιμότητας. Το φίδι, που χάνεται κάτω από την επιφάνεια της γης αλλά και που ανανεώνει το δέρμα του κάθε χρόνο, συμβολίζει τόσο τις χθόνιες θεότητες, το θάνατο, όσο και την αναγέννηση (Karageorghis 1971). Και τα τρία αυτά σύμβολα, το πουλί, το βόδι και το φίδι κυριαρχούν στον εικονιστικό διάκοσμο των αγγείων της Πρώιμης και Μέσης Εποχής του Χαλκού, από τα μέσα της τρίτης χιλιετηρίδας

π.Χ. ως τις αρχές της δεύτερης χιλιετηρίδας π.Χ. Σημαντική θέση στις ζωγραφικές παραστάσεις έχει βέβαια και η ανθρώπινη μορφή, κυρίως η μορφή της γυναίκας, που διαδραματίζει εμφανή ρόλο στη γονιμότητα (π.χ. CAAC I 134, πίν. XCI.1).

Τα σύμβολα αυτά τα βλέπουμε σε ανάγλυφη ή ολόγλυφη μορφή πάνω στ' αγγεία που προσφέρονται σαν κτερίσματα στους νεκρούς, συμβολικά αναθήματα, όπως ανέφερα νωρίτερα. Σπανιότερα το πουλί και το βόδι παριστάνονται αυτόνομα, ως πτηνόσχημα (Des Gagniers και Karageorghis 1976, πιν. XLVI) ή ζωόμορφα αγγεία (ό.π., πίν. XLVIII-L) και όχι ως διάκοσμος άλλων αγγείων, κι αποτελούν πάλι μέρος των κτερισμάτων που προσφέρονται στο νεκρό.

Ειδικά όμως το πουλί παρουσιάζεται στην Κύπρο πολύ νωρίτερα, γύρω στο 3000 π.Χ., σε πτηνόμορφο αγγείο που βρέθηκε μέσα σε τάφο της Χαλκολιθικής περιόδου, που ανασκάφηκε στο χωριό Σουσκίου, κοντά στην Παλαίπαφο (εικ. 2) (CAAC I 18, πίν. VI). Έχει σώμα σε σχήμα αυγού που ίσως να επεκτείνει το συμβολισμό για τη γένεση του πουλιού από το αυγό και τη διαιώνιση του είδους.

Το ολόγλυφο πουλί εξακολουθεί να διακοσμεί τον ώμο των αγγείων του τέλους της Μέσης Εποχής του Χαλκού, ιδίως στην περιοχή της Μόρφου (γύρω στο 1700-1600 π.Χ.) (CAAC I, πίν. CXLIX, 5-10).

Από το 1400 π.Χ. και για δύο περίπου αιώνες η Κυπριακή καλλιτεχνική παραγωγή, και κυρίως η κεραμική, επισκιάζεται από την εισαγόμενη κεραμική από τον Αιγαιακό χώρο. Τα μυκηναϊκά αγγεία κατακλύζουν την Κυπριακή αγορά και κυριαρχούν ακόμη κατά μήκος της Συροπαλαιστινιακής ακτής. Κληρονόμοι της φυσιοκρατικής Μινωϊκής τέχνης οι Μυκηναίοι δημιουργούν πραγματικά κομψοτεχνήματα κεραμικής, τα οποία ανταλλάσσουν με κυπριακό χαλκό. Στους τάφους της Έγκωμης, του Κιτίου, της Καλαβασσού και των άλλων Κυπριακών αστικών κέντρων, τα μυκηναϊκά αγγεία είναι πολλές φορές περισσότερα από τα κυπριακά. Σε τάφο κοντά στον κόλπο της Δεκέλειας βρέθηκε αμφοροειδής κρατήρας διακοσμημένος με πουλιά πάνω σε κλάδους δένδρων (MPVP, αγγείο III.1). Ο κρατήρας αυτός χρονολογείται γύρω στο 1400 π.Χ. Είναι μια μοναδική περίπτωση, που θυμίζει την εραλδική παράσταση ζώων ή πουλιών

Εικ. 3: Διάκοσμος μυκηναϊκού κρατήρα από την Έγκωμη, 14ος αι. π.Χ. Κυπριακό Μουσείο.

Εικ. 4: Διάκοσμος αμφοροειδούς κρατήρα από την Έγκωμη, 14ος αι. π.Χ. Μουσείο Μεσογειακού Πολιτισμού, Στοκχόλμη.

ένθεν κι ένθεν δένδρων που είναι γνωστά και σαν «ιερά δένδρα». Εμφανίζονται για πρώτη φορά στην τέχνη της Ανατολής και επιδρούν πάνω στη Μυκηναϊκή τέχνη. Μια άλλη περίπτωση παράστασης πουλιών που έχουν Ανατολική προέλευση παρουσιάζεται σε μυκηναϊκό κρατήρα από την Έγκωμη, όπου παριστάνεται ένα τεράστιο μυθικό πουλί, γνωστό στη Μεσανατολική μυθολογία ως Enzu (εικ. 3) (MPVP, αγγείο III.6). Ο κρατήρας χρονολογείται στις αρχές του 14ου αι. π.Χ. Μια άλλη παράσταση με μυθολογικό ίσως περιεχόμενο, παρουσιάζεται πάνω σε θραύσμα μυκηναϊκού κρατήρα, πάλι από την Έγκωμη. Παριστάνεται ανθρώπινη μορφή δίπλα από στυλιζαρισμένο δένδρο. Ο άνδρας προσπαθεί να κόψει έναν καρπό (εικ. 4). Το ερμηνεύσαμε σαν παράσταση του Ηρακλή στον «Κήπο των Εσπερίδων» (ό.π., αγγείο V.39).

Τα πουλιά, ιδίως τα χελιδόνια που με τόση μαεστρία απεικονίζει ο αγγειογράφος του Κυκλαδικού αγγείου του 1700 π.Χ. (Ντούμας 1994, 56, εικ. 16), αποτελούν προσφιλές μοτίβο του Μυκηναϊκού αγγειογράφου, ο οποίος διακόσμησε το εσωτερικό των αβαθών πιάτων με χελιδόνια σε αέναη κίνηση (εικ. 5) (MPVP, αγγεία V. 119-123). Επτά τέτοια πιάτα, του ίδιου κεραμέα, βρέθηκαν σε τάφους στην

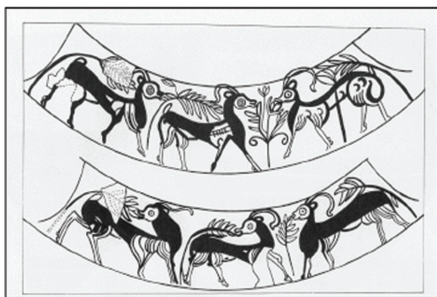
Εικ. 5: Πινάκιο Μυκηναϊκού ΙΙΒ
ρυθμού από το Κίτιο.
Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρνακας.

Εικ. 6: Σκήπτρο από χρυσό και
σμάλτο, από τάφο του 11ου αι. π.Χ.
στο Κούριο. Κυπριακό Μουσείο,
Λευκωσία.

Κύπρο και στην Ουγκαρίτ της Συρίας. Εκτός από τα χελιδόνια ο Μυκηναϊός αγγειογράφος παρίστανε και άλλα μεγάλα πουλιά, ίσως πάπιες (MPVP, αγγεία IV.38-IV.41), που ο Κύπριος αγγειογράφος προσπάθησε να μιμηθεί γύρω στα 1200 π.Χ., κάπως αδέξια, όταν οι συνθήκες στην Ανατολική Μεσόγειο κατέστησαν δύσκολες τις εμπορικές συναλλαγές με το Αιγαίο (MPVP, αγγεία VI.29, VI.32, VI.35, VI.36).

Θά 'θελα εδώ να αναφερθώ σε μια μοναδική παράσταση δύο πουλιών που κοσμούν τη σφαίρα βασιλικού σκήπτρου που βρέθηκε σε τάφο του 11ου αιώνα π.Χ. στο Κούριο (εικ. 6) (Καραγιώργης 2002, 135, εικ. 292). Τόσο τα έθιμα ταφής σ' αυτό τον τάφο (για παράδειγμα η καύση των νεκρών) όσο και το ίδιο το σκήπτρο υποδηλούν επιδράσεις από το Αιγαίο και ίσως από την Αίγυπτο. Τα δυο πουλιά είναι αετοί, σύμβολο εξουσίας, που πολύ αργότερα γίνεται και σύμβολο της εξουσίας του πατέρα των θεών και ανθρώπων, του Δία. Η δύναμη του αετού να πετάει στα ύψη και να είναι τρόπον τινά ο βασιλιάς των πουλιών, του προσέδωσε το συμβολισμό της παντοδυναμίας και της σύνδεσης με τους ουρανούς και τα ύψη. Θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί και στη διασύνδεση των πουλιών

Εικ. 7: Αμφοροειδής κρατήρας «ποιμενικού» ρυθμού από το Καζάφανι, c.1200 π.Χ. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Εικ. 8: Όστρακο από κρατήρα Λευκόχρηστου ΙΙ ρυθμού από την Καλαβασσό. Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρνακας.

και ειδικά της περιστέρας, με τα επιφάνεια των αρχαίων θεών αλλά και της Χριστιανοσύνης, αλλά αυτό αποτελεί τεράστιο θέμα το οποίο χρήζει ειδικής μελέτης.

Οι παραστάσεις πουλιών από Κυπρίους αγγειογράφους αυτή την περίοδο αποτελούν μέρος του γνωστού σαν «ποιμενικού ρυθμού». Ο Κύπριος αγγειογράφος προσπαθεί να παραστήσει ζώα ή πουλιά στο φυσικό τους περιβάλλον, σε συνδυασμό με δένδρα (εικ. 7), επηρεασμένος ίσως από εγχάρακτες μυκηναϊκές παραστάσεις πάνω σε πλάκες ελεφαντοστού (MPVP, αγγεία VI.2, VI.9, VI.10). Στην αρχή το πετυχαίνει, πολύ νωρίς όμως η τέχνη του ευτελίζεται. Μόνο μια φορά, από ό,τι γνωρίζουμε έως σήμερα, ο Κύπριος αγγειογράφος του 14ου αι. π.Χ. πέτυχε μια πραγματικά φυσιοκρατική παράσταση πουλιών πάνω σε μεγάλο κρατήρα του Λευκόχρηστου ΙΙ ρυθμού, που βρέθηκε σε τάφο στην Καλαβασσό (εικ. 8) (Καραγιώργης 2002, 37, εικ. 63). Τα πουλιά παριστάνονται ένθεν και ένθεν στυλιζαρισμένου δένδρου, επηρεασμένα ίσως από την τέχνη του Αιγαίου. Από το συνοικισμό πάλι της Καλαβασσού προέρχονται δύο όστρακα από μεγάλο αγγείο, ίσως των αρχών του 12ου αι. π.Χ. (South 1982, 64 εικ. 2) Το ένα είναι διακοσμημένο με δέντρο και φίδι, σύμφωνα με την ανασκαφέα, και το

Εικ. 9: Κρατήρας Υστεροκυπριακής
III A περιόδου (αρχές 12ου αι.
π.Χ.) από τον οικισμό παρά την
Αλυκή της Λάρνακας.
Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρνακας.

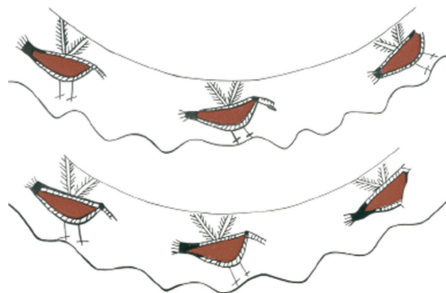
Εικ. 10: Κάλαθος από τάφο της
Παλαιπάφου, 11ος αι. π. Χ.
Αρχαιολογικό Μουσείο Πάφου.

άλλο με πουλιά και φοινικόδεντρο. Το φοινικόδεντρο είναι προσφιλές μοτίβο στην τέχνη του Αιγαίου, κυρίως στη μεταλλοτεχνία, πολύ προσφιλέστερα όμως ήσαν τα φυτικά μοτίβα, φύλλα, άνθη ή κλάδοι φυτών παρά τα ολόκληρα δέντρα που ο αγγειογράφος ιδίως δυσκολευόταν να αναπαραστήσει (Furumark 1948, 278-280, μοτίβο 15). Μερικά πολύ πετυχημένα μοτίβα πουλιών διακοσμούν κρατήρες των αρχών του 12ου αι. π.Χ. που βρέθηκαν πρόσφατα στον οικισμό κοντά στην Αλυκή της Λάρνακας (Fischer 2010, 80, 82, Fischer και Bürge 2013, 53-54, εικ. 8b). Η επίδραση της Μυκηναϊκής τέχνης της αντίστοιχης περιόδου είναι καταφανής (εικ. 9).

Η περίοδος από το 1125 έως το 1050 π.Χ., που αντιστοιχεί με την Ελληνική Πρωτογεωμετρική, έχει δώσει μια ξεχωριστή κεραμική στην Κύπρο με επιδράσεις τόσο από την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά κυρίως από την Κρήτη καθώς και από την Ανατολή. Ο αγγειογράφος προσπαθεί τώρα να παρουσιάσει παραστάσεις με ανθρώπινες μορφές αλλά και ζώα ή πουλιά, π.χ. κυνήγι πουλιών, ή αποσπασματικές παραστάσεις ενός γεγονότος με πολλαπλά επεισόδια. Χαρακτηριστικό δείγμα παριστάνεται πάνω σε κάλαθο από την Παλαιπάφο

Εικ. 11: Κύπελο Γεωμετρικού Ι ρυθμού (1050-950 π. Χ.) από τη Λάπηθο. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

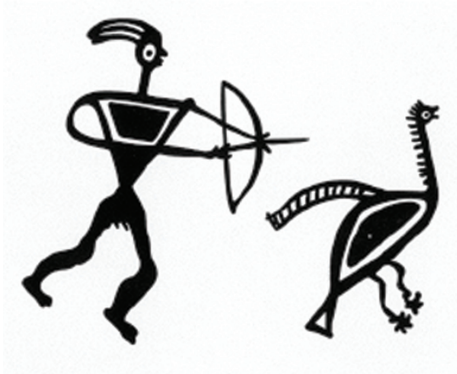

Εικ. 12: Διάκοσμος αμφορέα Γεωμετρικού Ι ρυθμού από τη Λάπηθο. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

(εικ. 10) (Καραγιώργης 2002, 122-123, εικ. 253). Ο αγγειογράφος φιλοδοξεί να παρουσιάσει ιδιαίτερα επεισόδια αλληλοσυνδεόμενα, από το κυνήγι άγριων ζώων και πουλιών ανάμεσα στα δένδρα έως τη θυσία τους στη θεότητα και το γλέντι με μουσική που θα επακολουθούσε. Παρόμοιες παραστάσεις έχουμε κατά την αντίστοιχη περίοδο στην Κρήτη. Άλλοτε έχουμε μόνο παραστάσεις κυνηγιού (Ιακονου 1988, Κατάλ. αριθ. 19, εικ. 45) ή μόνο πουλιά σε εραλδική διάταξη, πάνω σε κλαδιά δένδρων (ό.π., Κατάλ. αριθ. 20, εικ. 46) ή ακόμη και δένδρα καθαρά γεωμετρικά, (ό.π. Κατ. αριθ. 21-22, εικ. 48,51) κυρίως κατά τη Γεωμετρική Ι περίοδο (10500-9500 π.Χ.) (εικ. 11).

Η τέχνη του 11ου αι. π.Χ., γνωστή και σαν Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική τέχνη, διακρίνεται για την απλούστευση σχεδίων και την «αφαίρεση» των ζωγραφικών μοτίβων. Χαρακτηριστικές είναι οι σχεδόν γεωμετρικές παραστάσεις πουλιών (εικ. 12) (ό.π., Κατάλ. αριθ. 6, εικ. 14).

Ο ζωγραφικός ρυθμός στην Κυπριακή αγγειογραφία αρχίζει να αναπτύσσεται σημαντικά από τη Γεωμετρική ΙΙ εποχή (900-750 π.Χ.). Παρ' όλον ότι τα γεωμετρικά μοτίβα εξακολουθούν να είναι στυλιζαρισμένα, οι παραστάσεις είναι τώρα πιο πειστικές. Σε μια

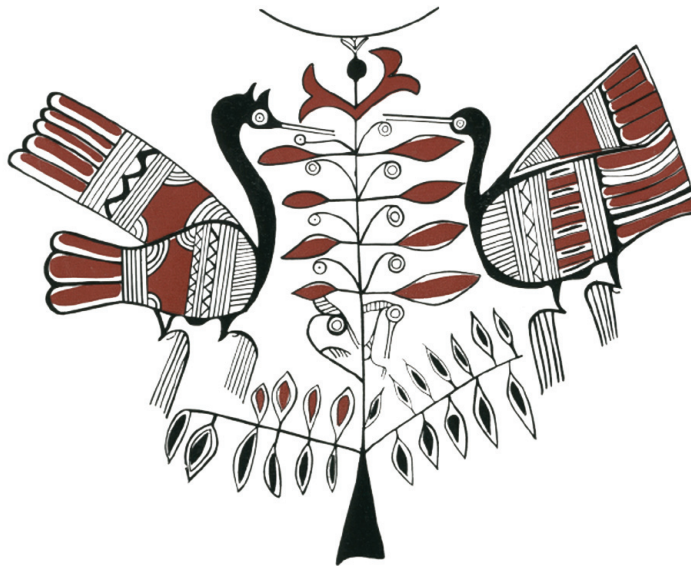
Εικ. 13: Διάκοσμος αμφορέα Κυπρογεωμετρικού ΙΙΙ ρυθμού (850-750 π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Εικ. 14: Οινοχόη του Δίχρωμου ΙV ρυθμού (750-600 π.Χ.). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

περίπτωση ο αγγειογράφος εξακολουθεί να παριστάνει αποσπασματικά ένα γεγονός με πολλά επεισόδια, όπως στον κάλαθο της Παλαίπαφου που περιγράψαμε νωρίτερα. Σ' ένα Κυπρο-Γεωμετρικό ΙΙΙ αμφορέα του Μουσείου του Λούβρου απεικονίζονται μέσα σε πλαίσιο τα πιο κάτω μοτίβα: Ένα κατσίκι, ένα πουλί, ένα τραπέζι, ένας κρατήρας με οινοχόη, μια λύρα. Το κατσίκι και το πουλί θα κυνηγηθούν, θα ακολουθήσει γεύμα στο τραπέζι, θα καταναλωθεί κρασί, θα παιχθεί η λύρα (LCCSF, αγγεία VI.3, XVII.1). Σε άλλο κρατήρα της ίδιας περιόδου ο κυνηγός είναι έτοιμος να χτυπήσει με βέλος ένα πουλί (εικ. 13) (ό.π., αγγείο ΙΙΙ.1).

Τα πουλιά αποτελούν το δημοφιλέστερο μοτίβο της Κυπριακής αγγειογραφίας της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής εποχής γιατί είναι εύκολη η απόδοσή τους, το ίδιο και τα ψάρια. Από τις αρχές της Αρχαϊκής περιόδου (750-600 π.Χ.) ο Κύπριος αγγειογράφος διαπίστωσε τα τεράστια διακοσμνητικά πλεονεκτήματα του πουλιού που η διακοσμνητική του ιδιότητα αυξάνει με την επικράτηση του Δίχρωμου ρυθμού στην αγγειογραφία. Με τις ανοικτές του φτερούγες, την τριγωνική του ουρά και τα μακρά του πόδια μπορούσε να καλύψει με τρόπο εξαιρετικά καλαίσθητο την κυρτή επιφάνεια μιας οινοχόης ή οποιουδήποτε άλλου παρόμοιου αγγείου. Εγκαταλείπει, λοιπόν, ο

Εικ. 15: Διάκοσμος οinoχόης του Δίχρωμου IV ρυθμού.
Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

αγγειογράφος τις διακοσμητικές ταινίες του ώμου της οinoχόης και τα άλλα διακοσμητικά μοτίβα και αφήνει το μοτίβο του πουλιού να καλύψει το μεγαλύτερο μέρος της επιφάνειάς του. Ο ρυθμός αυτός είναι γνωστός σαν ο «ελεύθερος» ζωγραφικός ρυθμός (εικ. 14). Το αποτέλεσμα είναι άκρως ικανοποιητικό (π.χ. LCCSF, αγγεία XXV.f. 1, XXX. f. 2). Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η παράσταση της οinoχόης του Κυπριακού Μουσείου (εικ. 15), όπου δύο πουλιά κάθονται σε εραλδική διάταξη στα κλαδιά των δένδρων με συμμετρικά στυλιζαρισμένα φύλλα (ό.π., αγγείο XXV. c. 15). Δυο κλαδιά του δένδρου έχουν μεταμορφωθεί από τη φαντασία του αγγειογράφου σε προτομές πουλιών. Το πουλί κάποτε παριστάνεται να συλλαμβάνει ένα ψάρι, όπως στις Νειλωτικές σκηνές της Αιγυπτιακής τέχνης (ό.π., αγγείο XXIV. b. 45)· άλλοτε σε συνδυασμό με ένα κλαρί ή ένα άνθος λωτού (ό.π., XXV. c. 17). Το ίδιο το σώμα του πουλιού διακοσμείται με γραμμικά σχέδια, με μαύρο ή κόκκινο χρώμα, αυξάνοντας έτσι τις διακοσμητικές του ιδιότητες. Είναι άσκοπο να προσπαθή-

Εικ. 16: Οινοχόη του Δίχρωμου IV ρυθμού. Μουσείο Πολιτιστικού Ιδρύματος Τράπεζας Κύπρου (Γεωργίου και Νεφέλης Τζιάπρα Πιερίδη).

σοιμε να ταυτίσουμε τα πουλιά που παριστάνονται στα αγγεία της Αρχαϊκής περιόδου. Αποτελούν διακοσμητικές οντότητες χωρίς να υπόκεινται σε φυσιοκρατικούς κανόνες.

Ο αγγειογράφος δεν λησμονεί το γεγονός ότι το πουλί είναι το προσφιλές αφιέρωμα στη θεότητα, προ πάντων στην Αφροδίτη, τη θεά της γονιμότητας. Συχνά βλέπουμε παραστάσεις πιστών που μεταβαίνουν στο ιερό να αφιερώνουν ένα πουλί στη θεά, ίσως ένα περιστερί. Χαρακτηριστική είναι η οινοχόη της συλλογής του Πολιτιστικού Ιδρύματος της Τράπεζας Κύπρου: Μια ομάδα γυναικών πορεύεται εν πομπή προς το ιερό, για να προσφέρει στη θεότητα πουλιά και άνθη (εικ. 16) (ό.π., αγγείο VI. 7).

Μια ομάδα μεγάλων αμφορέων, που προέρχονται από το ανατολικό μέρος της Κύπρου, παριστάνουν γυναίκες μέσα σε ιερούς κήπους στο Δίχρωμο ρυθμό. Τα δέντρα είναι πολύ στυλιζαρισμένα και είναι αδύνατο να ταυτιστούν (εικ. 17). Υπερισχύουν τα άνθη, οι

Εικ. 17: Διάκοσμος αμφορέα του Δίχρωμου IV ρυθμού από την Ακανθού. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Εικ. 18: Διάκοσμος δίνου του Δίχρωμου IV ρυθμού από την Αμαθούντα. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

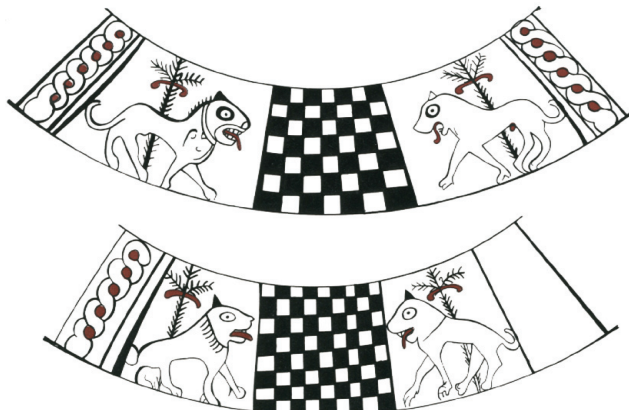

Εικ. 19: Διάκοσμος οينوχόης του Δίχρωμου IV ρυθμού. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

λωτοί σε πολύπλοκες διακοσμητικές συνθέσεις. Γνωρίζουμε ότι στην Κύπρο υπήρχαν ιεροί κήποι από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, όπως για παράδειγμα στο Κίτιο, όπως αναφέραμε νωρίτερα, και στους κήπους αυτούς ελάμβαναν χώραν διάφορες τελετές προς τιμή της θεάς ή του θεού (ό.π., αγγεία VIII. 14, VIII. 16). Στο Κούριο υπήρχε ιερό άλσος προς τιμή του Απόλλωνα, με το ιερό του δένδρο, τη δάφνη. Δεν είναι λίγες οι φορές που το δένδρο αποτελεί το κύριο διακοσμητικό μοτίβο του αγγείου, όπως στο δίνο από την Αμαθούντα, τώρα στο Βρετανικό Μουσείο (εικ. 18), που παριστάνει μια χουρμαδιά κι ένα φίδι να τρώει τους χουρμάδες (ό.π., αγγείο XXII. 3). Δεν γνωρίζω κατά πόσον η παράσταση αυτή ανταποκρίνεται

προς την πραγματικότητα. Η χουρμαδιά είναι προσφιλές μοτίβο. Η παράσταση πάνω σε οينوχόη του 7ου αι. π.Χ. που σας παρουσιάζω, μια παράσταση φοινικοσυλλέκτη, θυμίζει σκηνή από τη Λευκωσία των μαθητικών μου χρόνων (εικ. 19) (Karageorghis 2001)!

Εικ. 20: Διάκοσμος δίνου του Δίχρωμου V ρυθμού (600-480 π.Χ.).
Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Άλλα δένδρα παριστάνονται μαζί με τετράποδα, είναι όμως αδύνατη η ταύτισή τους. Συχνά τα δένδρα παριστάνονται με αίγες ή με ταύρους (π.χ. LCCSF, αγγεία XVI. a. 3, XVII. 31) όπως στη Μυκηναϊκή τέχνη. Σε μια περίπτωση με λέοντες (εικ. 20), (ό.π., αγγείο XIV. 2), παράσταση που προέρχεται βέβαια από την Αιγιακή εικονογραφία. Μια πολύ ρεαλιστική παράσταση δένδρων έχουμε πάνω σε οinoχή από τάφο από την περιοχή του Παλαιού Δημαρχείου στη Λευκωσία. Παριστάνει τρεις άντρες που καταγίνονται με το κυνήγι άγριων ζώων και το δένδρο συμβολίζει την εξοχή (ό.π., αγγείο II. 4).

Μια άλλη αφηρημένη έννοια που συμβολίζεται από το πουλί είναι η ταχύτητα με την οποία διασχίζει τους αιθέρους (εικ. 21). Δύο οinoχές στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης και στο Κυπριακό Μουσείο είναι διακοσμημένες με πλοίο του οποίου η πλώρη είναι σε σχήμα προτομής πουλιού (ό.π., αγγεία XI.2 and XI.3). Ο συμβολι-

Εικ. 21: Διάκοσμος οinoχής
Κυπρο-Αρχαϊκής I περιόδου
(750-600 π.Χ.). Κυπριακό
Μουσείο, Λευκωσία.

Εικ. 22: Διάκοσμος πινακίου του Δίχρωμου Ι ρυθμού από τα Καστρούλια Καρπασίας. Μουσείο του Λούβρου, Παρίσι.

σμός της ταχύτητας των πλοίων από το πουλί έχει τις ρίζες του στην Αιγαιακή αγγειογραφία (MBVP αγγείο V.38), όπως βλέπουμε σε παράσταση πλοίου πάνω σε μυκηναϊκό αμφορέα που βρέθηκε στην Έγκωμη.

Θα απογοητεύσω τους φίλους των πουλιών, θα πρέπει όμως να σας αναφέρω ότι συχνά οι αρχαίοι Κύπριοι χρησιμοποιούσαν απαράδεκτες για μας σήμερα μεθόδους για να κυνηγήσουν πουλιά. Αναφέρομαι στο κυνήγι πουλιών με ξόβεργα, μια μέθοδο που ως σήμερα δυστυχώς χρησιμοποιούν οι σημερινοί Κύπριοι. Σ' ένα άρθρο που δημοσίευσε το 2012 η συνάδελφος Βίκη Βλάχου, υποστηρίζει με πειστικότητα ότι ένα μοτίβο που μοιάζει με κτένι και που παρουσιάζεται στην Κυπριακή εικονογραφία από τον 11ο αι. π.Χ. έως την Αρχαϊκή περίοδο, δεν είναι τίποτε άλλο από δέσμη με ξόβεργα, σε συνδυασμό πάντα με πουλιά (εικ. 22) (LCCSF, αγγείο IX.6). Στην εικόνα που σας παρουσιάζω, στο λαιμό αμφορέα του 9ου αι. π.Χ. (εικ. 23) από το Κίτιο, τώρα στο Βρετανικό Μουσείο, βλέπουμε ίσως μια παράσταση παγίδευσης πουλιών με ξόβεργα (ό.π., αγγείο XXV. C. 2). Σε μια άλλη σκηνή πάνω σε οينوχόη στο Μουσείο του

Βερολίνου (εικ. 24) ένας νέος άντρας που έρχεται από την εξοχή κρατά στο ένα του χέρι ένα ξόβεργο με το πουλί που παγίδεψε και το επιδεικνύει με περιφάνεια. Το πουλί δεν πετάει, είναι παγιδευμένο (ό.π., αγγείο VI. 10).

Εικ. 23: Λαιμός αμφορέα της Γεωμετρικής ΙΙΙ περιόδου από το Κίτιο. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Στην Αμαθούντα ο αγγειογράφος έχει επινοήσει ένα ειδικό τύπο πουλιών με μακριά πόδια που μοιάζουν σαν μπαλαρίνες. Το εργαστήριό του παρήγε μια μεγάλη σειρά από μικρές οινοχόες διακοσμημένες γύρω-γύρω με τρία συνήθως τέτοια πουλιά (εικ. 25) (π.χ. ό.π., XXV. J. 3 – XXV. J. 5). Στον ίδιο χώρο, στην Αμαθούντα, επικρατεί γύρω στις αρχές του βου αιώνα π.Χ. ένας νέος ρυθμός, γνωστός ως «ρυθμός της Αμαθούντας», με έντονες επιδράσεις από την αγγειογραφία της Αττικής και της Ιωνίας. Χαρακτηριστικά δείγματα αυτού του ρυθμού είναι μια μικρή οινοχόη με παράσταση πετεινού, με εμφανή επίδραση από την τέχνη των Κλαζομενών (LCCSF, 512) της Ιωνίας, και ένα άλλο αγγείο με φυτικό διάκοσμο και πτηνά (εικ. 26) (ό.π., 514). Όπως και στην υπόλοιπη Κυπριακή τέχνη, κυρίως στη γλυπτική, η απομίμηση της Ελληνικής τέχνης σηματοδοτεί και το τέλος της Κυπριακής που χάνει την εφευρετικότητα και τη ζωντάνια της.

Σε αντίθεση με τον αγγειογράφο του Αιγαιακού χώρου, που προσπάθησε να διακοσμήσει την κυρτή επιφάνεια των αγγείων με πολύπλοκες παραστάσεις μυθολογικού ή άλλου περιεχομένου με τη συμμετοχή κυρίως ανθρώπινων ομάδων, ο Κύπριος αγγειογράφος έχει χαμηλότερες φιλοδοξίες. Εξάλλου οι πολύπλοκες παραστάσεις ανήκουν στο ρεπερτόριο της μεγάλης τέχνης της ζωγραφικής και όχι της αγγειογραφίας. Στις αρχές όμως του 5ου αι. π.Χ. ένας Αμαθούσιος αγγειογράφος, επηρεασμένος από την Αττική αγγειογραφία, διακόσμησε έναν αμφορίσκο, που βρίσκεται τώρα στο Βρετανικό Μουσείο, με πα-

Εικ. 24: Διάκοσμος οينوχής του Δίχρωμου IV ρυθμού.
Neues Museum, Βερολίνο.

Πάνω: Εικ. 25: Διάκοσμος οينوχής του
Δίχρωμου IV ρυθμού από την Αμαθούντα.
Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Κάτω: Εικ. 26: Αμφορίσκος του Δίχρωμου V
ρυθμού από την Αμαθούντα. Ακαδημαϊκό
Μουσείο Τέχνης, Βόννη.

ράσταση εκδρομής σε δάσος, ένα picnic όπως θα λέγαμε σήμερα (εικ. 27) (ό.π., 516-517). Παρ' όλον ότι η τεχνική του είναι απλοϊκή, εν τούτοις η όλη σύνθεση εκφράζει τη λαϊκή ψυχή και τη χαρά της εξοχής κάτω από τα δένδρα, με το κελάηδισμα των πουλιών, τη μουσική του αυλού και το άφθονο κρασί. Είναι ίσως μια γιορτή για ένα χαρμόσυνο γεγονός. Αυτό όμως αποτελεί μια εξαίρεση.

Εικ. 27: Διάκοσμος Αμφορίσκου του Δίχρωμου V ρυθμού από την Αμαθούντα. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Τα επιτεύγματα της Κυπριακής αγγειογραφίας βασίζονται στα παραδείγματα που έχω αναφέρει, όπου ο καλλιτέχνης έχει επίγνωση του προορισμού του ως διακοσμητή της κυρτής επιφάνειας των αγγείων με απλά μοτίβα παρμένα από το πλούσιο ζωϊκό και φυτικό ρεπερτόριο που τον περιβάλλει.

Κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο η Κυπριακή τέχνη αποτελεί μέρος της κοινής Μεσογειακής τέχνης. Πρέπει να περιμένουμε αρκετούς αιώνες έως ότου εμφανισθεί ο ζωντανός και πρωτότυπος ζωγραφικός ρυθμός της Μεσαιωνικής κεραμικής του 14ου κυρίως αιώνα, για τον οποίο όμως θα ακούσετε από ειδικούς.

Η σύντομη αυτή θεώρηση της παρουσίας των πουλιών και των φυτών στο ρεπερτόριο της αρχαίας κυπριακής αγγειογραφίας αποτελεί μόνο ένα ερέθισμα για πιο εξειδικευμένες μελέτες. Το πουλί αρχίζει σαν σύμβολο γονιμότητας και συνδέεται με τη λατρεία της Μεγάλης Θεάς. Άλλοτε συμβολίζει την ταχύτητα του πουλιού και τη δυνατότητά του να ανέρχεται στα ύψη που το συνδυάζει με την εξουσία. Συχνότερα όμως η χρήση του είναι καθαρά διακοσμητική, σε συνδυασμό με φυτικά μοτίβα, σε παραστάσεις παρμένες από το φυσικό περιβάλλον. Το δένδρο δεν προσφέρεται για κύριο διακοσμητικό στοιχείο αλλά μόνο ως συμπληρωματικό για να συμβολίσει την ύπαιθρο, την εξοχή. Παρ' όλον ότι οι εραλδικές παραστάσεις με κέντρο το δένδρο ή άλλα φυτικά μοτίβα αφθονούν στην Κυπριακή

αγγειογραφία από τα μέσα κιόλας της δεύτερης χιλιετηρίδας π.Χ., εν τούτοις στην Κύπρο δεν έχουν τον ίδιο συμβολισμό του ιερού δένδρου ή του «δένδρου της ζωής», που έχουν στην Ανατολή από την οποία προέρχονται.

Για όσους ενδιαφέρονται για την ανέλιξη της εικονογραφίας και ιστορίας της αρχαίας Κυπριακής τέχνης, τα παραδείγματα που έχω αναφέρει υπογραμμίζουν πόσο εμπνεύστηκε ο Κύπριος καλλιτέχνης από το φυσικό περιβάλλον, τον κόσμο των πουλιών, των ζώων, των δένδρων και από τον ίδιο τον άνθρωπο, τον κυρίαρχο του φυσικού περιβάλλοντος. Είναι, επίσης, ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς τις διακυμάνσεις της τεχνοτροπίας στην αρχαία Κυπριακή τέχνη, από τη φυσιολατρική στη γεωμετρική, μια σχεδόν αφηρημένη τεχνοτροπία, κάτι που επαναλαμβάνεται στη διαχρονική εξέλιξη της τέχνης πολλών άλλων λαών.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- CAAC I: V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus, I. Chalcolithic – Late Cypriote I*. Nicosia 1991.
- LCCSF: V. Karageorghis και J. des Gagniers, *La céramique chypriote de style figuré (Âge du Fer 1050-500 av.J.-Chr.)*. Rome 1974.
- MPVP: E. Vermeule και V. Karageorghis, *Mycenaean pictorial vase painting*, Cambridge Mass. 1982.
- RDAC: Report of the Department of Antiquities, Cyprus.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Des Gagniers, J. και Karageorghis, V. 1976: *Vases et figurines de l' Âge du Bronze à Chypre. Céramique rouge et noire polie*. Québec.
- Fischer, P. M. et al. 2010: The New Swedish Expedition 2010. Excavations at Dromolaxia/Hala Sultan Tekke, *Opuscula* 5, 69-98.
- Fischer, P. M. και Bürge, T. 2013: The New Swedish Cyprus Expedition 2012, Excavations at Hala Sultan Tekke, *Opuscula* 6, 45-86.
- Furumark, A. 1941: *The Mycenaean pottery, analysis and classification*. Stockholm.

- Iacovou, M. 1988: *The pictorial pottery of eleventh cent. B.C. Cyprus*. Göteborg: SIMA LXXIX.
- Καραγιώργη, Ζ. 2007: *Κύπρις. Η Αφροδίτη της Κύπρου. Αρχαίες πηγές και αρχαιολογικές μαρτυρίες*. Λευκωσία.
- Karageorghis, V. 1971: Le taureau et le serpent, 1500 ans de symbolisme religieux à Chypre, *Archaeologia* 43, 58-63.
- Karageorghis, V. 2001: A gatherer of dates on a Cypro-Archaic II jug, *RDAC*, 161-164.
- Καραγιώργης, Β. 2002: *Κύπρος, το σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου 1600-500 π.Χ.* Αθήνα.
- Karageorghis, V. και Demas, M. 1985: *Excavations at Kition V. The Pre-Phoenician levels*. Nicosia.
- Ντούμας, Χρ. 1994: Κυκλαδική Τέχνη, 31-13, στο *Η Αυγή της Ελληνικής Τέχνης*, Ελληνική Τέχνη, Εκδοτική Αθηνών. Αθήνα.
- South, A.K. 1982: Kalavassos – Agios Dhimitrios 1980-1981, *RDAC*, 60-68.
- Vlachou, V. 2012: Aspects of hunting in early Greece and Cyprus: a re-examination of the 'comb motif', 345-370 in M. Iacovou (ed.) *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age: the Legacy of Nicolas Coldstream*. Nicosia.
- Williamson, A. 1998: *The Garden in Ancient Egypt*. London.

Χαράλαμπος Μπακιρτζής

ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΠΟΥΛΙΩΝ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Πρωτότυπη έκθεση «Από τον κόσμο των πουλιών της Κύπρου» παρουσιάζεται από τις 11 Απριλίου 2014 στο Κέντρο Έπισκεπτών του αρχαιολογικού χώρου της Κάτω Πάφου¹. Πυρήνας της έκθεσης είναι έντυπωσιακές φωτογραφίες πουλιών της Κύπρου, έργα άφοσιωμένων πτηνοπαρατηρητών και όρνιθολόγων (Α. Π. Λεβέντης, D. Nye, Στ. Χριστοδουλίδης, D. και J. Walker). Θέμα της έκθεσης είναι το θαύμα της μετανάστευσης εκατομμυρίων πουλιών που διέρχονται έτησίως από την Κύπρο και ο πλούτος της πτηνοπανίδας της με πενήντα είδη να φωλιάζουν μονίμως στο νησί². Οί περισσότερες από τις φωτογραφίες της έκθεσης παρουσιάσθηκαν το 2013 σε εκθέσεις στην Ουνέσκο Παρισίων, το Έλληνικό Κέντρο του Λονδίνου και το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας, όπου για πρώτη φορά έμπλουτίσθηκαν με αρχαιολογικά αντικείμενα.

Η έκθεση στην Κάτω Πάφο οργάνωθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου, το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας και τον Πτηνολογικό Σύνδεσμο Κύπρου με χορηγό το Ίδρυμα «Α. Γ. Λεβέντης». Φωτογραφίες με πουλιά του δάσους αναρτήθηκαν από το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας και τον Πτηνολογικό Σύνδεσμο Κύπρου στη Μονή Χρυσορρογιατίσσης με την ευκαιρία της ήμερίδας «Πτηνοπανίδα και φυτά της Κύπρου στη φύση και την τέχνη»

1. Εύχαριστώ την Διευθύντρια του Τμήματος Αρχαιοτήτων Δρα Μαρίνα Ίερωνυμίδου για την άδεια να παρουσιάσω την έκθεση στην Κάτω Πάφο και να δημοσιεύσω φωτογραφίες των έκθεμάτων της από το αρχείο του Τμήματος Αρχαιοτήτων.

2. Jane Στυλιανού, *Πουλιά της Κύπρου*, Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τραπεζής Κύπρου, 2009. Α. Κουρτελλαρίδης, *Τα πουλιά που φωλιάζουν στην Κύπρο*, Λευκωσία: Συγκρότημα της Τραπεζής Κύπρου και Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου.

(4 Ὀκτωβρίου 2014), τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας καὶ συναφῆ ἄρθρα δημοσιεύονται στὶς σελίδες 7-101 τοῦ *Εἰκονοστασίου* 6³. Ἡ πρωτοτυπία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει ἡ ἔκθεση στὴν Κάτω Πάφο, ὅπως καὶ στὴν ἔκθεση ποὺ προηγήθηκε στὸ Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας, εἶναι ὅτι οἱ φωτογραφίες τῶν πουλιῶν ἐκτίθενται μαζί με ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὴν Πάφο, ποὺ ἀπεικονίζουν πουλιά (ψηφιδωτὰ δάπεδα, κεραμικὰ καὶ ἄλλα ἀνασκαφικὰ εὐρήματα). Ὁ συνδυασμὸς φωτογραφιῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων μετὰ τὸ ἴδιο θέμα εἰσάγει ἀμέσως τὸν ἐπισκέπτη στὸν σύγχρονο προβληματισμὸ συσχετισμοῦ ἱστορικῆς μνήμης καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς παράλληλης προστασίας τους ἀπὸ τὴν «ἀνάπτυξη» καὶ τὴν καταπόνησή τους⁴. Ἀποτέλεσμα εἶναι οἱ πολυπληθεῖς ἐπισκέπτες τῆς Κάτω Πάφου νὰ ἀπολαμβάνουν μετὰ τὴν εἴσοδό τους στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο μία πρωτότυπη, εὐχάριστη καὶ ἐπικοινωνητική συνομιλία.

Οἱ φωτογραφίες τῶν πουλιῶν μετὰ τὶς ὀνομασίες τους εἶναι ταξινομημένες σὲ ομάδες σχετιζόμενες μετὰ τὸ περιβάλλον διαβίωσής των: ὑδροβία πουλιά, ἀρπακτικὰ καὶ νυκτόβια, πουλιὰ τῶν θαμνῶνων, γεωργικῶν περιοχῶν, παράκτια καὶ πουλιὰ τοῦ δάσους. Σὲ ἰδιαίτερη ομάδα συγκεντρώθηκαν τὰ πουλιὰ ποὺ συχνάζουν στὴν περιοχή τοῦ Φάρου τῆς Κάτω Πάφου, ἡ ὁποία συμπίπτει μετὰ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο καὶ ἔχει χαρακτηρισθῆ ζώνη εἰδικῆς προστασίας Natura 2000.

Τὸ παλαιότερο ἀρχαιολογικὸ ἀντικείμενο ποὺ παρουσιάζεται στὴν ἔκθεση εἶναι οἰνοχόη τῆς Ὑστερης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (13ος αἰ. π.Χ.) ἀπὸ τὰ Κούκλια-Σκάλες: Ταῦροι καὶ πτηνὰ μαζί (εἰκ. 1) εἶναι θέμα ἀγαπητὸ στὸ ρεπερτόριο τοῦ μυκηναϊκοῦ ζωγραφικοῦ

3. «Ἐκδήλωση στὴν Ἱερὰ Μονὴ Χρυσορογιατίτσας μετὰ θέμα Πτηνοπανίδα καὶ Φυτὰ τῆς Κύπρου στὴ Φύση καὶ τὴν Τέχνη», *Ἀπόστολος Βαρνάβας*, 75ος τόμος, τεῦχος Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου 2014, 560-566.

4. Χ. Μπακιρτζῆς, *Ἐπάνοδος ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα: Οἱ ἀρχαιότητες στὴν αὐγὴ τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνα, 15η ἐτήσια διάλεξη, Εἰς μνήμην Κωνσταντίνου Λεβέντη, 14 Νοεμβρίου 2005*, Λευκωσία: Ἴδρυμα «Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης» καὶ Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας, 10. V. Karageorghis and Ch. Bakirtzis (ἐπιμ.), *Protecting the Cultural and Archaeological Heritage of the Mediterranean Region: Legal Issues, International Symposium held in Nicosia, Cyprus on the 3rd November 2012, Proceedings*, Λευκωσία: Ἴδρυμα «Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης», 2013, 19-21 (εἰσαγωγή Χ. Μπακιρτζῆ).

καὶ τοῦ κυπριακοῦ ποιμενικοῦ ρυθμοῦ⁵. Συναφεῖς παραστάσεις σὲ κρατῆρες ἀπὸ τὴν Ἔγκωμη ἀντλοῦν τὴν ἔμπνευσή τους ἀπὸ τοὺς ζευγολάτες (σουσουράδες) ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ βοοειδῆ στὰ λιβάδια καὶ τρέφονται μὲ τὰ σκουλήγια ποὺ βγαίνουν στὴν ἐπιφάνεια καθὼς τὰ χεῖλη τοῦ ζώου ξερρίζωνουν τὸ χόρτο ἢ ἀπὸ τὰ πουλιά ποὺ τρέφονται μὲ παράσιτα στὴ ράχη τοῦ ζώου⁶. Στὴν ἔκθεση παρουσιάζεται ἐπίσης πτηνόμορφος ἀσκὸς Γεωμετρικῆς περιόδου (11ος αἰ. π.Χ.) ἀπὸ τὰ Κούκλια, ἀκέφαλο ἀσβεστολι-

Εἰκ. 1: Κούκλια-Σκάλες, οἰνοχόη.

θικὸ ἀγαλματίδιο πουλιοῦ Κλασσικῆς περιόδου (480-325 π.Χ.), δείγματα ἐρυθρόμορφης ἀγγειογραφίας: ληκύθιον σὲ σχῆμα πάπιας, 4ου αἰ. π.Χ., ἀπὸ τὴν Κάτω Πάφο, ἀσκὸς μὲ παράσταση ἀγριόγατας καὶ χήνας, 5ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Πόλη τῆς Χρυσοχοῦς, καὶ ἀσκὸς σὲ σχῆμα πάπιας, 5ος αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Πόλη τῆς Χρυσοχοῦς (εἰκ. 2), τρεῖς λύχνοι μὲ παγῶνι, ἀετὸ μὲ ἀνοιχτὰ φτερὰ καὶ πουλὶ σὲ κλαδί, Ρωμαϊκῆς περιόδου, 30 π.Χ. – 330 μ.Χ. Πλὴν τῶν ἀντικειμένων ὑπάρχουν φωτογραφίες ψηφιδωτῶν δαπέδων ἀπὸ τὴν Οἰκία τοῦ Διονύσου (τέλος 2ου μὲ ἀ' μισὸ 4ου αἰ.) στὴν Κάτω Πάφο, ἀπὸ τὴν Οἰκία τοῦ Εὐστολίου (3ος-4ος αἰ.) στὸ Κούριον, ἀπὸ τὴν Μανσούρα (τέλος 4ου μὲ ἀρχὲς 5ου αἰ.), ἀπὸ τὴ βασιλικὴ Α (6ος αἰ.) στὸν Ἅγιο Γεώργιο τῆς Πέγειας καὶ ἀπὸ τὸ μεγαλειῶδες κτήριο (τέλος παλαιοχριστιανικῆς περιόδου) στὰ Καταλύμματα τῶν Πλακωτῶν Ἀκρωτηρίου.

Ἕπάρχουν καὶ ἐφυαλωμένα πινάκια καὶ κοῦπες ἀπὸ κεραμεικὰ

5. E. Vermeule and V. Karageorghis, *Mycenaean Pictorial Vase Painting*, Κέμπριτζ Μασσαχουσέτης καὶ Λονδῖνο: Harvard University Press, 1982, 63, ἀριθ. 10.

6. Ὁ.π., 46, ἀριθ. 40 καὶ 44. Π. Σιούτας, *Κυπριακὴ λαογραφία τῶν ζώων*, Λευκωσία: Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, XXXVIII, 2001, 248.

Εικ. 2: Κάτω Πάφος, άσκός σέ σχήμα πάπιας.

Οί «πινελιές» τοῦ χρώματος ἄλλοτε ἀκολουθοῦν τὰ μέρη τοῦ σώματος τοῦ πουλιοῦ καὶ ἄλλοτε ὄχι χωρὶς νὰ γίνονται κατανοητοὶ οἱ λόγοι ποὺ συμβαίνει αὐτὸ ἢ ἐὰν εἶναι τυχαία ἐπιλογή τοῦ κεραμίστα πάνω στὴν ταχύτητα τῆς δουλειᾶς του. Ἡ δισκοειδῆς ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ἀνοιχτῶν σκευῶν προσφέρεται γιὰ τὴν ἀπεικόνιση πουλιῶν ἐπειδὴ εἶναι εὐκόλος ὁ σχεδιασμοὸς τοῦ περιγράμματός των καὶ ἡ στάση τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ποδιῶν τους εὐκόλα προσαρμόζεται στὸν κύκλο. Τὰ σχέδια τῶν πουλιῶν καταλαμβάνουν ὀλόκληρο τὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τοῦ ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἢ τὸ κέντρο του καὶ ὀλόκληρη ἢ σχεδιασμένη ἐπιφάνεια προστατεύεται μὲ γυαλιστερό ὑάλωμα τοῦ μολύβδου ποὺ τονίζει τὰ χρώματα.

Ἐπάρχουν στὴν ἔκθεση καὶ ἀντικείμενα νεωτέρων χρόνων: Μὲ ἀεικίνητα σταμπωτὰ πουλάκια στόλιζε ὁ μαντηλάρης Νίκος Κακούλλης τὶς κουροῦκλες τῶν Κυπρίων γυναικῶν (εἰκ. 3)⁸. Στὸ ζωγραφισμένο ἀπὸ τὸν Χατζητράττο (εἰκ. 4) ὑαλοπίνακα ἢ νέα γυναίκα στὰ μπλέ, σὲ προχωρημένη ἐγκυμοσύνη, σφίγγει στὸ στῆθος μὲ λα-

7. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζῆ, *Μεσαιωνικὴ ἐφραλωμένη κεραμικὴ τῆς Κύπρου. Τὰ ἐργαστήρια Πάφου καὶ Λαπήθου*, ἔκδοση Ἰδρύματος «Α. Γ. Λεβέντης», Θεσσαλονίκη 1996.

8. Ἄγγ. Γ. Πιερίδη, *Κυπριακὴ λαϊκὴ τέχνη*, β' ἔκδοση, Λευκωσία: Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν 6, 1991, 131-140 (Πασματζῆδες καὶ μαντηλάρηδες στὴν Κύπρο).

Είχ. 3: Λευκωσία,
σταμπωτό μαντήλι.

Είχ. 4: Λευκωσία, ζωγραφισμένος
ύαλοπίνακας.

χτάρα και άναμονή άσπρο έρωτιάριο περιστέρι που δέν είναι διαφορετικό από τά πουλιά που κελαηδούν στα πλουμιστά κεραμικά από τó Φοινί (είχ. 5)⁹.

Ό Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου έφερε στην έκθεση τής Πάφου πλὴν τών φωτογραφιών και βίντεο με θέμα τήν πτηνοπανίδα τής Κύπρου, τού όποιου οί θεατές μπορούν να παρατηρήσουν από κοντά, χάρις στους ισχυρούς τηλεφακούς που χρησιμοποιούν οί πτηνοπαρατηρητές, στάσεις, κινήσεις και συμπεριφορές τών πουλιών, που δέν έπιτυγχάνει ή στασιμότητα τού φωτογραφικού φακού ούτε φθάνει ό γυμνός όφθαλμός. Βλέποντας στο βίντεο τίσ συνεχώς συνεχόμενες κινήσεις και στάσεις τών πουλιών έπεςήμανα προς μεγάλη μου έκπληξη συναρπαστικές όμοιότητες με τίσ άπεικονίσεις πουλιών στα ψηφιδωτά και τά έφυαλωμένα κεραμικά τής έκθεσης. Κάνοντας τίσ συγκρίσεις διαπίστωνα ότι οί άπεικονίσεις τών πουλιών δέν ήταν σχέδια κατά τó δοκοῦν με διακοσμητικές προθέσεις και συμβολικούς συνειρμούς, όπως

9. Για τó περιστέρι στην κυπριακή τέχνη βλ. Ζακλίν Καραγιώργη, «Η Κυρά με τó περιστέρι», *Είχονοστάσιον* 6, 2015, σελ. 48-62.

Είχ. 5: Φοινί, κεραμικό
 με τσαλαπετεινούς
 (Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο
 Λευκωσίας).

νόμιζα, αλλά έντεχνες μιμήσεις τών στάσεων που παίρνουν τὰ πουλιὰ καθὼς ψάχνουν τροφή ἢ κατοπεύουν τὸ περιβάλλον γιὰ λόγους ἀσφαλείας ἢ ἐρωτοτροποῦν. Εἶδα ὅτι οἱ ψηφωτὲς καὶ οἱ κεραμίστες ἀπέδιδαν ὅ,τι ἔβλεπαν μὲ σχεδιαστικὴ ἱκανότητα, φυσικὴ ἀκρίβεια, ἐπιλεγμένη ἀφαιρετικὴτητα καὶ καλλιτεχνικὴ φαντασία στὴ σύνθεση στιγμιαῖες, ἀσύλληπτες συχνὰ στὸ μάτι, στάσεις πουλιῶν, ἀπὸ τὸ αἰκίνητα σπασμωδικὸ τῶν μικρῶν πουλιῶν ἕως τὸ ἀγέρωχο πέταγμα τῶν ἀρπακτικῶν.

Ἡ στάση π.χ. τοῦ κύκνου στὸ ψηφιδωτὸ μὲ τὴ Λήδα (τέλος 2ου ἢ ἀρχὲς 3ου αἰ.) ἀπὸ τὰ Κούκλια¹⁰ (εἰχ. 6) δὲν ἔχει τίποτα ἀπὸ τὸν ἐρωτισμὸ τῆς σκηνῆς, ὅπως ἐμφανίζεται στὴ δυτικὴ ζωγραφικὴ ἀπὸ

τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελο ἕως τὸν Ροῦμπενς καὶ ἀπὸ τὸν Σεζάν ἕως τὸν Κλίμτ, διότι δὲν ὑπάρχει στὴ φύση κύκνος μὲ ἐρωτισμὸ. Στὸ ψηφιδωτὸ εἰκονίζεται ἡ Λήδα ἡμίγυμνη πρὶν τὸ λουτρό της νὰ προκαλεῖ μὲ τὸ ἀραχνοῦφαντο χειροστροφίον τὴν ἀνικανοποίητη ἐπιθυμία τοῦ μεταμορφωμένου θεοῦ. Ὁ κύκνος ἀγριεύει καὶ προσπαθεῖ μὲ τὸ ράμφος ν' ἀρπάξει τὴν ἄκρη τῆς λεπτῆς ἐσάρπας μὲ ἀπότομη καὶ βίαιη συστροφή που κάνει ὁ λαιμὸς του ὅταν πιάνει καὶ ἀνασύρει ἀπὸ τὸ νερὸ τροφή. Ἐξ οὗ καὶ μακροσφονδύλατος ἀποκαλεῖται ὁ κύκνος στὸν Πουολόγο. Αὐτὸ ἔβλεπε ὁ ψηφωτῆς στὴ φύση, αὐτὸ ἀπεικόνισε ἐντάσσοντάς το μὲ προσαρμοστικὴτητα στὸ περιβάλλον

10. D. Michaelides, *Cypriot Mosaics*, Λευκωσία: Τμῆμα Ἀρχαιοτήτων, 1992, 41-42, εἰχ. 20.

Εικ. 6: Κούκλια, ψηφιδωτό, ή Λήδα και ο κύκνος.

του μύθου και δίνοντας στη στάση του κύκνου διαφορετικό περιεχόμενο¹¹.

Στο ψηφιδωτό από την Οικία του Διονύσου (τέλος 2ου με αρχές 3ου αι.) με την παράσταση της άρπαγής του Γανυμήδη από τον Δία/άετο (εικ. 7) επικρατεί το μεγαλειώδες και αγέρωχο πέταγμα

11. Για την αλλαγή του περιεχομένου ανάλογα με την χρήση του προβλ. τὰ σπόλια σὲ τοιχοποιίες τῆς Ὑστερης ἀρχαιότητος (H. Saradi, "The Use of Ancient Spolia in Byzantine Monuments: the Archaeological and literary Evidence," *International Journal of the Classical Tradition* 3 (1977) 400, 409-413) π.χ. τὰ ἀνάγλυφα Τροϊανοῦ, Ἀδριανοῦ καὶ Μάρκου Αὐρηλίου χρησιμοποιημένα στὸ Τόξο τοῦ Κωνσταντίνου στὴ Ρώμη, 315/316 μ.Χ. (I. Ferris, *The Arch of Constantine Inspired by the Divine*, Gloucestershire 2013, 50-66) ἀλλὰ καὶ μιμοδράματα τῆς Ὑστερης ἀρχαιότητος ἐνταγμένα αὐτούσια σὲ Βίους Ἁγίων (Ch. Bakirtzis, "Late Antiquity and Christianity in Thessalonike: Aspects of a

Εικ. 7: Κάτω Πάφος, Οικία Διονύσου, ψηφιδωτό, Άρπαγή του Γανυμήδη.

του ἄρπακτικοῦ καθὼς κατοπτεῦει τὸ θήραμα¹². Στὴν παράσταση συσχετίζεται μὲ τὴν ἀνυποχώρητη ἐπιθυμία τοῦ θεοῦ γιὰ τὸν νεανίσκο, τὸν ὁποῖο ἔχει γραπώσει μὲ τὰ νύχια καὶ ἀνεβαίνει στοὺς οὐρανοὺς.

Στὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα ἀπὸ τὴν Οἰκία τοῦ Διονύσου (τέλος 2ου μὲ ἀ΄ μισὸ 4ου αἰ.) στὴν Κάτω Πάφο χηνάρια ἢ θαλασσοκόρακες μὲ εὐλύγιστους λαιμοὺς περπατοῦν χορευτικά (εἰκ. 8), στρουθόμορφα πουλάκια πλεγμένα στὶς σκιασμένες φυλλωσιὲς ὄλο ραμφίζουσαν φύλλα, ἄνθη, καρποὺς καὶ ἀόρατα σὲ μᾶς ἔντομα (εἰκ. 9), καὶ τὸ περήφανο ἀρσενικὸ παγῶνι ἀνοίγει τὰ «μάτια» τῶν φτερῶν κατὰ ματα σὲ δύσκολη κατ' ἐνώπιον ἀπεικόνιση (εἰκ. 10). Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς (676-749) περιέγραφε μὲ λεπτομέρεια καὶ ρεαλισμὸ τὸ

Transformation,” εἰς L. Nasrallah, Ch. Bakirtzis, St. J. Friesen (ἐπιμ.), *From Roman to Early Christian Thessalonike; Studies in Religion and Archaeology*, Harvard University Press: Harvard Theological Studies 64, 405-422).

12. Michaelides, ὁ.π. (σημ. 10), 33, εἰκ. 14.

Εικ. 8: Κάτω Πάφος, Οικία Διονύσου, ψηφιδωτό, χηνάρια.

ἀρσενικό παγώνι (ταώς) νὰ μεταμορφώνει ἀναρριγώντας τὴν μακρὰ οὐρὰ σὲ λαμπρὸ ριπίδιο κάνοντας ἀναγωγὲς σὲ ἀνθρώπινες συμπεριφορές γιὰ ὅ,τι λάμπει, γιὰ τὸν ἀφελὴ πόθο νὰ ἐντυπωσιάσει, γιὰ τὰ πολύχρωμα φτερά: Ὅταν ἴδῃ τινὰ πλησιάζοντα ταῖς θηλείαις, ὡς φασί, καλλωπίζεται τὸν αὐχένα διάρας, καὶ τὸ πτερὸν κυκλοτερῶς περιστήσας, τὸ χρυσαυγὲς καὶ κατάστερον θεατρίζει τὸ κάλλος τοῖς ἐρασταῖς μετὰ σοβαροῦ τοῦ βαδίσματος¹³.

Ἐνῶ στὰ ψηφιδωτὰ παραδείγματα τοῦ 2ου-3ου αἰώνα οἱ ἀπεικονίσεις τῶν πουλιῶν δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴ χαρούμενη φυσικότητα, στὰ παλαιοχριστιανικὰ ψηφιδωτὰ εἰσάγεται ἡ δύσκολη ἐπιλογή τῆς ἀφαίρεσης ἀπὸ τὴ φυσικότητα, ἡ σχηματοποίηση τῶν σωμάτων καὶ ὁ ἐντυπωσιασμὸς τοῦ πολύχρωμου φτερώματος. Οἱ πρωτότυπες εἰκόνες πουλιῶν ποὺ ἐπινοοῦν οἱ ψηφωτὲς ἐντυπωσιάζουν μὲ τὴ χαριτωμένη ἀθωότητα τῶν φυσικῶν στάσεων ὅταν βλέπει κανεὶς σὲ αὐτὲς μιὰ διαφορετικὴ φυσικότητα, «αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι» καὶ ὄχι

13. PG 95, 1581.

Εικ. 9: Κάτω Πάφος, Οικία Διονύσου, ψηφιδωτό, «στρουθίον».

Εικ. 10: Κάτω Πάφος, Οικία Διονύσου, άρσενικό παγώνι.

«αὐτὸ πὸ ἐῖναι». Πουλιά ἀπὸ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῆς Οἰκίας τοῦ Εὐστολίου στὸ Κούριον (3ος-4ος αἰ.) διασώζουσι στὴν ἀφαίρεση καὶ τὴ σχηματοποίησι τὰ ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ τους: ἡ εὐλύγιση χήνα (εἰκ. 11), ἡ κοκέτα φραγκολίνα (*Francolinus francolinus*) (εἰκ.12)¹⁴, ἡ πέρδικα μὲ τὴν κίτρινη στικτὴ κοιλιὰ (εἰκ 13), ἡ κυπριακὴ σκαλιφούρτα (*Oenabathe cypriaca*) μὲ λευκὸ στῆθος καὶ μαῦρα φτερά, μακριὰ μυτερὴ οὐρὰ καὶ ἄσπρο στῆθος (εἰκ. 14), ἕνας μελισσοφάγος κοκκινολαίμης (εἰκ. 15). Στὰ Καταλύματα τῶν Πλακωτῶν (τέλος παλαιοχριστιανικῆς περιόδου) ἕνας διψασμένος κοκκινολαίμης μὲ κόκκινη οὐρὰ καὶ κόκκινα ποδαράκια (εἰκ. 16) ἰσορροπεῖ μὲ ἀπίθανη φυσικὴ στάσι στὸ χεῖλος μαρμαρίνης φιάλης καὶ σκύβει διψασμένος νὰ πιεῖ νερὸ ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ καθρέφτισμα τῆς ὀμορφιάς. Στὸν

14. Michaelides, ὁ.π. (σημ. 10), 83, εἰκ. 45α. Φραγκόκοτα ἢ ἀτταγᾶς ἢ ταγῆν ἢ μελαγρῖς, Μ. Λεοντίνη, «Οἰκόσιτα, ὠδικὰ καὶ ἐξωτικὰ πτηνά. Αἰσθητικὴ πρόσληψι καὶ χρηστικὲς ὄψεις (7ος -11ος αἰ.)», Ἡ. Ἀναγνωστάκης - Τ. Γ. Κόλιας - Ε. Παπαδοπούλου (ἐπιμ.), *Ζῶα καὶ περιβάλλον στὸ Βυζάντιο (7ος-12ος αἰ.)*, Ἀθήνα: Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἑρευνῶν: Διεθνή Συμπόσια 21, 2011, 302 καὶ 310.

Εικ. 11: Κούριον, Οικία Εϋστολίου,
Χήνα.

Εικ. 12: Κούριον, Οικία Εϋστολίου,
Φραγκολίνα.

Ἅγιο Γεώργιο Πέγειας σχηματοποιημένα μικρὰ πουλιὰ μὲ ἔντονα περιγράμματα καὶ πολύχρωμα φτερώματα (εἰκ. 17) βαδίζουν μὲ μικρὰ πηδηματάκια στὸ ἱερὸ βῆμα τῆς βασιλικῆς Α (6ος αἰ.) μαζί μὲ ψάρια καὶ θαλάσσιες χελώνες τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀκάμα ὡς μετέχοντα τῆς εἰκόνας τοῦ Παραδείσου¹⁵.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ φύση ἀναγνωρίζει κανεῖς τὴν ἀντίθεση τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἔναντι τῶν παγανιστικῶν φυσιοκρατικῶν παραστάσεων. Εὐγλωττη εἶναι ἡ παράσταση ἀμπέλου στὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Χρυσοπολίτισσας στὴν Κάτω Πάφο. Ἡ ἐπιγραφή *Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή* (Ιω. 15,1) διαφοροποιεῖ τὴν εἰκονιζόμενῃ ἀμπελο μὲ χυμῶδεις κορμούς, ὄλοπράσινα φύλλα καὶ σταφύλια ζουμερά, ποὺ προκαλοῦν τὴν πεθυμιὰ πονηρῆς παφίτικης αἴγας, ἀπὸ τὶς ἀμπέλους στὰ ψηφιδωτὰ τῆς Οἰκίας Διονύσου¹⁶. Στὴ διαδικασία ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴ φυσικὴ

15. Michaelides, *ὁ.π.* (σημ. 10), 103-4, εἰκ. 58.

16. Ἐκτενῶς ἀνέλυσε ὁ H. Maguire, *Nectar and Illusion; Nature in Byzantine Art and Literature*, Oxford University Press 2012, 23-25. Michaelides, *ὁ.π.* (σημ. 10), 70-1, εἰκ. 37.

Είχ. 13: Κούριον, Οικία Εύστολιου, πέρδικα.

Είχ. 14: Κούριον, Οικία Εύστολιου, σκαλιφούρτα.

Είχ. 15: Κούριον, Οικία Εύστολιου, μελισσοφάγος.

πραγματικότητα μετέχει και ὁ γνωστός ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἑξαθροπισμός, τόσο οἰκείος ἄλλωστε στὰ δημοτικά μας τραγούδια: ἓνα πουλάκι μίλησε μὲ ἀνθρώπινη λαλίτσα. Σὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο ἐπαύλεως ἀπὸ τὴ Μανσοῦρα¹⁷ (τέλος 4ου μὲ ἀρχὲς 5ου αἰ.) θηλυκὸ κυνηγόσκυλο, ποῦ ἔχει τὴ μορφή τοῦ ἀφεντικοῦ του καὶ ἰδιοκτήτη τῆς ἐπαύλεως, ἀκούει μὲ περηφάνεια στὸ ὄνομα Φηρία καλὴ καὶ κρατᾶ στὰ ἐκπαιδευμένα πόδια του φτωγὴ πέρδικα ποῦ ματαίως ἀντιστέκεται (εἰκ. 18).

Ἡ ταύτιση ὡστόσο τῶν εἰκονιζομένων στὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα πουλιῶν μὲ εἶδη καὶ ὑποεἶδη εἶναι γοητευτικὴ μὲν ἀλλὰ ματαίαια, ὑποστηρίζουν οἱ ὀρνιθολόγοι, ἀναζήτηση, διότι ἢ ἀπεικόνισή τους εἶναι συνδυασμὸς στοιχείων ἀπὸ διάφορα πουλιὰ ἢ καὶ φανταστικῶν στοιχείων. Ἡ δυσκολία ταύτισης ὀφείλεται κυρίως στὴν ἀδιαφορία τῶν ψηφιδωτῶν νὰ ἀπεικονίσουν συγκεκριμένα εἶδη καὶ ὑποεἶδη. Ἐὰν πρόκειται γιὰ πτηνὰ μὲ ἰδιάζον ἐντυπωσιακὸ παρουσιαστικὸ καὶ ἐὰν αὐτὸ ἀποδίδεται στὴν ἀπεικόνιση μὲ σαφήνεια, ὅπως τὸ παγῶνι, ὁ ἀετὸς καὶ ἄλλα, δὲν μένουν περιθώρια ἀμφισβήτησης γιὰ τὴν ταύτιση. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ κύκνος εἶναι κύκνος καὶ τὸ ἀρπακτικὸ στὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γανυμήδη εἶναι ἓνας ἀετὸς, καὶ τὸ πουλὶ μὲ

Εἰκ. 16: Ἀκρωτήρι, Καταλύμματα Πλακωτῶν, κοκκινολαίμης.

Εἰκ. 17: Ἅγιος Γεώργιος Πέγειας, πουλί.

17. P. Dikaios, *A Guide to the Cyprus Museum*, Nicosia 1961, 139. Michaelides, ὁ.π. (σημ. 10), 76, εἰκ. 41.

Εικ. 18: Μανσούρα, ψηφιδωτό, τὸ κυνηγόσκυλο Φηρία.

τὸ μαῦρο φτέρωμα, τὴν μακριὰ οὐρὰ καὶ τὸ λευκὸ στήθος στὴν Οἰκία τοῦ Εὐστολίου κυπριακὴ σκαλιφούρτα. Θέμα ταύτισης ἴσως προκύπτει γιὰ μικρότερα πουλιά, τὰ ὁποῖα καὶ στὴν πραγματικότητα δυσκολεύονται νὰ ἀναγνωρίσουν ὀρνιθολόγοι καὶ ἄνθρωποι τῆς ὑπαίθρου. Ὡστόσο ὁ Azelio Ortali δὲν δίστασε νὰ ἀναγνωρίσει στὰ παλαιοχριστιανικὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἰταλίας 18 εἶδη πουλιῶν καὶ ὁ μελετητὴς τῆς ἀπεικόνισης τῆς βυζαντινῆς φύσης Henry Maguire χωρὶς δυσκολία κατατάσσει ἀπεικονίσεις πουλιῶν σὲ διάφορα εἶδη: ἀετοί, γερανοί, κύκνοι,

παγώνια, παπαγάλοι, πάπιες, περιστέρια, φασιανοί, χελιδόνια¹⁸. Και οί μικρογραφίες που συνοδεύουν την παράφραση (9ος αι.) των Ίξευτικῶν ἢ Ὀρνιθιακῶν τοῦ Διονυσίου Φιλαδελφέα (4ου ἢ 5ου αι.) στὸ χειρόγραφο τοῦ Διοσκουρίδη (6ος αι., Βιέννη, Nationalbibliothek, cod. med. gr. 1), ἔχουν χαρακτηρισθῆ ὡς ἡ πλέον πρῶμη ἐπιστημονικὴ συλλογὴ ἀπεικονίσεων πτηνῶν ἐπειδὴ χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες μαρτυροῦν τὴν ταυτότητά τους¹⁹. Πιστεύω, λοιπόν, ὅτι δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε κατηγορηματικὰ τὴν περίπτωσι στὶς παραστάσεις τῶν πουλιῶν νὰ ὑποκρύπτονται πραγματικὰ πουλιὰ καὶ μολονότι αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ζητούμενο ἀναμένεται ὁ φιλόραχος πτηνοπαρατηρητῆς ἢ ὁ περιβαλλοντιστῆς ἀρχαιολόγος ποὺ θὰ ἐπιχειρήσει τὸν συσχετισμό.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐρμηνεία τῆς ἀπεικόνισις τῶν πουλιῶν στὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, παρὰ τίς ὁμοιότητες πρὸς τὴ φύση, στηρίζεται σὲ διαφοροὺς συμβολισμοὺς ὅπως ἀναλύουν ἀρχαιογνωστικὰ λεξικά. Γιὰ τὰ βυζαντινὰ ὅμως καὶ μεσαιωνικὰ ἐφυαλωμένα κεραμικὰ προσηλωμένοι ὡς εἴμαστε στὴν κατανόησι τῶν τεχνικῶν κατασκευῆς καὶ διακόσμησής τους καὶ τελευταίως στὶς χημικὲς ἀναλύσεις, ἔχουμε παραμελήσει τὸν ζωντανὸ κόσμο τῆς εἰκονογραφίας τους καὶ τὴ σχέση της μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν τέχνη μολονότι ἀρκετὰ νωρὶς παραστάσεις μὲ ἀνθρώπινες μορφὲς σὲ βυζαντινὰ κεραμικὰ ἐρμηνεύτηκαν μὲ βάση ποιητικὰ κείμενα ἢ σκηνὲς τοῦ καθημερινοῦ βίου²⁰. Ἡ ἀπεικόνισις πουλιῶν στὰ ἐφυαλωμένα κεραμικὰ ἐρμηνεύεται εἴτε μὲ θρησκευτικοὺς συμβολισμοὺς εἴτε μὲ ἄλλες ἀπόψεις, π.χ. ὡς μαγικὲς παραστάσεις ἢ φυλαχτὰ ἢ διδακτικὲς

18. A. Ortali, *Gli uccelli nei mosaici bizantini*, Ραβέννα 1997, 12-59. Maguire, ὁ.π. (σημ. 16), 188.

19. Λεοντσίνη, ὁ.π. (σημ. 14), 287, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

20. Βλ. ἄρθρα τοῦ Α. Ξυγγόπουλου 1937, 1938, 1950, τῆς Μ. Alison Frantz 1941, τοῦ W. Biers 1977, τῆς Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζῆ 1982, τοῦ Κανονίδη 1995 εἰς Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζῆ (ἐπιμ.), *Βυζαντινὰ ἐφυαλωμένα κεραμικὰ. Ἡ τέχνη τῶν ἐγγαράκτων*, Ἀθήνα: ΤΑΠΑ, 1999, 267-9 (βιβλιογραφία), καὶ D. Papanikola-Bakirtzi, "Falcons and Falconers in Medieval Cyprus," εἰς Λ. Ὀλύμπιος, *Τὸ φόρεμα τῆς Ἐλεωνόρας / Eleonora's Gown*, Λευκωσία 2005, 50-3. J. Vroom, "Human Representations on Medieval Cypriot Ceramics and Beyond the Enigma of Mysterious Figures Wrapped in Riddles," εἰς Demetra Papanikola-Bakirtzi and N. Coureas (ἐπιμ.), *Cypriot Medieval Ceramics: Reconsiderations and New Perspectives*, Λευκωσία: Ἴδρυμα «Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης» καὶ Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, 2014, 153-190.

παραστάσεις²¹. Δεν πιστεύω ότι ο Έπιφάνιος Σαλαμίνος (4ος αι.) στα σχόλια του *Φυσιολόγου* επιχειρεί ανανέωση συμβολισμών θηρίων και πτηνών και προσαρμογή τους στη χριστιανική θεολογία²². Απλώς ακολουθώντας και αυτός το διαχρονικό παράδειγμα του Όμηρου παραβάλλει ιδιότητες των πτηνών με ανθρώπινες ιδιότητες προς κατανόηση της ένότητας του φυσικού κόσμου ως δημιούργημα του Θεού. Και αυτό πιστεύω ότι είναι το νόημα της απεικόνισης των πουλιών στα έφυαλωμένα κεραμικά αλλά και σε άλλα είδη μικροτεχνίας του Βυζαντίου, με τον τρόπο που θα περιγράψω πιο κάτω.

Έάν λοιπόν στα ψηφιδωτά δάπεδα παρατηρείται, παρά την άφαιρεση, προσκόλληση σε φυσικά πρότυπα, στα μεσαιωνικά άγγεϊα από την Πάφο οι φυσικές στάσεις των πουλιών χρωματίζονται από κάτι άλλο, κι αυτό είναι τα συναισθήματα και οι ανθρώπινες ψυχικές καταστάσεις που προσδίδουν στις απεικονίσεις των πουλιών ήθικό περιεχόμενο. Στο άριστοτεχνικό κεραμικό της Συλλογής Πιερίδη από εργαστήριο της Πάφου τα όρνεα ανταποδίδουν στον γερακάρη την αγάπη και τη φροντίδα του προς αυτά²³. Το πουλί στο άδρεγχαράκτο από την Χρυσοπολίτισσα (εικ. 19) έχει το πείσμα και τον θυμό του άρπακτικού²⁴. Το χαριτωμένο πουλάκι στην κούπα με την έγχάρακτη και καφέ όξειδίου του σιδήρου και πράσινη όξειδίου του

21. M.-L. von Wartburg, "Bowls and Birds: Some Middle Byzantine Glazed Bowls from Swiss Private Collections," εις J. Herrin, M. Mullet, C. Otten-Froux (έπιμ.), *Mosaic. Festschrift for A. H. S. Megaw*, BSA Studies 8, Αθήνα 2002, 123. H. Maguire, *Earth and Ocean*, Λονδίνο 1987, 17-18. E. Dauterman Maguire - H. Maguire, "Byzantine Pottery in the History of Art", εις D. Papanikola Bakirtzi - E. Dauterman Maguire - H. Maguire, *Ceramic Art from Byzantine Serres*, Illinois Byzantine Studies 3, Ουρμπάνα-Σικάγο 1992, 9. Λεοντσίνη, *δ.π.* (σημ. 14), 302 και 310. V. Chkhaidze, "Snake and Heron Sgraffito Bowls from Taman' Fortified Settlement," *Tauric Chersonesos Preserve, International Research Seminar "Glazed Wares in the Black Sea and Mediterranean as a Source for the Studies of Byzantine Civilization"*, Abstracts, Sevastopol, September 5th-8th 2014, 128-9.

22. PG 43, 517C- 534D, βλ. Λεοντσίνη, *δ.π.* (σημ. 14), 289.

23. Η Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, «Γεράκια και γερακάρηδες σε κυπριακά μεσαιωνικά έφυαλωμένα άγγεϊα», εις Θ. Παπαδόπουλλου και Β. Έγγλεζάκη (έπιμ.), *Πρακτικά Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982, Β', Μεσαιωνικό Τμήμα*, Λευκωσία: Έταιρεία Κυπριακών Σπουδών, 1986, 568-9 σημειώνει τη συναισθηματική σχέση του γερακάρη προς τα όρνεα.

24. Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, *Μεσαιωνική έφυαλωμένη κεραμική, δ.π.* (σημ. 7), 88-9, άριθ. 50, πίν. IX.

Είκ. 19: Κάτω Πάφος, Χρυσοπολίτισσα, έφυαλωμένη κούπα, άρπακτικό πουλι σέ βηματισμό.

χαλκοῦ γραπτὴ διακόσμηση ἔχει τὴν ἀφέλεια τοῦ κάθε μικροῦ καὶ τὴν ἀμεριμνησία του. Τὸ πουλι στὸ ἀδρεγγάρακτο ἀπὸ τὴν Πόλη ἔχει κάτι ἀπὸ τὸ χορευτικὸ γύρισμα τοῦ σώματος ἑνὸς μελισσοφάγου, τῶν ποδιῶν καὶ τῆς κεφαλῆς του, ὅταν πιάνει στὸν ἀέρα μία λιβελοῦλα. Στὸ πράσινο ἀδρεγγάρακτο ἀπὸ τὴν Κάτω Πάφο (εἰκ. 20) τὸ πουλι ἔχει τὸ κυριλὲ μοναχικὸ βάδισμα ὅσων προπορεύονται χωρὶς παρέες διακοσμητικῶν θεμάτων²⁵. Τὸ 'πρόχειρο' ἀδρεγγάρακτο ἀπὸ τὴν Κάτω Πάφο (εἰκ. 21) μὲ τὶς πράσινες πινελιὲς ἔχει τὴν ἀπερισκεψία τῆς βιασύνης καὶ τὴν ἄγνοια²⁶. Τὸ πουλάκι στὴ μικρὴ κούπα ἀπὸ τὴν Καθολικὴ Κουκλιῶν ἔχει λάβει με θυμὸ στάση ἐπιθετικῆς ἄμυνας μὲ ἀνοιχτὰ λεπτὰ ποδαράκια καὶ σηκωμένη οὐρίτσα ἀγνοώντας τὴ ζωὴ: «τὶ ποιήσει χύτρα πρὸς λέβητα;» Στὴ μεγάλη

25. Ὁ.π., 76-77, ἀριθ. 27, πίν. VI.

26. Ὁ.π., 92, ἀριθ. 63, πίν. XII. Τὰ λοιπὰ έφυαλωμένα κεραμικὰ τῆς ἔκθεσης εἶναι ἀδημοσίευτα νεώτερα ἀνασκαφικὰ εὐρήματα.

Εικ. 20: Πάφος, έφραλωμένη κούπα, μοναχικό πουλι έν κινήσει.

Εικ. 21: Πάφος, κούπα, πουλι έν άπερισκεψία και άγνοία.

κούπα από την Καθολική όστιβαρός βηματισμός του άρπακτικού μεταμορφώνεται σε πέριδικα όταν προσγειώνεται. Στο νέο εύρημα από την Πόλη τὸ κόρδωμα άρπακτικού με στιβαρά «τριχωτά» πόδια είναι τόσο και τέτοιο, πὸ τὸ φτερό γίνεται λεπίδα κοφτερή και ἡ οὐρά άπρόσμενο τρίγωνο με πολύφυλλα.

Ὁ παραπάνω τρόπος άνάγνωσης παραστάσεων σε έφυαλωμένα κεραμικά θα μπορούσε να έπεκταθῆ και σε κεραμικά άλλων έργαστηρίων τῆς μεσαιωνικῆς Κύπρου (Λαπήθου, Έγκωμης/Άμμοχώστου και άλλων πὸ δὲν έχουν άκόμη έντοπισθῆ), στὰ όποια όμως οί άπεικονίσεις πουλιών είναι μεν χαριτωμένες αλλά άνευρες και δὲν άποτελοῦν κύριο θέμα τῆς εικονογραφίας τους²⁷. Τὰ πουλιὰ είναι θέμα άγαπητὸ και στὰ έφυαλωμένα κεραμικά τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου: Χέρια δεξιοτεχνών άγγειογράφων στόλιζαν σερβίτσια πολυτελείας πασίγνωστων κεντρικῶν έργοστασιών με άπεικονίσεις πουλιών, πὸ κυμαίνονται άνάμεσα στην περιγραφή, τῆν άφηγηματικότητα και τῆν άφαίρεση: Στὰ λεπτεγχάρακτα μεσοβυζαντινά κεραμικά τοῦ 12ου αἰ. (εικ. 22) τὰ μέρη τοῦ σώματος τῶν πουλιών άποδίδονται με τόση έντυπωσιακή φυσιοκρατική λεπτομέρεια ώστε ἡ Marie-Louise von Wartburg άναγνώρισε στὶς παραστάσεις τους συγκεκριμένα είδη και ύποείδη πτηνοπανίδας²⁸. Ρωμαλέα πουλιὰ τῶν λεπτεγχάρακτων στολισμένα με ζωηρὰ πράσινα και καφέ χρώματα συνέχισαν να παράγουν τὰ κεραμικά έργαστήρια τῶν Σερρών έως τὶς άρχές τοῦ 14ου αἰ. (εικ. 23)²⁹. Σε κεραμικά τοῦ έργοστασίου Aegean Ware, πὸ έπαυσε να λειτουργεί στὸ α΄ μισὸ τοῦ 13ου αἰ., άπεικονίζονται έγχάρακτα με πλατειά άκίδα πουλιὰ σε φυγαλέα κίνηση ἢ στάση με πρωτόγνωρο άρτίστικο άφαιρετικὸ έξπρεσιονισμό (εικ. 24)³⁰. Πουλί ζωγραφισμένο με πράσινο και καφέ χρώμα τοῦ

27. Τὰ βυζαντινά τοῦ Παύλου Νεοφύτου: Ἡ νέα συλλογή μεσαιωνικῆς κεραμικῆς τοῦ Λεβέντειου Δημοτικοῦ Μουσείου, Λευκωσία: Ἴδρυμα «Άναστάσιος Γ. Λεβέντης», 1996, 9-17 σελίδες άφιερωμένες σε έφυαλωμένα κεραμικά με παραστάσεις πουλιών.

28. Von Wartburg, *δ.π.*, (σημ. 21) 115-129. Ἡ τέχνη τῶν έγχαράκτων, *δ.π.* (σημ. 20), 123-142.

29. Papanikola-Bakirtzi - Dauterman Maguire - Maguire, *Serres, δ.π.* (σημ. 21). Ἡ τέχνη τῶν έγχαράκτων, *δ.π.* (σημ. 20), 222-242.

30. A. H. S. Megaw, "An Early Thirteenth Century Aegean Ware," *Studies in Memory of David Talbot Rice*, Έδιμβούργο 1975, 33-45. Γ. Φιλοθέου και Μ. Μιχαηλίδου, «Βυζα-

Εικ. 22: Ναυάγιο Άλονήσου, έφραλωμένο πινάκιο, άρπακτικό.

Εικ.23: Σέρρες, έφραλωμένο πινάκιο, πουλι ιστάμενο.

Είκ. 24: Ναυάγιο Καστελλορίζου, έφυαλωμένο πινάκιο, πουλι έν στάσει.

κωνσταντινοπολίτικου έργοστασίου White Painted Ware στο Βυζαντινό Μουσείο τής Χερσώνος, Κριμαία, παίζει, ραμφίζει και ταυτόχρονα ισορροπεί πάνω σέ μακρύ σκουλίκι με τέτοια κομψότητα που θα ζήλευαν σύγχρονοι καλλιτέχνες³¹.

Στό πλαίσιο τής αποκεντρωμένης Ύστεροβυζαντινής κεραμικής τά πρωτοεμφανισθέντα στην Πάφο (Λέμπα και Κάτω Πάφο) στις άρχές του 13ου αιώνα έργαστήρια έφυαλωμένων κεραμικών υιοθέτησαν άπό τδ Βυζάντιο όχι μόνον τεχνικές κατασκευής άλλά και άπεικονίσεις πουλιών. Τά παραγώμενα άπό αυτά έφυαλωμένα κε-

ντινά πινάκια άπό τδ φορτίο ναυαγισμένου πλοίου κοντά στο Καστελλόριζο», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 41 (1986), Μελέτες, 271-330. *Η τέχνη των έγχαράκτων, ό.π.* (σημ. 20), 143-157. Άνασκαφικά εύρήματα σέ συνδυασμό με χημικές άναλύσεις πηλού ύποστηρίζουν παλαιότερες άπόψεις περι παραγωγής μεσοβυζαντινών 12ου-13ου αϊ. έφυαλωμένων κεραμικών στην περιοχή Χαλκίδας/Θηβών (S. Waksman, N. Kontogiannis, S. Skartis, G. Vaxevanis, εις *Annual of the British School at Athens* 109 (2014) 379-422).

31. Άδημοσίευτο έξ όσων γνωρίζω. Κεραμικά του ίδιου έργοστασίου στη Χερσώνα βλ. National Preserve of Tauric Chersonesos, The State Hermitage, The State Historical Museum, *The Legacy of Byzantine Cherson, Sevastopol- Austin: Institute of Classical Archaeology and Packard Humanities Institute*, 2011, 126-127, ειχ. 421-427.

ραμικά είχαν έως τον 14ο αιώνα καλή πελατεία στην Κύπρο των Λουζινιανών και τη σταυροφορική Ανατολική Μεσόγειο³². Τα πουλιὰ στὰ κεραμικά τῆς Πάφου εἰκονίζονται μὲ δραματικότητα, θεατρικότητα θὰ ἔλεγα, μεταφέροντας, ὅπως εἶπαμε, στὶς φυσικὲς στάσεις τους συναισθήματα καὶ ἀνθρώπινες ψυχικὲς καταστάσεις καὶ δίδοντάς τες ἠθικὸ περιεχόμενο, λόγω ἰδιαίτερης ροπῆς πρὸς τὰ δρώμενα μὲ τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὸ χιουῦμορ, ποὺ χαρακτηρίζει ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ χρόνια ἕως σήμερα τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης στὴν περιοχὴ ὅπου γεννήθηκε ἡ Ἀφροδίτη. Ἡ θεατρικότητα τῆς Κύπρου ἐπισημαίνεται καὶ στὸ ἔργο τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ (μ. 14ου – μ. 15ου αἰ.). Ἐξήγησις τῆς γλυκείας χώρας Κύπρου, ἢ ποία λέγεται Κρόνικα, τοῦτέστιν Χρονικόν³³, στὸν ἀσυνήθιστο ἀριθμὸ κυπριακῶν χειρογράφων μὲ θεατρικὸ περιεχόμενο, τὸ ἔθιμο τῆς νεκραναστάσεως τοῦ Λαζάρου καὶ ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα τῆς Κύπρου ἀλλὰ καὶ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς θεατρικῶν σχημάτων ποὺ δροῦν σήμερα στὴ Μεγαλόνησο³⁴.

Ὁ ἐξανθρωπισμὸς τῶν πουλιῶν ποὺ βλέπουμε στὰ κεραμικά ἔχει τὸ ἀνάλογό του στὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία, π.χ. στὸν Πουλολόγο, ποίημα τοῦ 14ου αἰώνα γραμμéνο σὲ περιοχὴ ἐξοικειωμένη μὲ τὰ φραγκικὰ ἦθη, ὅπου τὰ πουλιὰ διαπληκτίζονται κατὰ τὸ πρότυπο τῶν ἀνθρώπων ἀναδεικνύοντας ἀρετὲς καὶ ἑλαττώματα³⁵:

Ὅλωνομπρὸς ὁ πελαργὸς περιγελαῖ τὸν κύκνον (στ. 6).
καὶ ὁ γλάρος ἐπεχείρησεν ὑβρίζειν τὸ χηνάριν (στ. 101).
ὡς ψωμοζήτητος (ὁ γλάρος) τὸν γιालὸν διαβαίνει καὶ γυρίζει (στ. 114).

32. Ἔρθρα τῶν D. Papanikola-Bakirtzi, E. Stern, B. Böhlendorf-Arslan, M. Michaelidou καὶ G. Köroglou γιὰ τὴ διακίνηση τῶν κυπριακῶν κεραμικῶν εἰς Demetra Papanikola-Bakirtzi and N. Coureas (ἐπιμ.), *Cypriot Medieval Ceramics*, ὅ.π. (σημ. 20), ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης R. Green et al., *Paphos 8 August 1303 Snapshot of a Destruction*, Λευκωσία: Ἴδρυμα «Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης», E-book 1, 2014.

33. Χ. Μπακιρτζῆς, «Οἱ “Ἐξηγήσεις” τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ καὶ ἡ εἰκονογράφησή τους», *Εἰκονοστάσιον* 5, 2014, 103-4, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς στὸν Μιχ. Πιερῆ, τὴν Ν. Ἀναξαγόρου καὶ τὸν Λ. Ὀλύμπιο.

34. Β. Πούχνηρ, «Θεατρολογικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸν “Κύκλος τῶν Παθῶν” τῆς Κύπρου», *Β΄ Κυπριολογικὸ Συνέδριο*, ὅ.π. (σημ. 23), 447-466.

35. Ι. Τσαβαρῆ (ἐκδ.), *Ὁ Πουλολόγος*, Ἀθήνα: Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, 1987.

*τὴν λυγερὴν καὶ χυμευτὴν, τὴν πάντερπον τὴν χήναν (στ. 130).
ὀρνίθιν κουρνομούαλον καὶ μυξοσκατοφάγον (στ. 220).*

καὶ στὸ τέλος

*Ἦκουσαν ταῦτα ὅλα τους, ἐσίγησαν αὐτίκα,
ἀφήκασιν τὴν ταραχήν, ἀφήκασιν τὰς ὕβρεις,
εἰρηνικά, ἀνόχλητα ἐπλήρωσαν τὸν γάμον,
περιπατοῦσιν ἄλαλα μὲ ἴδιαν τους σοφίαν (στ. 664-667).*

Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ σειρὰ τῶν ἐφουαλωμένων κεραμικῶν μὲ παραστάσεις πουλιῶν στὴν ἔκθεση τῆς Πάφου θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει πρῶτης τάξεως εἰκονογράφηση τοῦ Πουολόγου.

Ἐὰν ὁ ἐξανθρωπισμὸς τῶν πουλιῶν στὸν ποιητικὸ λόγο δὲν ἀποφεύγει τὴν ὕβριν στὴν ἀπεικόνισή τους στὰ κεραμικά τῆς Πάφου ἢ μὴ ὕβρις ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀλήθεια. Χωρὶς ἐπιτήδευση, μὲ ἀθωότητα καὶ χιοῦμορ, θὰ ἔλεγα, μέρη τοῦ σώματός τους μετατρέπονται σὲ ἐνδυματολογικὰ tatoo, εἶδος μακιγιαζ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ «ἀνύπαρκτο» ὁμορφαίνει τὸ ὑπαρκτό³⁶. Τὸ πτερωτὸ σῶμα, ἢ οὐρὰ καὶ τὰ φτερὰ ἀποδίδονται εἴτε μὲ συνεχεῖς γραμμές, εἴτε μὲ στικτές, σκράτς ἢ κυματιστές, σὺν καφέ καὶ πράσινο χρῶμα ποὺ ὑπονοεῖ τὸ πολύχρωμο ἢ τὸ γυαλιστερὸ τοῦ πτερώματος. Στὸ ἀδρεγχάρακτο ἀπὸ τὴν Χρυσοπολίτισσα (εἰκ. 19) σῶμα καὶ οὐρὰ ἐχαράχθησαν μὲ πλατεῖα ἀκίδα, ἐνῶ τὸ φτερὸ μὲ λεπτεγγάρακτο δικτυωτὸ ἀποδίδοντας μὲ τὸ διαφορετικὸ πλάτος τῶν γραμμῶν αἴσθηση ἰχνογραφήματος. Στὸ σύνθετο ἀπὸ τὴν Πόλη οἱ κύκλοι τοῦ κάμπου συνεχίζονται καὶ στὸ σῶμα τοῦ πουλιοῦ, ὅπως τὸ πορφυροῦν κέντημα στὴν πάλλευκη χλαμύδα τοῦ ἀγίου Σεργίου στὴ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀναπτύσσεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς πτυχές της³⁷. Στὴ μεγάλη κούπα ἀπὸ τὴν Καθολικὴ Κουκλιῶν ἢ τελευταία σκράτς διακοσμητικὴ γραμμὴ ξέφυγε ἀπὸ τὸ περιγράμμα τοῦ σώ-

36. Charles Baudelaire, *Ἐγκώμιο τοῦ μακιγιαζ*, μετάφρ. Μ. Καραπάνου, 3η ἐκδοση, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἄγρρα, 2009, 9.

37. Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Χ. Μπακιρτζής, *Ψηφιδωτὰ τῆς Θεσσαλονίκης, 4ος-15ος αἰώνας*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Καπόν, 2012, 172, εἰκ. 50.

Εικ. 25: Κούκλια. Πτηνόμορφος άσκός.

ματος του πουλιού, όπως στο κεραμικό με τους έραστές από την Κόρινθο τα πόδια τους και τα πόδια του σκάμνου ξεφεύγουν από το πλαίσιο της παράστασης³⁸, και στην Παναγία του Άρακος το πόδι του Άγγέλου ξέφυγε από την παράσταση του Ευαγγελισμού και καλύπτει την κόκκινη ταινία του πλαισίου³⁹. Και στον μὲν Άρακα νιώθουμε

τον άγγελο να φτερουγίζει δίπλα μας, οί έραστές της Κορίνθου να βρίσκονται εκτός τόπου και χρόνου, και το κεραμικό από τα Κούκλια συνεχίζει να περικλείει μία πολύχρωμη, πουπουλένια ψυχή που ζητά να ξεδιψάσει στο άλύτρωτο φτερούγισμα τα μικρά της πάθη.

Η απομάκρυνση από τη φυσική πραγματικότητα είναι ένα καταφύγιο του ανθρώπου. Συμβαίνει και στον πτηνόμορφο άσκό Γεωμετρικής περιόδου (11ος αϊ. π.Χ.) από τα Κούκλια (εικ. 25), όπου οί επάλληλες ταινίες με γεωμετρικά θέματα δὲν έξαφανίζουν το πτηνόσχημο σώμα αλλά το μετατρέπουν —γιατί όχι;— σε καράβι που ταξιδεύει σε άσίγαστες θάλασσες με το κεφάλι όρθιο μπροστά σαν τα άκρόπρωρα των καραβιών⁴⁰. Στην απομάκρυνση από τη φυσική αλήθεια φθάνει και ό άκροβάτης στην Όπερα του Πεκίνου όταν οί Κινέζοι θεατές δὲν χειροκροτούν, όπως πράττουν οί Δυτικοί, την

38. Ch. Morgan, *Corinth, Volume XI, The Byzantine Pottery*, Harvard University Press, 1942, 333-4, πίν. LII. *Η τέχνη των έγχαράκτων*, ό.π. (σημ. 20) 184, εικ. 211. Το χιούμορ της παράστασης έπισημαίνει ή κεραμίστρια Mary Seyfarth, “ Medieval Byzantine Ceramics,” *Ceramics Technical*, άριθ. 39, 2014, 98-99.

39. A. and J. Stylianos, *The Painted churches of Cyprus*, β' αναθεωρημένη έκδοση, Λευκωσία: Ίδρυμα «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης», 1997, 162, εικ. 87.

40. Για τα πτηνόμορφα άκρόπρωρα των καραβιών της άρχαιότητας βλ. Β. Καραγιώργης, «Πουλιά και δένδρα στην άρχαία Κυπριακή κεραμική και άγγειογραφία», *Είkonοστάσιον* 6, 2015, σελ. 27-47.

έπιτυχή ολοκλήρωση του ακροβατικού, αλλά μετά την κορύφωση της ακροβατικής προσπάθειας όταν ο ακροβάτης καταλήγει σε τέλεια αισθητική αλλά μη φυσική στάση του σώματός του ως ένδειξη πνευματικής άσκησης, άποτέλεσμα της οποίας υπήρξε ή εκτέλεση του πέραν των φυσικών κανόνων ακροβατικού.

Ἡ στάση του σώματος τῶν πουλιῶν στὰ κεραμικὰ μιμεῖται μὲν τὴ συμπεριφορὰ τους ἀλλὰ δὲν μένει στὴ φυσικὴ τῆς κατάστασης καὶ ἐξανθρωπίζεται, ὅπως εἶδαμε, μὲ ἀνθρώπινα συναισθήματα ἀποκτώντας ἠθικὸ περιεχόμενο, ἀφέλεια, ματαιότητα, κομπορυσούνη, ὑπερηφάνεια, δεσποτισμὸ κλπ, καὶ ἀποβάλλει τὸν ὑπερκόσμιο φόβο ποὺ προκαλοῦν τὰ ἀνθρωπόμορφα πουλιὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς μυθολογίας, οἱ Ἄρπυιες καὶ οἱ Σειρήνες. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὶς στάσεις τῶν πουλιῶν ἀντανακλῶνται ἀνθρώπινοι χαρακτήρες. Οἱ χαρακτήρες εἶναι ἀλληλένδετοι μὲ ψυχικὲς καταστάσεις καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ μὲ τὸ πολὺ μικρὸ κεφάλι καὶ μιὰ σταγονίτσα ἐγκέφαλο, ποὺ δὲν σπέρνουν καὶ δὲν θερίζουν ἀλλὰ ραμφίζουν συνεχῶς βρίσκοντας τροφὴ παντοῦ, εἶναι σύμβολα παραδείσιας μακαριότητος. Ὅλοι οἱ χαρακτήρες στὸν Παράδεισο λοιπόν, στὴν κατάφαση τοῦ Θεοῦ, ἴσως, μαζί μὲ τοὺς ἱπτάμενους φτερωτοὺς ἀγγέλους, τὶς ἱπτάμενες φτερωτὲς μορφὲς ποὺ μιμοῦνται τὸ πέταγμα τῶν πουλιῶν στὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ ἀπραγματοποιήτο⁴¹. Ὑψιπετῆ γὰρ χαίρουνται, ἀμέριμνα διάγουν καταλήγει ὁ Πουολόγος (τελευταῖος στ. 668).

Μὲ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι οἱ ψηφωτὲς καὶ οἱ κεραμίστες ποὺ ἐκθέτουν στὸ Κέντρο Ἐπισκεπτῶν τῆς Κάτω Πάφου ἦσαν πτηνοπαρατηρηταὶ οὔτε ζωγράφοι πουλιῶν. Ἀπλῶς ζοῦσαν σὲ ἐποχὴ καὶ σὲ κόσμο ἀδιάφορο γιὰ τὸν ‘ὀρθολογισμό’ μας καὶ τὴν ἠλεκτρονικὴ εἰκονικὴ πραγματικότητα, ὁ ὁποῖος παρατηροῦσε τὴ φύση καὶ τὴν ἐξανθρωπίζε δίνοντάς τῆς ἠθικὸ περιεχόμενο, ὅπως ὁ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος στὴν ἀριστοτελικὴ περιγραφή κινέζικου ὑφαντοῦ παραπετάσματος μὲ παράσταση τῆς Ἀνοξέως, ποὺ

41. Ἰππόλυτος (3ος αἰ.), Σχόλια εἰς τὸν Δανιήλ. «Ὁ προφήτης τὴν οἰκτιρία τῶν ἀγγέλων πετεινῶ πτερωτῶ ὁμοίωσεν διὰ τὸ κοῦφον καὶ ἐλαφρὸν τῶν ἀγγέλων». (PG 10, 685B).

εἶδε τὸ 1400 στὸ ἀνάκτορο τοῦ Λούβρου στὸ Παρίσι⁴²: ... Ὡδικοὶ δὲ ὄρνιθες τοῖς δένδρεσιν ἐγκαθήμενοι, ὀλίγον μὲν ἄπτονται τῶν καρπῶν, τὸ πολὺ δὲ τούτοις τοῦ χρόνου εἰς τὸ ἄδειν ἀναλίσκεται. Κηρύττειν οἶμαι βούλεσθαι τουτοισὶ τὴν φωνὴν τὰ κρεῖττω παραγίγνεσθαι τῆς τῶν ὠρῶν βασιλίσεως ἐπιλαμψάσης, καὶ λοιπὸν εἶναι αἰθρίαν μὲν ἀντὶ τῆς νεφέλης, γαλήνην δὲ ἀντὶ τριχυμίας, καὶ ὄλως ἀντὶ τῶν λυπούντων τὰ τέρποντα...

Ἐὰν ἔτσι δεῖ κανεῖς τὴν ἔκθεση στὴν Κάτω Πάφο τὸ Κέντρο Ἐπισκεπτῶν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μετατρέπεται σὲ φωλιὰ καὶ δέντρο εὐήσκιο καὶ δάσος πυκνὸ καὶ ρεματιὰ δροσερὴ, ὅπου ἑκατοντάδες πουλιῶν θὰ προκαλοῦσαν ὄχι μόνον στὸν Πτηνολογικὸ Σύνδεσμο Κύπρου συναγεμῶ ἐνδιαφέροντος ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀκούραστους πτηνοπαρατηρητὲς καὶ στοὺς φιλιστορες ἐπισκέπτες σοβαρὲς σκέψεις γιὰ τὰ ἐγκόσμια.

42. Π. Ἀγαπητός, *Εἰκῶν καὶ λόγος*. Ἐξὶ βυζαντινῆς περιγραφῆς ἔργων τέχνης. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἄγρα, 2006, 98-99 : «Ὡδικὰ πουλιὰ, ποὺ κάθονται μέσα στὰ δένδρα, τσιμποῦν ποῦ καὶ ποῦ ἀπὸ τοὺς καρπούς, ὅμως τὸν περισσότερο καιρὸ τὸν ξοδεύουν στὸ τραγοῦδι. Φαντάζομαι πὼς ἔτσι θέλει ἡ φωνὴ τους νὰ διακηρύξει ὅτι ἔρχονται τὰ καλύτερα, καθὼς ἀναφάνηκε ὀλόλαμπρη ἡ βασιλίσεως τῶν ἐποχῶν» στὸ ἐξῆς θὰ ἔχει λιπακάδα ἀντὶ γιὰ συννεφιά, νηνεμία ἀντὶ γιὰ τριχυμία καὶ μόνον πράγματα τερπνὰ ἀντὶ γιὰ θλιβερά». Γιὰ τὴν εἰκονικὴ πραγματικότητα βλ. Κ. Ι. Δάλκος, «Εἰκόνα καὶ εἰκονικὴ πραγματικότητα», *Εἰκονοστάσιον* 1, Ἰούλιος 2011, 17-22.

Σάββας Ιεζεκιήλ

Η ΠΤΗΝΟΠΑΝΙΔΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Κύπρος, ως νησί, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά στην πτηνοπανίδα λόγω της μεγάλης ποικιλότητας ειδών που έχει, από τη μια, αλλά και του υψηλού βαθμού ενδημισμού που έχει, από την άλλη.

Σ' αυτή τη μεγάλη βιοποικιλότητα και ενδημισμό συνηγορούν τέσσερις βασικοί λόγοι: η γεωγραφική θέση που κατέχει η Κύπρος στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων (Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής), οι ιδιαίτερες κλιματεδαφικές συνθήκες που επικρατούν σε συνδυασμό με τη μεγάλη ποικιλία βιοτόπων, η μακρόχρονη απομόνωση του νησιού που έδωσε την ευκαιρία σε πολλά είδη να εξελιχθούν σε ενδημικά, καθώς και η επίδραση του ανθρώπου.

2. Η ΟΡΝΙΘΟΛΟΓΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Όσο αφορά στα πτηνά, η γεωγραφική θέση της Κύπρου την καθιστά ένα από τους πιο σημαντικούς μεταναστευτικούς βιοτόπους στον ευρωπαϊκό χώρο καθώς βρίσκεται σε ένα από τους οκτώ κύριους διαδρόμους μετανάστευσης από Ευρώπη προς Αφρική και αντίστροφα. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός για τα πτηνά (Birdlife International) την τοποθετεί μεταξύ των 218 σπουδαιότερων περιοχών από άποψη βιολογικής ποικιλότητας για τα πτηνά σ' ολόκληρο τον κόσμο, ενώ η μακρόχρονη απομόνωσή της από τις γύρω ηπείρους την έχει αναδείξει ως μοναδική περιοχή στην Ευρώπη με τον ψηλότερο βαθμό ενδημισμού

Φραγκολίνα (*Francolinus francolinus*).

(Birdlife 2000). Πέρα από την ποικιλότητα των ειδών και το ψηλό βαθμό ενδημισμού σ' ότι αφορά στα πτηνά, η Κύπρος παρουσιάζει μεγάλο ορνιθολογικό ενδιαφέρον, φιλοξενώντας πτηνά με ασιατική και αφρικανική καταγωγή, αυξάνοντας το συνολικό αριθμό της ορνιθοπανίδας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Τέτοια είδη είναι η φραγκολίνα (*Francolinus francolinus*), ο νυφογερανός (*Anthropoides virgo*), ο ερημοσφυριχτής (*Charadrius leschenaultii*) κ.λπ. (Iezekiel et al. 2004).

3. ΤΑ ΠΤΗΝΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Τα πτηνά που έχουν καταγραφεί μέχρι σήμερα στην Κύπρο ανέρχονται γύρω στα 373 είδη και ανάλογα με το καθεστώς και την πα-

Γεράκι της Ελεονώρας (*Falco eleonorae*).

ρουσία τους κατατάσσονται σε διάφορες κατηγορίες, όπως πιο κάτω:

Από τα 373 είδη πτηνών 82 (21,9%) αναπαράγονται στην Κύπρο (55 είναι μόνιμοι κάτοικοι και 27 είναι καλοκαιρινοί επισκέπτες), 61 (16,4%) είδη είναι χειμερινοί επισκέπτες, 148 (39,7%) είδη σταθμεύουν στην Κύπρο κατά τη διάρκεια της αποδημίας τους, ενώ 82 (21,9%) είναι τυχαίοι επισκέπτες (περιπλανώμενα είδη). Ο αριθμός των επισκεπτών και κυρίως των χειμερινών ποικίλει από χρόνο σε χρόνο και εξαρτάται από τις κλιματικές συνθήκες στη Βόρεια και Ανατολική Ευρώπη αλλά και από τις βροχοπτώσεις στην Κύπρο.

Αναπαραγόμενα είδη.

Ο συνολικός αριθμός των πτηνών που έχουν ωτοκλήσει έστω και μία φορά στην Κύπρο ανέρχεται σε 114 (Κουρτελαρίδης 1997), ενώ πρόσφατα καταγράφηκε να ωτοκεί για πρώτη φορά στην Κύπρο η ποντικοβαρβακίνα (*Buteo buteo*) (Ιεζεκιήλ 2011).

Η σημασία της Κύπρου για αρκετά αναπαραγόμενα είδη είναι ιδιαίτερα μεγάλη τόσο από ζωογεωγραφικής άποψης όσο και από άποψη διεθνούς σημασίας. Τουλάχιστον 39 είδη ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος (Species of European Concern –SPEC) φωλιάζουν στη χώρα

92 ~

ΣΑΒΒΑΣ ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Αιγαιόγλαρος (*Larus auduini*).

Πέρδικα (*Alectoris chukar*).

Σπιζαετός (*Aquila fasciata*).

μας και μεταξύ αυτών δύο παγκοσμίως απειλούμενα: το γεράκι της Ελεονόρας (*Falco eleonorae*) και ο αιγαιόγλαρος (*Larus auduini*). Για κάποια άλλα είδη η Κύπρος έχει ιδιαίτερη σημασία σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, κυρίως λόγω του ότι οι πληθυσμοί των ειδών αυτών είναι πολύ μεγαλύτεροι στην Κύπρο σε σύγκριση με άλλες γειτονικές χώρες των οποίων η έκταση είναι πολύ μεγαλύτερη. Τέτοια είδη είναι ο σπιζαετός (*Aquila fasciata*) και η πέρδικα (*Alectoris chukar*).

Επίσης, στην Κύπρο, αναπαράγονται αρκετά άλλα είδη τα οποία έχουν ιδιαίτερη εθνική σημασία από ζωογεωγραφική άποψη. Πρόκειται για είδη για τα

Σκαλιφούρτα (*Oenanthe cypriaca*).

οποία η Κύπρος αποτελεί το δυτικότερο ή νοτιότερο άκρο εξάπλωσής τους, όπως η φραγκολίνα (*Francolinus francolinus*) που έχει εξαφανιστεί από όλα τα νησιά και τις παραμεσόγειες χώρες της Ευρώπης

Τρουποράσιης
(*Sylvia melanothorax*).

Μαύρος γύπας
(*Aegypius monachus*).

που τη φιλοξενούσαν, η κυπριακή σκαλιφούρτα (*Oenanthe cypriaca*), ο τρουποράσιης (*Sylvia melanothorax*), το διπλοσάινο (*Accipiter gentilis*) κ.ά.

Τέλος, τουλάχιστο τέσσερα είδη δεν αναπαράγονται πλέον στην Κύπρο. Αυτά είναι ο νεροκότσιφας του Τροόδους (*Cinclus cinclus olymbicus*), που θεωρείται εξαφανισθέν, ο αυτοκρατορικός αετός (*Aquila heliaca*), ο μαύρος γύπας (*Aegypius monachus*) και το κερκινέζι (*Falco naumanni*), που κατατάσσονται πλέον στους σπάνιους περαστικούς επισκέπτες.

Περαστικοί μετανάστες.

Λόγω της γεωγραφικής θέσης που κατέχει η Κύπρος στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων αλλά και σε ένα από τους οκτώ κύριους διαδρόμους μετανάστευσης από Ευρώπη προς Αφρική και αντίστροφα, φιλοξενεί κάθε χρόνο εκατομμύρια μεταναστευτικά πτηνά που ανήκουν σε 148 είδη. Η ανοιξιιάτικη μετανάστευση είναι περισσότερο εμφανής από τη φθινοπωρινή και χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ποικιλία ειδών. Τις δύο αυτές περιόδους τα πτηνά συγκεντρώνονται σε μεγάλους αριθμούς για να ξεκουραστούν και να τραφούν, έτσι ώστε να μπορέσουν να συνεχίσουν το μεγάλο ταξίδι της αποδημίας τους, κυρίως σε υγροτόπους και σε βιοτόπους με θαμνώδη βλάστηση

Φλαμίγχο (*Phoenicopterus ruper*).

όπου υπάρχει άφθονη τροφή. Κατά τις μεταναστευτικές περιόδους διέρχονται από την Κύπρο είδη ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος, όπως είναι τα διάφορα είδη ερωδιών, πάπιας αλλά και αρπακτικών, καθώς και παγκοσμίως απειλούμενα είδη, όπως το κοκκινοπόδαρο γεράκι (*Falco vespertinus*), ο στεπόκιρκος (*Circus macrourus*), η ορτυκομάνα (*Crex crex*) κ.ά.

Έχει υπολογιστεί ότι ο συνολικός αριθμός των πτηνών που περνούν από την Κύπρο προς τους βιοτόπους ξεχειμωνιάσματος της Αφρικής ανέρχεται σε 150 εκατομμύρια το Φθινόπωρο, με μικρότερους αριθμούς να επιστρέφουν πίσω στους χώρους αναπαραγωγής την Άνοιξη (Flint & Stewart, 1983).

Χειμερινοί επισκέπτες.

Το χειμώνα φθάνουν στην Κύπρο από τις βόρειες χώρες 61 είδη ως χειμερινοί επισκέπτες σε διάφορους αριθμούς για να ξεχειμωνιάσουν και να επιστρέψουν πάλι πίσω στους τόπους αναπαραγωγής τους. Υδροβία είδη πτηνών (χήνες και πάπιες) και παρυδάτιων συγκεντρώνονται στις αλυκές Λάρνακας και Λεμεσού, τους υδατοφράκτες και άλλους υγροτόπους του νησιού. Πιο γνωστά, τα φλαμίγχο (*Phoenicopterus ruper*), που κατακλύζουν τις δύο πιο πάνω αλυκές σε συγκεντρώσεις που φθάνουν πολλές φορές και τις είκοσι χιλιάδες. Το χειμώνα η Κύπρος φιλοξενεί, επίσης μεγάλους αριθμούς στρου-

Δρομέας
(*Cursorius cursor*).

θόμορφων, όπως τα διάφορα είδη τσίχλας, σπίνων κ.ά.

Τυχαίοι επισκέπτες.

Σε αυτήν την κατηγορία περιλαμβάνονται 82 είδη. Πρόκειται για είδη που υπό κανονικές συνθήκες δεν απαντώνται στην Κύπρο, αλλά εμφανίζονται τυχαία και περιστασιακά, είτε περιπλανώμενα είτε σπρωγμένα από τις καιρικές συνθήκες ή τις μετακινήσεις συγγενικών τους ειδών. Για το λόγο αυτό συναντώνται σχεδόν πάντοτε ως μεμονωμένα άτομα. Τέτοια είδη είναι ο δρομέας (*Cursorius cursor*) που παρατηρήθηκε μέχρι τώρα περίπου

25 φορές στην Κύπρο και ζει σε επίπεδες ημιορημικές περιοχές της Δ. Αφρικής και της Σαουδικής Αραβίας. Η σκαλιφούρτα (*Oenanthe lugens*) που παρατηρήθηκε τρεις φορές στην Κύπρο, η τελευταία ήταν το 2010 και η καταγραφή έγινε από το συγγραφέα. Το είδος αυτό συναντάται σε ημιορημικές περιοχές της Μέσης Ανατολής και της Β. Αφρικής. Το αφρικανικό είδος αετού *Terathopius eucatus*, που ζει στην Ν. Αφρική μέχρι τη Σαχάρα, παρατηρήθηκε για μια μόνο φορά στην Κύπρο το 2007, ενώ το είδος *Irania cularialis*, που αναπαράγεται στη Ν.Δ. Ασία από την Τουρκία μέχρι το Αφγανιστάν και ξεχειμωνιάζει στην Α. Αφρική, παρατηρήθηκε μια μόνο φορά στην Κύπρο, επίσης το 2007.

Ενδημικά είδη.

Η απομόνωση της Κύπρου ως νησί την έχει αναδείξει ως μοναδική περιοχή στην Ευρώπη με τον ψηλότερο βαθμό ενδημισμού (BirdLife International 2000).

Λαμβάνοντας υπ' όψη το μεγάλο αριθμό μεταναστευτικών πτηνών που περνούν από την Κύπρο ή ξεχειμωνιάζουν, καθώς και την απόσταση από τις γειτονικές της χώρες, θεωρείται ότι έχει υψηλό βαθμό ενδημισμού (Flint & Stewart 1992) ο οποίος ανέρχεται στο 14% των

μόνιμων κατοίκων. Μέχρι τώρα έχουν αναγνωρισθεί δύο είδη και τέσσερα υποείδη:

- τρουπομάσιης *Sylvia melanothorax* (Tristram 1872).
- σκαλιφούρτα *Oenanthe cypriaca* (Flint 1997).
- δενδροβάτης *Certhia brachydactyla dorotheae* (Hartert 1904).
- κίσσα *Garrulus glandarius glaszneri* (Madarász 1902).
- θουπί *Otus scops cyprius* (Madarász 1901).
- ελατοπαπαδίτσα η κυπριακή *Parus ater cypriotes* (Dresser 1887).

Το θέμα του ενδημισμού για την Κύπρο χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση.

4. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΤΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Από τα πτηνά αυτά, 128 ανήκουν στο Παράρτημα I της οδηγίας 209/147/EC, για τα οποία προβλέπονται ειδικά μέτρα διατήρησης από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης που τα φιλοξενούν. 324 είδη ανήκουν στο Παράρτημα III της συνθήκης της Βέρνης, 130 στο Παράρτημα II της Βόννης και 58 ανήκουν στη CITES στην οποία περιλαμβάνονται όλα τα είδη αρπακτικών.

Σύμφωνα με τους Tucker & Heath (1994) 155 είδη που παρατηρούνται στην Κύπρο δεν έχουν ευνοϊκό καθεστώς στον ευρωπαϊκό χώρο (SPEC 1-3 κατηγορίες). 23 είδη εμπίπτουν στη SPEC 1 κατηγορία και αφορά πτηνά που απειλούνται σε παγκόσμιο επίπεδο και των οποίων οι κύριοι πληθυσμοί βρίσκονται εκτός Ευρώπης. 34 είδη ανήκουν στη SPEC 2 κατηγορία και αφορά πτηνά που δεν βρίσκονται σε ευνοϊκό καθεστώς όσον αφορά τη διατήρησή τους και των οποίων οι κύριοι πληθυσμοί βρίσκονται συγκεντρωμένοι στην Ευρώπη. 98 είδη ανήκουν στην SPEC 3 κατηγορία και αφορά πτηνά που δεν έχουν ευνοϊκό καθεστώς διατήρησης, αλλά οι κύριοι πληθυσμοί τους βρίσκονται εκτός Ευρώπης. Τα υπόλοιπα 237 είδη έχουν ευνοϊκό καθεστώς στον ευρωπαϊκό χώρο.

Από τα είδη που δεν έχουν ευνοϊκό καθεστώς: 3 είναι κρισίμως κινδυνεύοντα (critically endangered), 13 είναι κινδυνεύοντα (endangered), 25 είναι τρωτά (vulnerable), 14 χαρακτηρίζονται σαν σπάνια (rare) και 51 μειώνονται (declining) οι πληθυσμοί τους στον ευρωπαϊκό χώρο (Tucker & Heath 1994).

Δενδροβάτης
(*Certhia brachydactyla*
dorotheae).

Θουπί
(*Otus scops cyprius*).

5. Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΤΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Η εθνική νομοθεσία, οι κοινοτικές οδηγίες και οι διεθνείς συμβάσεις για τα πτηνά αποτελούν τη βάση για μια στενή συνεργασία μεταξύ των κρατών με σκοπό την προστασία των πτηνών.

Νομοθεσία στην Κύπρο.

Ο σχετικός Νόμος στην Κύπρο για την Προστασία του Πτηνών είναι ο Περί Προστασίας και Διαχείρισης Άγριων Πτηνών και Θηραμάτων Νόμος του 2003 [152 (I)]. Ο νόμος αυτός είναι σχετικά νέος και εναρμονισμένος με το ευρωπαϊκό κεκτημένο, υιοθετώντας πλήρως την οδηγία 200/147/EC για τη διατήρηση των άγριων πτηνών, καθώς και μέρος της οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τη διατήρηση των φυσικών Οικοτόπων και της άγριας πανίδας και χλωρίδας.

Μερικές πρόνοιες του νόμου αυτού αναφέρονται στον καθορισμό ζωνών ειδικής προστασίας για την προστασία των άγριων πτηνών, των κυνηγετικών περιοχών, των περιόδων κυνηγίου και στις απαγορεύσεις για ανορθόδοξες μεθόδους καταδίωξης σύλληψης, εμπορίας,

δηλητηρίασης θηραματικών ειδών αλλά και γενικά άγριων πτηνών. Επίσης περιλαμβάνει μέτρα για είδη που απειλούνται και επιτρέπει τον έλεγχο μη προστατευομένων ειδών. Ακόμη περιλαμβάνει πρόνοιες για απόκτηση άδειας κυνηγίου από νέους κυνηγούς καθώς και της συμπεριφοράς των κυνηγών κατά τις κυνηγετικές εξορμήσεις.

Στα πλαίσια της εφαρμογής του προγράμματος Φύση 2000 στην Κύπρο έχει προταθεί ένα δίκτυο 62 προστατευόμενων περιοχών από τις οποίες 29 είναι Ειδικές Περιοχές Προστασίας για τα πτηνά (Special Areas of Conservation), ενώ πρόσφατα έχουν αναγνωριστεί από τον Πτηνολογικό Σύνδεσμο Κύπρου 35 περιοχές ως σημαντικές για τα πτηνά, σύμφωνα με διεθνή κριτήρια που έχει καθορίσει ο Παγκόσμιος Οργανισμός για τα πτηνά (Birdlife International) και τα οποία έχουν υιοθετήσει οι περισσότερες χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στο Δασικό Νόμο επίσης υπάρχει η πρόνοια για ανακήρυξη Προστατευόμενων Περιοχών με σκοπό την Προστασία της χλωρίδας και της πανίδας.

Διεθνής νομοθεσία.

Τα πτηνά δεν χρειάζονται χάρτες ή διαβατήρια για να διασχίζουν τα εθνικά σύνορα αλλά μπορούν να βοηθηθούν με νόμους φτιαγμένους για να μετριάζουν τους κινδύνους που τα απειλούν, όπως το ανεξέλεγκτο κυνήγι, η ρύπανση, τα φυτοφάρμακα κ.λπ. Για να επιτευχθεί η συνεργασία μεταξύ των κρατών και να μπορεί να υποχρεώνεται ένα κράτος να θεσπίζει ειδικούς νόμους, έχουν υπογραφεί διάφορες διεθνείς συμφωνίες ή συμβάσεις από Κυβερνήσεις που ενδιαφέρονται για κάποιο ειδικό θέμα ή από οργανισμούς προστασίας. Τέτοιες διεθνείς συμβάσεις που έχει υπογράψει και η Κύπρος και αφορούν την προστασία των πτηνών είναι:

1. Η Σύμβαση Ramsar (1975).

Αφορά τους υγροβιότοπους διεθνούς σημασίας ως βιότοπους των υδρόβιων πουλιών.

2. Η Σύμβαση της Βόννης (1983).

Αφορά την προστασία των μεταναστευτικών ειδών και άγριων ζώων.

3. Η Σύμβαση της Ουάσιγκτον (1973).

Αφορά το εμπόριο απειλούμενων ειδών της άγριας πανίδας και χλωρίδας.

4. Η Σύμβαση της UNESCO που αφορά τη διατήρηση της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς.

5. Η Σύμβαση της Βέρνης (1979).

Αφορά τη Διατήρηση της Ευρωπαϊκής Άγριας Ζωής και των Φυσικών Βιοτόπων.

6. Η Οδηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Προστασία των Αγριων Πτηνών 209/147/EOK που αφορά τα κράτη μέλη της Ε.Ε.

7. Οι αποφάσεις της διάσκεψης του Rio De Janeiro το 1992 για τη διατήρηση της βιολογικής ποικιλότητας.

Η προστασία της πτηνοπανίδας δεν είναι υπόθεση μερικών ατόμων αλλά κάθε Κύπριου πολίτη και δεν μπορεί να επιτευχθεί μόνο με Νόμους. Το Κράτος πρέπει να έρθει αρωγός και να βοηθήσει τόσο με οικονομικά όσο και με τεχνικά μέσα στην προστασία της κυπριακής πτηνοπανίδας, ενώ παράλληλα, θα πρέπει να βοηθήσει με προγράμματα στην επιμόρφωση και ευαισθητοποίηση του κοινού για την προστασία της πτηνοπανίδας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bannerman D.A. & Bannerman W.M., 1958. *Birds of Cyprus*.
 BirdLife International (2000) Important Bird Areas in Europe. *World Bird-watch*, 22, 23-26.
 Coomber R., 1991. *The birds of the world*.
 Flint, P. & Stewart, P. (1992) *The Birds of Cyprus. British Ornithologists' Union*, Check – list No. 6 (Second Edition), Zoological Museum, Tring, Herts HP 6AP, UK.
 Ιεζεκιήλ, Σ. (2011) *Η Οικολογία του Σπιζαετού (Aquila fasciata) στην Κύπρο. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Βιολογίας.*
 Iezekiel, S., Makris, C. & Antoniou, A. (2004) *Important Bird Areas of European Union: Importance in Cyprus*. BirdLife Cyprus, Nicosia.
 Κουρτελαρίδης, Α. (1997) *Τα Πουλιά που Φωλιάζουν στην Κύπρο*. Εκδό-

σεις Συγκρότημα Τράπεζας Κύπρου & Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου,
Λευκωσία.

Πτηνολογικός Σύνδεσμος Κύπρου (1995). *Κατάλογος των πουλιών που
γεννούν στην Κύπρο.*

Tucker, G.M. & Heath, M.F. (1994) *Birds in Europe: Their Conservation Status.*
BirdLife International, Cambridge.

Ανδρέας Φούλιας - Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου

ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΩΝ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ
ΤΩΝ ΜΟΝΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΡΠΑΣΙΑΣ
ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΤΡΕΜΕΤΟΥΣΙΑΣ

Το παρόν κείμενο¹ είναι το αποτέλεσμα έρευνας για εντοπισμό φορητών εικόνων και λατρευτικών κειμηλίων δύο σημαντικών μονών της κατεχόμενης Κύπρου, που αποτέλεσαν για αιώνες φάρους πίστης και πολιτισμού, δηλαδή της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία και της Μονής του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετουσιά. Η τουρκική εισβολή και κατοχή μεγάλου τμήματος του νησιού από το 1974 είχε ως αποτέλεσμα το μαρασμό των δύο μονών, όπως και τόσων άλλων, καθώς και την εξαφάνιση, κλοπή ή κατάσχεση πλείστων όσων κινητών αντικειμένων τους. Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα,² στο ανατολικό άκρο της χερσονήσου της Καρπασίας είναι για τους Κυπρίους μοναδικό και προσφιλέσ προσκύνημα όπου για αιώνες αποτέλεσε και αποτελεί, μαζί με την Παναγία του Κύκκου, τα δύο επιφανέστερα μνημεία ορόσημα της κυπριακής θρησκευτι-

1. Μέρος του φωτογραφικού υλικού, το οποίο δημοσιεύεται εδώ με τα κειμήλια των μονών του Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά και του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία, έχει παρουσιαστεί σε πρώτη μορφή σε άρθρα στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* στις 15.12.13 («Αναζητώντας τις 145 εικόνες της μονής του Αγίου Σπυρίδωνα», σελ. 1 και 17) και στις 24.11.2014 («Στα ίχνη της εικόνας του Αποστόλου Ανδρέα», σελ. 1 και 17) αντίστοιχα.

2. Για τη μονή του Αποστόλου Ανδρέα και τα κειμήλιά της βλ. Ν. Κυριαζής, *Τα μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρινα 1950, 17-18· Ι. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας. Έκδοσις πανηγυρική διά την εκατονταετηρίδα της εν Κύπρω Ιεράς αυτού μονής και διά την επίσκεψιν της τιμίας αυτού κάρας από τας Πάτρας εις την μεγαλόνησον*, Λευκωσία 1967· Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας. Εικόνες και κειμήλια από την Κύπρο*, Κατάλογος Εκθέσεως, Δημοτική Πινακοθήκη Δήμου Πατρέων 02.11-06.12.2007, Λευκωσία 2007· Κ. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, Λευκωσία 2009· Α. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, Λευκωσία 2010, 404-409.

Εικ. 1: Εικόνες και λατρευτικά κειμήλια της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία μετά την κατάσχεσή τους το 1991 (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 2: Απόστολος Ανδρέας (1886). Από την ομώνυμη μονή στην Καρπασία (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 3: Παναγία Ελεούσα (1866). Από τη Μονή του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία (αρχείο συγγραφέων).

κότητας. Το μοναδικό φωτογραφικό υλικό που παρουσιάζουμε αφορά στα κειμήλια που προέρχονται από την τουρκοκρατούμενη από το 1974 Μονή του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία, τα οποία τον Ιανουάριο του 1991 είχαν κατασχέσει οι κατοχικές αρχές.³

Οι φωτογραφίες με τα λατρευτικά κειμήλια (εικ. 1, 2, 3), τα σχετικά έγγραφα, καθώς και δίγλωσση έκδοση των κατοχικών αρχών του 1992 με τίτλο, *The Cultural Heritage of Northern Cyprus. Its Protection and Preservation*, Publication of the Ministry of Foreign Affairs and Defense, Nicosia 1992 (εικ. 4, 5, 6), τεκμηριώνουν και αποδεικνύουν όχι μόνο την προέλευση, αλλά και την παράνομη κατάσχεση των σημαντικών χριστιανικών αυτών λατρευτικών κειμηλίων από τους κατόχους των Καρπασίτες εγκλωβισμένους, οι οποίοι προσπάθησαν να τα διασώσουν.⁴

Αρχικά, τα κατασχεθέντα λατρευτικά κειμήλια τοποθετήθηκαν στο Kumarcilar Khan⁵ (χάνι των Χαρτοπαικτών) στη Λευκωσία, το οποίο χρησίμευε τότε ως αποθήκη του λεγομένου Τμήματος Αρχαιοτήτων. Ακολούθως μεταφέρθηκαν στο Κάστρο της Κερύνειας, όπου σύμφωνα με έγκυρες πηγές, παραμένουν μέχρι και σήμερα θεωρούμενα από τις κατοχικές αρχές ως λάφυρα πολέμου.⁶ Στο Κάστρο, άλλωστε, παραμένουν και εκατοντάδες άλλες εικόνες και κειμήλια,

3. Πρβλ. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 43. Η εικόνα των Αγίων Πάντων, η οποία κατασχέθηκε επίσης δεν εικονίζεται στη φωτογραφία.

4. Οι εικόνες και τα ιερά σκεύη στις φωτογραφίες βρίσκονται πρόχειρα ακουμπισμένα στο δάπεδο και σε τοίχο για να φωτογραφηθούν. Σύμφωνα με τον Νίκο Φαλά, πρόεδρο της Συντονιστικής Επιτροπής Καρπασίας, στις 16 Ιανουαρίου 1991 ο μ. Νίκος Πτωχόπουλος, γραμματέας για εξήντα χρόνια της μονής, αναγκάστηκε να παραδώσει τις εικόνες στην αστυνομία των κατοχικών αρχών, με σκοπό να μην χαθούν, οπότε υπογράφηκε πρακτικό παράδοσης στην παρουσία των Ηνωμένων Εθνών, τους οποίους ο Πτωχόπουλος είχε προηγουμένως καλέσει. Όπως του ελέχθη οι εικόνες θα μεταφέρονταν και θα εκτίθεντο σε μουσείο στη Λευκωσία.

5. T. Bağışkan, *Ottoman, Islamic and Islamised monuments in Cyprus*, Nicosia 2009, 456-458.

6. Από τη μονή του Αποστόλου Ανδρέα προέρχεται και εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (16ος αιώνας), η οποία φυλασσόταν στην Αρχιεπισκοπή πριν από το 1974. Σήμερα εκτίθεται στο Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Βλ. σχετικά Α. Papageorgiou, *Icons of Cyprus*, Λονδίνο 1969, 71: τον οποίο ανα-

τα οποία προέρχονται από τους βεβηλωμένους και λεηλατημένους ναούς της κατεχόμενης γης μας.⁷ Στην εικ. 1 απεικονίζονται 16 αντικείμενα, που αναφέρονται και στα έγγραφα των κατοχικών αρχών.

Η θαυματουργή εικόνα του Αποστόλου Ανδρέα (110x73 εκ.) (εικ. 2), η οποία αγιογραφήθηκε πιθανώς το 1866 αφιερώθηκε από τον κτήτορα της μονής Οικονόμο Ιωάννη (1827-1909).⁸ Η εικόνα έφερε αργυρεπίχρωση επένδυση του έτους 1886.⁹ Στην επένδυση ο Πρωτόκλητος παριστάνεται ένθρονος να ευλογεί και να κρατά κλειστό ευαγγέλιο. Στη βάση της εικόνας εικονίζονται επτά σκηνές από το Βίο του. Χαμηλά υπάρχει άνοιγμα (ομφαλός) για προσκύνηση της εικόνας από τους πιστούς. Στη θυρίδα του ομφαλού απεικονίζεται ο απόστολος Ανδρέας να κρατά μεγάλο σταυρό και ευαγγέλιο. Σύμφωνα με συνοδευτική επιγραφή, το αργυρεπίχρυσο κάλυμμα της εικόνας κατασκευάστηκε το 1886 στο εργαστήρι του Χριστοφάκη Μαγγανή στη Λευκωσία, με δαπάνη του π. Ιωάννη: «ΔΕΗΘΗΤΙ ΑΓΙΕ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΜΕΤΑ ΠΑΝΤΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΑΥΤΟΥ 1886».¹⁰

Η επένδυση της εικόνας αποτελεί δωρεά του ζάμπλουτου Κωνσταντίνου Μαυρομάτη από τη Σαλαμιού της Πάφου, μεγάλου ευεργέτη της μονής, ο οποίος κατοικούσε και δραστηριοποιόταν επαγγελματικά στη Μερσίνα της Μικράς Ασίας. Ο Μαυρομάτης, σύμφωνα με τον ιερομόναχο Ανδρέα Πέτρου (1852-1938) της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα, απέστειλε δέκα οκάδες αργυρά νομίσματα, μετζήτια

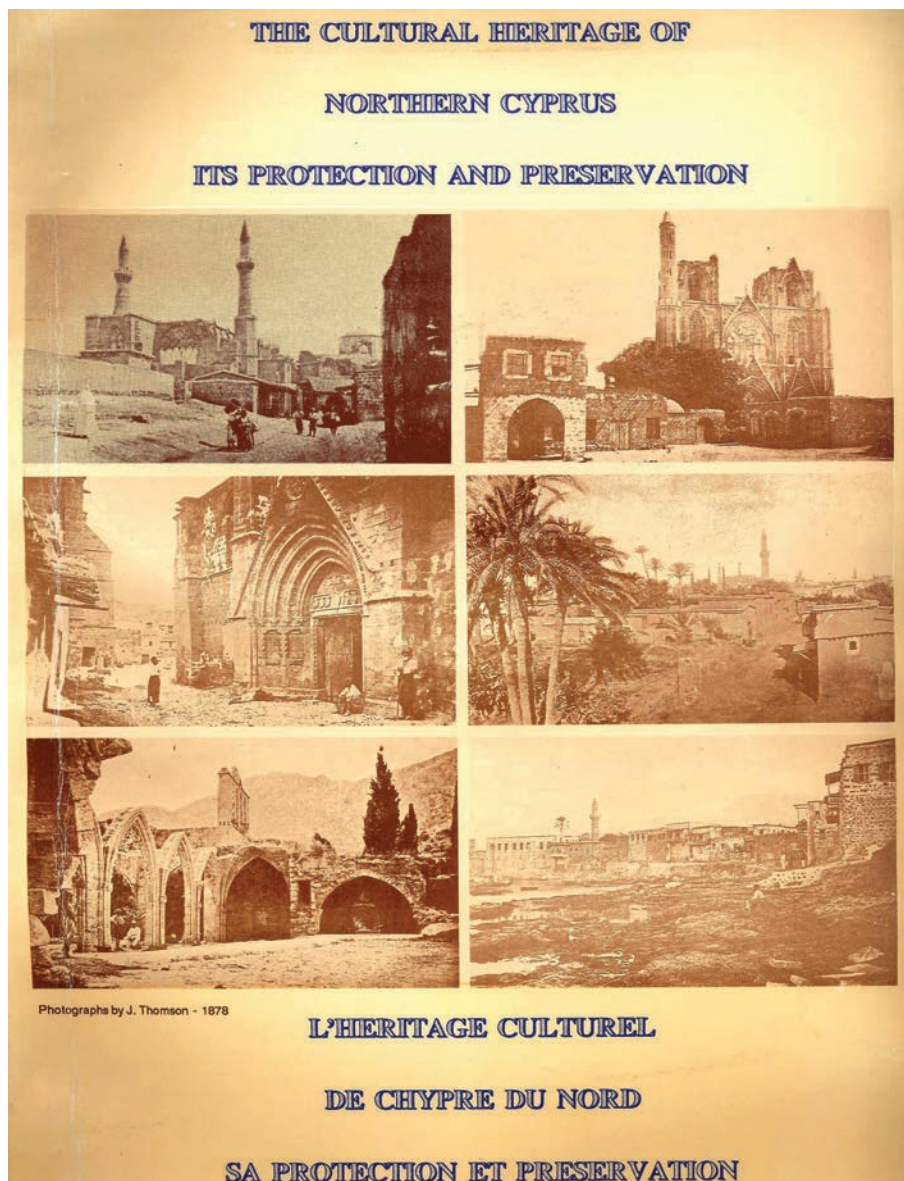
φέρει ως Αρχάγγελος Γαβριήλ, Ι. Ηλιάδης, «Αρχάγγελος Μιχαήλ», Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 42.

7. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 1-15.

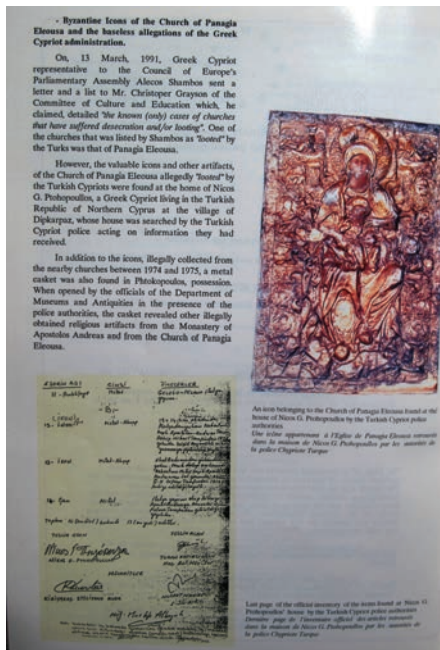
8. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 42.

9. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), vi, 11-12· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Καρτ-ποστάλ Εικόνα Αποστόλου Ανδρέου», Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 51· Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 44· Μ. Στυλιανού, *Απόστολος Ανδρέας. Ο Πρωτόκλητος μαθητής του Κυρίου*, Λευκωσία 2010, 128-130.

10. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 42, υποσ. 51. Η εικόνα του Αποστόλου Ανδρέα τυπώθηκε το 1967 σε καρτ ποστάλ από τον εξ Αμμοχώστου τυπογράφο Τάκη Γεωργίου και διατέθηκε στους χιλιάδες προσκυνητές, που επισκέπτονταν τη μονή πριν από την τουρκική εισβολή.

Ετχ. 4: *The Cultural Heritage of Northern Cyprus. Its Protection and Preservation*, Publication of the Ministry of Foreign Affairs and Defense, Nicosia 1992 (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 5

Εικ. 6

Εικ. 4-6: *The Cultural Heritage of Northern Cyprus. Its Protection and Preservation*, Publication of the Ministry of Foreign Affairs and Defense, Λευκωσία 1992. Αναφέρεται στην κατάσχεση εικόνων και λατρευτικών κειμηλίων της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία (αρχείο συγγραφέων).

και ρουπίες, με τα οποία κατασκευάστηκε η επένδυση της εικόνας.¹¹

Στην ίδια φωτογραφία φαίνεται και η εικόνα της Παναγίας της Ελεούσας (εικ. 1, 3), η οποία σύμφωνα με συνοδευτική επιγραφή κατασκευάστηκε το 1866, «Δι' εξόδων Μάρκου Πρ(εσβυτέρου) και Αγνής και των τέκνων».¹² Στην εικόνα της Ελεούσας, η Θεοτόκος παριστάνεται Ένθρονη Βρεφοκρατούσα στον εικονογραφικό τύπο *Άνωθεν οι Προφήτες*.¹³ Η ζωγραφική των προσώπων ακολουθεί την

11. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 26-27, 42, 314.

12. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 13.

13. Κ. Καλοκύρης, *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972, 191-194.

τεχνοτροπία της σχολής του Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός.¹⁴ Πρόκειται πιθανώς για την προσκυνηματική εικόνα του ημιερειπωμένου σήμερα μετοχίου της Παναγίας Ελεούσας στην Καρπασία, το οποίο πριν περιέλθει στη δικαιοδοσία της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα ανήκε στη Μονή της Αγίας Αικατερίνης του Σινά.¹⁵

Η εικόνα της Ελεούσας φυλασσόταν στο καθολικό της ακριτικής μονής και λιτανευόταν κατά την εορτή της Κοίμησης της Θεοτόκου στις 15 Αυγούστου, οπότε η μονή πανηγύριζε τα εγκαίνια του καθολικού της, που έγιναν το 1867 από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο (1865-1900),¹⁶ σύμφωνα με επιγραφή στο εσωτερικό υπέρθυρο της βόρειας πύλης της εκκλησίας.

Στην εικ. 1 φαίνονται επίσης και τα αργυρά ιερά σκεύη της μονής:

Το αρτοφόριο σε σχήμα τρουλλαίου ναού (με μισάνοικτη τη θυρίδα του στη φωτογραφία), στο οποίο παριστάνονται ο Χριστός στη θυρίδα και οι απόστολοι κάτω από τόξα, προφανώς ο Μυστικός Δείπνος.¹⁷ Επίσης διακρίνονται δύο άγια ποτήρια με τα καλύμματά

14. Για τη Σχολή Ιωάννου Κορνάρου βλ. ενδεικτικά Σ. Σοφοκλέους, «Ο ζωγράφος Ιωάννης Κορνάρος και η σχολή του», *Αρχαιολογία* 25 (1987) 64-70· Μ. Ασπρά-Βαρδαβάκη, «Χειρ ην ζωγράφου Ιωάννου Κρητός εν τη μονή της Κύκκου», Στ. Πεردίκης (Επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, «Η Ιερά Μονή Κύκκου στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη»*, Μουσείον Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2001, 313-386· Ι. Ηλιάδης, «Ο Κρητικός ζωγράφος Ιωάννης Κορνάρος – Ένα αργυρεπίχρυσο κάλυμμα ευαγγελίου στην Κύπρο (1806)», Μ. Ανδριανάκης - Ερ. Καψωμένος (Επιμ.), *Πεπραγμένα Ι΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1-8 Οκτωβρίου 2006), Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδος (Αρχαιολογία – Ιστορία της Τέχνης – Γλώσσα & Λογοτεχνία)*, Χανιά 2011, Β.3, 213-234· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Μεταβυζαντινή μνημειακή ζωγραφική της Κύπρου (αρχές 18ου – αρχές 20ού αιώνα», Α. Μαραγκού - Γ. Γεωργής - Τρ. Ε. Σκλαβενίτης - Κ. Σπ. Στάικος (εκδοτική επιτροπή), *Κύπρος. Από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2007, 431-461.

15. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 395-396.

16. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 23.

17. Αργυρό αρτοφόριο με παρόμοια διακόσμηση υπάρχει στη μονή του Κύκκου, έργο του 1807 (βλ. Στ. Πεردίκης, «Μεταλλοτεχνία», *Ιερά Μονή Κύκκου. Εικόν ανεσπέρου φωτός*, Αθήνα 2010, 435), και στο ναό της Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία, έργο του 1932 (βλ. π. Νικόλαος Παναγή, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία της Κύπρου*, Ιστορικό Λεύκωμα, Λευκωσία 2002, 115). Αθήβολα με Αποστόλους που προορίζονταν να κοσμήσουν αρτοφόρια υπάρχουν στην αδημοσίευτη συλλογή του χρυσοχόου Γ. Στεφανίδη.

τους και κάλυμμα αγίου διακαρίου (με τον Χριστό και τους Τρεις Ιεράρχες),¹⁸ καθώς και δύο ευαγγέλια. Τα καλύμματα του ενός ευαγγελίου (39x29 εκ.) είναι εξ ολοκλήρου καλυμμένα με αργυρεπίχρυση επένδυση. Στη μια όψη απεικονίζονται η Σταύρωση του Χριστού, οι Ευαγγελιστές και έντεκα σκηνές από το Θείο Πάθος. Στην άλλη όψη του ευαγγελίου παριστάνονται η Ανάσταση, οι Ευαγγελιστές και τα ένδεκα Εωθινά. Το έργο υπογράφουν το 1918 ο ζωγράφος Παρθένιος Κυριακίδης¹⁹ (ο οποίος έκανε το σχέδιο) και ο χρυσοχόος Θεόδωρος (ο οποίος κατασκεύασε τις μεταλλικές επενδύσεις).²⁰

Το δεύτερο ευαγγέλιο (35x26 εκ.) φέρει βελούδινα καλύμματα γαλάζιου χρώματος με την Ανάσταση και τους τέσσερις Ευαγγελιστές, ενώ στην άλλη όψη εικονίζεται η Σταύρωση. Το ευαγγέλιο αποτελεί δωρεά του κτήτορα της μονής π. Ιωάννη Οικονόμου και κατασκευάστηκε το 1867.²¹ Το γαλάζιο χρώμα σε άμφια, διακοσμήσεις κ.λπ. είθισται να μπαίνει κατά τις εορτές της Παναγίας. Συνεπώς, το ευαγγέλιο θα ήταν σε χρήση κατά την εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου τον Δεκαπενταύγουστο, οπότε εορτάζονταν τα εγκαίνια του καθολικού της μονής. Στην ίδια φωτογραφία φαίνονται ο λιτανευτικός σταυρός και τα εξαπτέρυγα, χωρίς όμως τα κοντάρια τους. Επίσης στην ίδια φωτογραφία, ακουμπισμένα πρόχειρα σε ηλεκτρονικό ενισχυτή, είναι μικρή αργυρεπίχρυση εικόνα του Αποστόλου Ανδρέα και βιβλιόσχημη λειψανοθήκη (ως Βίβλος αναφέρεται στο έγγραφο των κατοχικών αρχών). Στη λειψανοθήκη εικονίζεται στη μια πλευρά ο Απόστολος Ανδρέας να κρατά ευαγγέλιο και να ευλογεί, ενώ στην άλλη πλευρά η Παναγία Ελεούσα του Κύκκου με τον απόστολο Λουκά και τον άγιο Χαράλαμπο.²² Στις γωνίες εικονίζονται

18. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

19. Παπαγεωργίου, *Η αναγεννησιακή αιογραφία στην Κύπρο*, τέλη 19ου και 20ός αιώνας, Λευκωσία, 2010, 51-53.

20. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

21. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

22. Χρ. Χατζηχριστοδούλου - Κ. Γερασίμου, «Μεταβυζαντινές εικόνες με την παράσταση της Παναγίας του Κύκκου», *Πρακτικά Συνεδρίου*, ό.π. (σημ. 14), 45-81, ιδίως 56, 60, 63, 68, 70, 80-81.

οι τέσσερις Ευαγγελιστές και στη ράχη της λειψανοθήκης τέσσερα εξαπτέρυγα. Η λειψανοθήκη περιείχε στο μέσο ασημένιο σταυρό και ιερά λείψανα των αγίων Χαραλάμπους, Γεωργίου, Θεοδώρου, Βαρβάρας και Ευφημίας. Κατασκευάστηκε, σύμφωνα με επιγραφή, με δαπάνη της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα επί επιστασίας π. Ιωάννη Οικονόμου το 1876.²³ Στην εσωτερική πλευρά του καλύμματος είναι ζωγραφισμένοι ο απόστολος Ανδρέας να κρατά ευαγγέλιο και να ευλογεί.²⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ασημένιο θυμιατήρι, το ίδιο με το οποίο εικονίζεται σε φωτογραφία του 1967 να θυμιατίζει τις εικόνες του τέμπλου ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ', κατά την πρώτη μεταφορά από την Πάτρα της τιμίας κάρας του Αγίου, τη χρονιά εκείνη.²⁵ Άλλη ασημένια εικόνα με αδιάγνωστο ένθρονο άγιο που ευλογεί, ίσως τον Ανδρέα, ήταν τοποθετημένη για προστασία εντός ξύλινου κιβωτίου με τζάμι.

Στα έγγραφα, τα οποία δημοσιεύθηκαν στην προπαγανδιστική έκδοση του 1992 (εικ. 4-6), απεικονίζονται ακόμη τρεις εικόνες (εικ. 6) από τη μονή του Αποστόλου Ανδρέα και το μετόχι της Ελεούσας, τις οποίες κατάσχεσαν οι Τούρκοι. Η πρώτη εικόνα απεικονίζει τη Βάπτισμα του Χριστού, η δεύτερη τον Επιτάφιο Θρήνο²⁶ και η τρίτη ασημένια εικόνα της Παναγίας. Όλες οι εικόνες χρονολογούνται στο 19ο αιώνα. Στην ασημένια εικόνα η Θεοτόκος παρουσιάζεται στον εικονογραφικό τύπο της Πλατυτέρας των Ουρανών, δεόμενη με το Νήπιο Χριστό μπροστά στο στήθος να ευλογεί με τα δύο χέρια.²⁷ Μπροστά στο στήθος του Χριστού απεικονίζεται σφαίρα, που θυμίζει τον εικονογραφικό τύπο του Χριστού Παντοκράτορα. Στο κάτω μέρος υπάρχει μεγαλογράμματη ελληνική επιγραφή, η οποία αναφέρει: «ΚΤΗΜΑ ΕΛΕΟΥΣΑΣ ΚΑΡΠΑΣΙΑΣ».

23. Κοκκινόφτας, *Η μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, ό.π. (σημ. 2), 41-42.

24. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

25. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Η μεταφορά από την Πάτρα στην Κύπρο το 1967 της τιμίας κάρας του Αποστόλου Ανδρέου το 1967», Χ. Χοτζάκογλου (Επιμ.), *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 17-19, ιδίως 19.

26. Τσικνόπουλλος, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, ό.π. (σημ. 2), 14.

27. Κ. Καλοκύρης, *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν Ανατολής και Δύσεως*, ό.π. (σημ. 13), 56-59· Νικόλαος Παναγή, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία της Κύπρου*, 96.

Τον Αύγουστο του 1974 η αρχαία μονή του Αγίου Σπυρίδωνα στο χωριό Τρεμετουσιά (αρχαία Τριμιθούντα)²⁸ της επαρχίας Λάρνακος καταλήφθηκε από τα τουρκικά στρατεύματα. Η πλουσιότατη σε λατρευτικά κειμήλια και εικόνες μονή μετατράπηκε σε στρατόπεδο του τουρκικού στρατού κατοχής (εικ. 7) καταφέροντας πλήγμα στο βυζαντινό πολιτισμό και κληρονομιά της Κύπρου, αφού αυτή λειτούργουσε ως Κέντρο Συντήρησης Εικόνων και Χειρογράφων, υπό τη διεύθυνση του αρχιμανδρίτη Διονυσίου (τόρα καθηγουμένου της Μονής Παναγίας Χρυσορογιατίσσης στην Πάφο).²⁹ Στη Μονή του Αγίου Σπυρίδωνα είχαν μαζευτεί πριν το 1974 πολύτιμα κειμήλια, περίπου 145 εικόνες και χειρόγραφα από όλη την Κύπρο, που χρειάζονταν συντήρηση. Το εν πολλοίς άγνωστο και σημαντικό από κάθε άποψη φωτογραφικό υλικό, το οποίο δημοσιεύεται εδώ, ρίχνει φως, στη μετά το 1974 κατάσταση της μονής του Αγίου Σπυρίδωνα, αλλά κυρίως των κειμηλίων που υπήρχαν για συντήρηση εκεί.³⁰

Η Μονή του Αγίου Σπυρίδωνα αποτελεί την έδρα της Μητροπόλεως Τριμιθούντος, η οποία λόγω της τουρκικής κατοχής της Τρεμετουσιάς εδρεύει προσωρινά στο Δάλι. Η μονή είναι μία από τις παλαιότερες νησιού και συνδέεται με την εκεί αρχιερατεία του ομώνυμου θαυματουργού Κυπρίου αγίου, ο οποίος έζησε περίπου από το 270 έως το 348. Κατά την εορτή του αγίου στις 12 Δεκεμβρίου γινόταν στην Τρεμετουσιά μία από τις μεγαλύτερες εμποροπανηγύρεις της Κύπρου.

Κατά τα έτη 1965-1966 έγιναν στη μονή επισκευαστικές εργασίες και περιορισμένης έκτασης αρχαιολογικές ανασκαφές από το Τμήμα Αρχαιοτήτων της Δημοκρατίας υπό τη διεύθυνση του Αθανάσιου Πα-

28. Α. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», *Κυπριακαί Σπουδαί* 30 (1966) 17-33.

29. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 449.

30. Οι φωτογραφίες με τον αριθμό 7-8 πρωτοδημοσιεύτηκαν στο δίγλωσσο προπαγανδιστικό βιβλίο του τουρκοκύπριου I. Yapicioglu, *Kuzey Kıbrıs' taki. Basilika-Katedral-Manastir, Kilise ve Şapeller, Basilicas-Cathedrals-Monasteries-Churches and Chapels in North Cyprus*, Izmir 2007, τ. 2, 586-588.

Erdemli (Tremeşe), Tremethousha.
St.Spyridon manastır kilisesinin güney cephesi ve dört adet büyük payanda duvarları.

Erdemli (Tremeşe), Tremethousha.
St.Spyridon manastır kilisesinin güney tarafı, dört büyük payanda duvarıyla.

Erdemli (Tremeşe), Tremethousha.
Manastır avlusuna yeni inşa edilmiş kilise. 20.yy.sonları.

Erdemli (Tremeşe), Tremethousha.
The new church, build at the end of the twentieth century. The new church build in the St.Spyridon manastır yard.

Εικ. 7: Ο παλιός και ο νέος ναός του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετουσιά, μετά το 1974 (από Yarıcioglu, Kuzey Kıbrıs' taki).

Εικ. 8: Άποψη του καθολικού του Αγίου Σπυρίδωνα από νοτιοανατολικά (αρχείο συγγραφέων).

παγεωργίου.³¹ Τα αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαίωσαν την ύπαρξη παλαιοχριστιανικής βασιλικής του τέλους του 4ου ή των αρχών του 5ου αιώνα, η οποία σωζόταν στις 14 Δεκεμβρίου του 655, όταν ο επίσκοπος Πάφου Θεόδωρος εκφώνησε λόγο για το Βίο του αγίου Σπυρίδωνος ενώπιον Κυπρίων επισκόπων και του αρχιεπισκόπου Κρήτης Παύλου.³² Η σημαντική αυτή μαρτυρία τεκμηριώνει ότι η μονή συνέχισε να λειτουργεί παρά τις προηγηθείσες δύο αραβικές επιδρομές του 649 και 653, ενώ πολυσήμαντη είναι και η παρουσία του αρχιεπισκόπου Κρήτης κατά την έκρυθμη αυτή περίοδο.

Σημαντικό εύρημα των ανασκαφών αποτέλεσε το παλαιοχριστιανικό ψηφιδωτό δάπεδο του μέσου κλίτους της βασιλικής, που έφερε ελληνική επιγραφή και διάλιθο σταυρό.³³ Δυστυχώς δεν κατέστη

31. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 17-33.

32. P. Van den Ven (εκδ.), *La légende de S. Spyridon évêque de Trimithonte*, Louvain 1953, 89.

33. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 24· Σ. Πελεκανίδης, Π. Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος*, 1, Νησιωτική Ελλάς, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1988, 142-143· I. Nikolaou, "The Transition from Paganism to Christianity as revealed in the Mosaic Inscriptions of Cyprus," J. Herrin, M. Mullett, C. Otten-Froux (eds), *Mosaic, Festschrift for A.H.S. Megaw*, British School at Athens

δυνατό να γνωρίζουμε σήμερα την κατάσταση διατήρησής του, αφού απαγορεύεται η είσοδος στο μοναστηριακό συγκρότημα. Το υφιστάμενο δίκλιτο καθολικό της μονής, που σήμερα χρησιμοποιείται πιθανότατα ως αποθήκη πυρομαχικών, είναι κτισμένο πάνω στα ερείπια των προηγούμενων φάσεων του ναού και χρονολογείται στο 18ο αιώνα.³⁴ Εξάλλου από το προαναφερθέν βιβλίο που δημοσιεύτηκε στα κατεχόμενα το 2007 πιστοποιείται η χρήση του καθολικού της μονής από τον κατοχικό στρατό.³⁵ Το βόρειο κλίτος του καθολικού καταλήγει ανατολικά σε ημικυκλική αψίδα (εικ. 9),³⁶ ενώ εντός του νοτίου κλίτους, το οποίο καταλήγει σε ευθύγραμμο τοίχο, βρισκόταν ακόσμητη μαρμάρινη σαρκοφάγος που πιστεύεται ως ο τάφος του αγίου Σπυριδώνος. Η σαρκοφάγος ήταν κενή αφού το άφθαρτο ιερό λείψανο του αγίου είχε μετακομιστεί στην Κωνσταντινούπολη, ήδη από τον 7ο αιώνα, για να διαφυλαχτεί από τις αραβικές επιδρομές. Σήμερα το ιερό λείψανο θησαυρίζεται στον ομώνυμο ναό στην πόλη της Κέρκυρας, της οποίας θεωρείται πολιούχος και προστάτης. Σε μία από τις φωτογραφίες παρουσιάζεται η σαρκοφάγος του αγίου (εικ. 10),³⁷ η οποία βρισκόταν τουλάχιστον μέχρι το 1996 στη θέση της. Στο κάλυμμά της υπάρχει οπή,³⁸ όπου οι πιστοί συνήθιζαν να

Studies 8, London 2001, 13-17, βλ. και *Εικονοστάσιον* 4, 96.

34. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυριδώνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 18.

35. Yapicioglu, *Kuzey Kibris' taki*, ό.π. (σημ. 30), 587.

36. Στη φωτογραφία εικονίζεται διαταραγμένο οικοδομικό υλικό στην ανατολική πλευρά του ναού, το οποίο δεν γνωρίζουμε από πού προέρχεται.

37. Α. Μ. Φούλιας, *Αρχιτεκτονική και μνημειακή ζωγραφική στην Κύπρο κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών (649-965)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2011, 161.

38. Οπή υπάρχει και στην καλυπτήρια πλάκα του τάφου του αποστόλου Βαρνάβα στη βασιλική του στην Έγκωμη Αμμοχώστου, βλ. Γ. Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία της Κύπρου*, Α', Λεύκωμα, Αθήνα 1935, πίν. 17α, όπως και στη λάρνακα, που παλαιότερα πιστευόταν ως ανήκουσα στον άγιο Λάζαρο στη Λάρνακα, βλ. G. Jeffery, "The Carmelite Church at Famagusta, Cyprus and the Byzantine Churches of Cyprus," *Proceedings of the Society of Antiquaries* 28, 1915-1916, 123, εικ. 17· Α. Papageorghiou and A. Foulia, "L' architecture tombale à Chypre (du Ier au Xe siècle)," D. Michaelides, M. Parani (eds.), *The Archaeology of Late Antique and Byzantine Cyprus (4th-12th cent. AD)*, Nicosie, Oct. 2012, Cahiers du Centre d' Etudes chypriotes 43 (2013), 210-211. Γενικά για τη χρήση των οπών σε τάφους και σαρκοφάγους βλ. Α. Ι. Φυτράκης, *Λείψανα και*

Εικ. 9: Άποψη του καθολικού από ανατολικά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 10: Φορητές εικόνες στον Άγιο Σπυρίδωνα (αρχείο συγγραφέων).

ακουμπούν τα αυτιά τους πιστεύοντας ότι θεραπεύονταν από τις ασθένειες των αυτιών και από τα σπυράκια, κατά παρετυμολογία του ονόματος του αγίου.

Για την κατάσταση των βυζαντινών τοιχογραφιών που υπήρχαν εντός του ναού δεν γνωρίζουμε τίποτα μετά το 1974.³⁹ Για την τοι-

τάφοι μαρτύρων κατά τους τρεις πρώτους αιώνες, εν Αθήναις 1955, 97-98· Ευ. Μαρκή, Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους Υστερορωμαϊκούς και Παλαιοχριστιανικούς χρόνους (Μέσα του 3ου έως μέσα του 8ου αι. μ.Χ.), Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 2006, 206, 220-221 (αρ. 41-43). Πρβλ. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, Ο καθεδρικός ναός του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου, Λευκωσία 2010, 39.

39. Για την εικονογραφία του αγίου Σπυρίδωνος βλ. C. Weigert, "Spyridon (Spiridon) von Trimithon Bisch.," *LCI* 8, 387-388· Χρ. Χατζηχριστοδούλου, «Συνέχειες και ασυνέχειες στην απεικόνιση του αγίου Σπυρίδωνος, επισκόπου Τριμυθούντος της Κύπρου και η σχέση του με την επτανησιακή τέχνη», *Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών. Η Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Κύθηρα, 21-25 Μαΐου 2006, Πρακτικά, τόμος IV:Β, Επτανησιακός πολιτισμός (Μέρος Β')*, Κύθηρα 2009, 515-553, ιδίως 516-517, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

Εικ. 11: Φορητές εικόνες τοποθετημένες στη σαρκοφάγο του Αγίου Σπυρίδωνα (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 12: Θεοτόκος Γλυκοφιλούσα (16ος αι.), Θεοτόκος Οδηγήτρια (πιθ. 17ος αι.), Θεοτόκος Γαλακτοτροφούσα (1680). Κάτω δεξιά ο Νυμφίος (20ός αι.).

χογραφία στο τυφλό τόξο πάνω από τη νότια είσοδο του καθολικού, στην οποία απεικονίζονται ο Άγιος Σπυρίδων και ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος, έργο του ζωγράφου ιερομόναχου Ιωαννικίου του 1738⁴⁰ γνωρίζουμε ότι έχει δεχτεί πυροβολισμούς.⁴¹

Στις 18 Δεκεμβρίου 1996 συντάχθηκαν από τις κατοχικές αρχές πρακτικά παραλαβής και παράδοσης των εικόνων της Μονής,⁴² στα οποία περιλαμβάνονται αναλυτικός κατάλογος των αντικειμένων, σύντομη περιγραφή και φωτογραφίες τους. Σύμφωνα με τα πρακτικά, τις 145 εικόνες που βρίσκονταν στο παλιό καθολικό, στο νέο ναό και στο Κέντρο Συντήρησης, παρέλαβαν Τουρκοκύπριοι αρχαιολόγοι, από την Πρώτη Διοίκηση του Τάγματος Πυροβολικού, και τις μετέφεραν στις αποθήκες του κάστρου της Κερύνειας. Οι εικόνες που μεταφέρθηκαν από το Κέντρο Συντήρησης βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση διότι δεν είχαν προλάβει να συντηρηθούν. Η μεταφορά

40. Χρ. Α. Χατζηχριστοδούλου, *Κτήτορες ναών και δωρητές κειμηλίων την εποχή της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο (1571-1878)*, τόμοι 2, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 2008, Α/Α 45.

41. Yarıcıoğlu, *Kuzey Kıbrıs' taki*, ό.π. (σημ. 30), 588.

42. Χατζηχριστοδούλου, «Συνέχειες και ασυνέχειες στην απεικόνιση του αγίου Σπυρίδωνος, επισκόπου Τριμυθούντος της Κύπρου και η σχέση του με την επτανησιακή τέχνη», ό.π. (σημ. 39), υποσ. 35.

Εικ. 13: Ένθρονη Θεοτόκος (17ος αι.), Θεοτόκος Οδηγήτρια (16ος/17ος αι.), Αρχάγγελος Μιχαήλ (18ος αι.) (αρχείο συγγραφέων).

τους στο κάστρο της Κερύνειας, όπου δεν έχουν δεχθεί καμιά συντήρηση, είναι φανερό ότι θα έχει επιδεινώσει ακόμα περισσότερο την κακή κατάστασή τους.

Στις εικ. 10-11 με τη σαρκοφάγο του αγίου, όπου πάνω στο κάλυμμα της, καθώς επίσης και στις πλευρές της και σε κτιστό πεζούλι στον τοίχο (εικ. 12, 13), τοποθετήθηκαν παρατακτικά 18 μεταβυζαντινές εικόνες κατά τη διάρκεια «καταγραφής» τους, μας δίνει την ευκαιρία να αναγνωρίσουμε και να ταυτίσουμε έργα σημαντικά για τη χριστιανική τέχνη της Κύπρου. Από αυτές ξεχωρίζουν στο κάλυμμα της σαρκοφάγου,⁴³ η Κοίμηση της Θεοτόκου από το ναό του Αγίου Μάμαντος στους Τρούλλους, κεφαλοφόρος Αγία, προφανώς η Ειρήνη, ο Ευαγγελιστής Μάρκος και ο Άγιος Βασίλειος από τη Μονή του Αγίου Σπυρίδωνος και ο Ευαγγελιστής Λουκάς με το σύμβολό

43. Παπαγεωργίου, «Έρευνα εις τον ναόν του Αγ. Σπυρίδωνος εν Τρεμετουσιά», ό.π. (σημ. 28), 19.

Εικ. 14: Ευλόγλυπτο εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυριδώνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

του. Σε πρώτο πλάνο βρίσκονται οι μεγάλες εικόνες του Τιμίου Προδρόμου, του Χριστού και της Θεοτόκου, η τελευταία από το Παλαιχώρι Ορεινής. Στον τοίχο, πίσω από τη σαρκοφάγο, φαίνονται από αριστερά προς τα δεξιά, εικόνα του Χριστού, η εικόνα του Αγίου Νικολάου από την ομώνυμη μονή στο Δαυλό, η εικόνα του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου από τη Μονή του Αγίου Σπυριδώνος, η εικόνα της Θεοτόκου με σκηνές από τη ζωή της από τη Μονή Τοχνίου στις Μάνδρες Αμμοχώστου, εικόνα της Θεοτόκου από την Ιερά Μητρόπολη Κιτίου και μια άλλη αδιάγνωστη εικόνα.

Στην εικ. 14 αποτυπώνεται το ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο της Μονής, πιθανώς του 18ου αιώνα, με όλες τις εικόνες του, δηλαδή τις δεσποτικές του Χριστού, της Θεοτόκου Οδηγήτριας, του Αγίου Σπυριδώνος (143x88 εκ., βλέπε και εικ. 15), του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και του Αγίου Νικολάου, τα Αποστολικά, δηλαδή οι Απόστολοι Ιάκω-

Εικ. 15: Άγιος Σπυρίδων (16ος αι. με μεταγενέστερες επιζωγραφίες). Από το καθολικό της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

βος, Θωμάς και Σίμων, Παύλος (εικ. 16), Πέτρος, Μάρκος και Λουκάς (εικ. 17), Ματθαίος, Βαρθολομαίος και Φίλιππος με το Τρίμορφο (Μικρή Δέηση) (εικ. 18) και από το Δωδεκάορτο το Γενέσιον της Θεοτόκου,⁴⁴ ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, η Μεταμόρφωση, η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, τα Εισόδια της Θεοτόκου, η Ανάσταση του Χριστού (εικ. 19-20), η Ψηλάφηση του Θωμά (εικ. 21).

Στο εικονοστάσιο υπήρχαν και εικόνες με μεμονωμένους αγίους, όπως ο Άγιος Σπυρίδων του 20ού αιώνα, οι Άγιοι Τεσσαράκοντα (εικ. 21), οι Τρεις Παίδες εν τη Καμίνω και ο προφήτης Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων, οι Άγιοι Πάντες (εικ. 19), η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα (49x35 εκ.) του 20ού αι. (εικ.

21), ο Άγιος Τρύφων (51.5x40 εκ.) του 19ου αιώνα (εικ. 19) και ο Άγιος Θεράπων (71x57 εκ.) πιθανώς του 17ου αιώνα⁴⁵ (εικ. 16).

Επάνω από τη δεσποτική εικόνα του Χριστού υπάρχει τοποθετημένη μικρότερη μεταβυζαντινή εικόνα του Επιταφίου Θρήνου (εικ. 14). Κάτω από την εικόνα του Χριστού ήταν τοποθετημένη στη θέση της ποδέας του εικονοστασίου εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (91x78 εκ.) πιθανώς του 16ου αιώνα (εικ. 22). Μπροστά από τις εικόνες του Χριστού και του Αγίου Σπυρίδωνος φαίνονται τα μεταλ-

44. Η εικόνα στη φωτογραφία διακρίνεται κατά το δεξιό ήμισυ.

45. Ιερομόναχος Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ο Ιερός Ναός Παναγίας Χρυσοπολίτισσης Λάρνακος*, Λάρνακα 2005, 183.

Εικ. 16: Απόστολοι Ιάωβος, Θωμάς και Σίμων, Άγιος Θεράπων, Απόστολος Παύλος. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 17: Απόστολοι Παύλος, Πέτρος, Μάρκος, Λουκάς (διακρίνεται τμηματικά). Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

λικά εξαπτέρυγα (εικ. 14).

Στην εικ. 12, οι εικόνες ταυτίζονται ως εξής: Θεοτόκος Γλυκοφιλούσα (η εικόνα 67x69 εκ. και με το πλαίσιο 0,85x0,71 εκ.), 16ος αι. από το ναό της Παναγίας Θεοτόκου στην Κυθρέα,⁴⁶ Θεοτόκος Οδηγήτρια (77x53 εκ.), πιθανώς 17ος αιώνα από το ναό του Αγίου Επιφανίου στη Μηλιά Αμμοχώστου, Θεοτόκος Γαλακτοτροφούσα (93x65 εκ.) του 1680 από τη Μονή Παναγίας της Θεοτόκου στην Κυθρέα και αποσπασματικά διακρίνεται στην κάτω δεξιά γωνία ο Νυμφίος Χριστός (93x68,5 εκ.), 20ός αιώνας από το καθολικό της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος.

Η εικόνα της Θεοτόκου Γαλακτοτροφούσας από τη Μονή Παναγίας της Θεοτόκου στην Κυθρέα, όπως προαναφέρθηκε, ζωγραφίστηκε το 1680 και είναι ευνόγραφο έργο του Ρεθύμνιου ζωγράφου ιερέα Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή (ΧΕΙΡ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΤΖΑΝΕ ΑΧΙΠ).⁴⁷ Πρόκειται για όψιμο έργο του Μπουνιαλή, ο οποίος

46. D. Talbot-Rice, R. Gunnis, Tamara Talbot-Rice, *The Icons of Cyprus*, Λονδίνο 1937, 224-225, no. 55.

47. Στην ίδια μονή φυλασσόταν ακόμη ένα ευνόγραφο έργο του Μπουνιαλή με την απεικόνιση του Χριστού (1680).

Εικ. 18: Απόστολοι Λουκάς, Ματθαίος, Βαρθολομαίος και Φίλιππος, Μ. Δέηση (διακρίνεται τμηματικά). Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 19: Άγιοι Πάντες, Τρεις Παίδες εν τη Καμίνω και ο προφήτης Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων, Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και Άγιος Τρύφων. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

ακολουθεί ταυτόχρονα δύο διαφορετικές τεχνοτροπικές τάσεις. Η Θεοτόκος και οι Αρχάγγελοι ακολουθούν τη βυζαντινή τεχνοτροπία, ενώ ο Χριστός, ακολουθεί δυτικά πρότυπα και συγκεκριμένα ομοιάζει με τον τύπο του Χριστού που κρατούν αναγεννησιακές Μαντόνες.⁴⁸ Συγκρίνοντας φωτογραφίες του έργου πριν και μετά το 1974 παρατηρούμε εκτεταμένες φθορές στην εικόνα. Η λευκή προετοιμασία σε ορισμένα σημεία προέρχεται από το συντηρητή, του οποίου η εργασία έμεινε ημιτελής.

Στην εικ. 13 αποτυπώνονται οι ακόλουθες εικόνες: Ένθρονη Θεοτόκος (85x62 εκ.), 17ος αι., έργο ιερομονάχου Παρθενίου από την Ιερά Μητρόπολη Κιτίου, Θεοτόκος Οδηγήτρια (94x64 εκ.), 16ος/17ος αι. από την Κυθρέα και ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (97x36 εκ.), 18ος αιώνας, από τη Μονή του Αγίου Νικολάου στον Δαυλό.

Στην εικόνα 23 παρουσιάζεται ολόσωμος και μετωπικός ο Αρχάγγελος Μιχαήλ. Φορεί πολυτελή ενδύματα και λώρους και έχει

48. Στ. Περίδης, «Παναγία Γαλακτοτροφούσα», Κύπρος, πετράδι στο στέμμα της Βενετίας, Λευκωσία 15 Οκτωβρίου - 15 Νοεμβρίου 2003, (κατάλογος έκθεσης), Λευκωσία 2003, 222-223, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

Εικ. 20: Γενέσιον της Θεοτόκου, Μεταμόρφωση Χριστού, Υψωση Τιμίου Σταυρού, Εισόδια Θεοτόκου, Ανάσταση Χριστού. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 21: Παναγία Οδηγήτρια, Ψηλάφηση του Θωμά, Άγιοι Σαράντα, Άγιος Σπυρίδων. Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

χαμηλωμένα τα φτερά του. Κρατά ράβδο και δίσκο με την απεικόνιση του Χριστού Εμμανουήλ. Πατά επάνω σε σχηματοποιημένα σύννεφα. Ο άγνωστος ζωγράφος της εικόνας ακολουθεί την τεχνοτροπία της λεγόμενης Σχολής της Μονής του Αγίου Ηρακλειδίου.

Στην εικόνα 24 απεικονίζεται σύμφωνα με τη συνοδευτική επιγραφή «Ο ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ ΘΡΗΝΟΣ». Πρόκειται για ξύλινη εικόνα του Επιταφίου, η οποία είθισται να τοποθετείται στην αγία Τράπεζα και τη Μεγάλη Παρασκευή στον ανθοστόλιστο Επιτάφιο. Ο Χριστός παριστάνεται γυμνός και νεκρός, ξαπλωμένος σε λευκό σεντόνι, το οποίο καλύπτει μόνο τη μέση του. Τα χέρια του είναι σταυρωμένα στο ύψος της μέσης. Ως θέμα θυμίζει την Άκρα Ταπείνωση ή Αποκαθήλωση της περιόδου της Ενετοκρατίας (1489-1571).⁴⁹ Με βάση την τεχνοτροπία η εικόνα του Επιταφίου Θρήνου της Μονής του Αγίου Σπυρίδωνα μπορεί να χρονολογηθεί στο 17ο-18ο αιώνα.

Στις εικόνες που βρίσκονταν εκεί για συντήρηση, αλλά δεν φαίνονται στις φωτογραφίες, περιλαμβάνονταν μια εικόνα του Αγίου Ιωάνη (111x82 εκ.) και μια εικόνα του Χριστού. Η πρώτη παρίστανε

49. Χρ. Χατζηχριστοδούλου, *Βυζαντινό Μουσείο Πεδουλά*, Πεδουλάς 1999, 11.

Εικ. 22: Χριστός (18ος αι.) και Αρχάγγελος Μιχαήλ (16ος αι.). Από το εικονοστάσιο του καθολικού της Μονής Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 23: Αρχάγγελος Μιχαήλ (18ος αι.). Από τη Μονή του Αγίου Νικολάου στον Δαυλό.

τον Κύπριο άγιο, ο οποίος ασκήτεψε στο χωριό Πέργαμος, όπου και ο ερειπωμένος ναός του. Η εικόνα του Αγίου Ιωνά (εικ. 25) του 1690 φυλασόταν προηγουμένως στο ναό της Παναγίας στη Λύση.⁵⁰ Το πρόσωπο του αγίου είχε επιζωγραφιστεί το 19ο αιώνα από το λαϊκό ζωγράφο Παρθένιο. Η δεύτερη εικόνα, με τον Χριστό του 1680, προέρχεται από τη Μονή της Θεοτόκου στην Κυθρέα και ήταν έργο του Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλή.⁵¹

50. Ε. Κουσιάππας, *Άγιοι και εξωκλήσια της Λύσης*, Λευκωσία 2004, 50.

51. Παπαγεωργίου, *Η χριστιανική τέχνη στο κατεχόμενο από τον τουρκικό στρατό τμήμα της Κύπρου*, ό.π. (σημ. 2), 230.

Εικ. 24: Επιτάφιος Θρήνος
(17ος/18ος αι.) Από το καθολικό
της Μονής Αγίου Σπυριδωνος
στην Τρεμετουσιά
(αρχείο συγγραφέων).

Εικ. 25: Άγιος Ιωνάς (1690).
Από το ναό της Παναγίας
στη Λύση. (Κουσιάπα, Άγιοι).

Νότια του παλιού καθολικού κτίστηκε λίγα χρόνια πριν την τουρκοική εισβολή μοντέρνος καμαροσκέπαστος ναός αφιερωμένος στον Άγιο Σπυριδώνα.⁵² Ο ναός χρησιμοποιείται σήμερα ως αποθήκη. Οι χαμηλής ποιότητας φωτογραφίες που έχουμε στη διάθεσή μας δείχνουν το εσωτερικό του ναού προς ανατολάς με το εικονοστάσιο και τις εικόνες του (εικ. 26). Στο απλής κατασκευής εικονοστάσιό του υπήρχαν θέσεις για επτά δεσποτικές εικόνες και στις δύο ζώνες του επιστυλίου θέσεις για σαράντα δύο εικόνες. Το εικονοστάσιο επιστεφόταν με χαμηλό αέτωμα, στην κορυφή του οποίου ήταν τοποθετημένος σταυρός και εκατέρωθέν του τα λυπηρά με τη Θεοτόκο

52. Yapicioglu, *Kuzey Kibris' taki*, ό.π. (σημ. 30), 587.

και τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο (αρ. 42-44 στη φωτογραφία). Οι δεσποτικές εικόνες και οι εικόνες του Μυστικού Δείπνου και των μεμονωμένων αγίων του επιστυλίου ζωγραφίστηκαν σύμφωνα με τη ναζαρηνή τεχνοτροπία και την τεχνική της ελαιογραφίας, ενώ οι εικόνες των Αποστολικών σύμφωνα με τη νεοβυζαντινή τεχνοτροπία και την τεχνική της αυγοτέμπερας. Η ναζαρηνής τεχνοτροπίας εικόνες ζωγραφίστηκαν στο αγιογραφικό εργαστήριο της Μονής Σταυροβουνίου, ενώ οι εικόνες νεοβυζαντινής τεχνοτροπίας στο αγιογραφικό εργαστήριο του μοναχού Καλλινίκου Σταυροβουνιώτη (1920-2011).⁵³

Από το εικονοστάσιο απουσιάζουν εννέα μικρές εικόνες του επιστυλίου, για τις οποίες δεν γνωρίζουμε αν κλάπηκαν πριν τη λήψη της συγκεκριμένης φωτογραφίας. Επίσης, στις δεσποτικές εικόνες του εικονοστασίου (αρ. 1-7 στη φωτογραφία) παρατηρείται αλλαγή θέσης των εικόνων του Χριστού, του Αποστόλου Ανδρέα, της Παναγίας και του Προδρόμου (αρ. 3-6 στη φωτογραφία). Οι δεσποτικές εικόνες από αριστερά προς τα δεξιά έχουν ως εξής: Άγιος Αντώνιος, Άγιος Σπυρίδων, Ιησούς Χριστός, Απόστολος Ανδρέας, Παναγία Βρεφοκρατούσα, Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος και Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος.

Στις δύο ζώνες του επιστυλίου φαίνονται στις φωτογραφίες τοποθετημένες τριάντα τέσσερις εικόνες, που προέρχονται από το Αποστολικό, το Δωδεκάορτο και άλλες που εικονίζουν μεμονωμένους αγίους. Η τοποθέτησή τους στο εικονοστάσιο δεν έχει κάποια λογική σειρά, εκτός της εικόνας του Μυστικού Δείπνου στην άνω ζώνη του επιστυλίου, πάνω από την Ωραία Πύλη.

Στην κάτω ζώνη του επιστυλίου είναι τοποθετημένες από αριστερά προς τα δεξιά οι εικόνες (αρ. από 8-24 στη φωτογραφία): 8. Αδιάγνωστος Απόστολος, 9. Άγιος Παντελεήμονας, 10. Απόστολος Παύλος, 11. Άγιος Λουκάς, 12. Αδιάγνωστος Απόστολος, 13. Αδιάγνωστο Απόστολος, 14. Αδιάγνωστος Απόστολος, 15. Αδιάγνωστος ιεράρχης, 16. Ιησούς Χριστός, 17. Απόστολος Ματθαίος (;), 18. Άγιος Μάμας, 19. Ψηλάφηση του Θωμά (;), 20. Άγιος Χαράλαμπος (;), 21.

53. Γ. Κ. Λάμπρου, *Ο αγιογράφος Καλλίνικος Σταυροβουνιώτης*, Λευκωσία 2003.

Εικ. 26: Το εικονοστάσιο με τις εικόνες του νέου ναού του Αγίου Σπυρίδωνος στην Τρεμετουσιά (αρχείο συγγραφέων).

Άγιος Δημήτριος, 22. Άγιος Στυλιανός (;), 23. Αδιάγνωστος Απόστολος, 24. Άγιος Σπυρίδωνας.

Στην άνω ζώνη με την ίδια φορά είναι τοποθετημένες οι εικόνες (αρ. 41, 25-40 στη φωτογραφία): 41. Δύο αδιάγνωστοι έφιπποι άγιοι, 25. Άγιος Βασίλειος (;), 26. Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος (;), 27. Αδιάγνωστος Απόστολος, 28. Άγιος Νικόλαος, 29. Αδιάγνωστος Απόστολος, 30. Μυστικός Δείπνος, 31. Αδιάγνωστος Απόστολος, 32. Αδιάγνωστος Απόστολος, 33. Βάπτισις Χριστού (;), 34. Αδιάγνωστος Απόστολος, 35. Αδιάγνωστος ασκητής, πιθανώς ο Αντώνιος ή ο Κενδέας, 36. Άγιος Νεκτάριος, 37. Άγιος Στέφανος (;), 38. Αδιάγνωστος ιεράρχης, 39. Αδιάγνωστος ιεράρχης, 40. Αδιάγνωστο θέμα. Στην εικόνα του Αγίου Αντωνίου (αρ. 1 στη φωτογραφία) υπήρχε προσηλωμένο ασημένιο φωτοστέφανο.

Η προσπάθεια συλλογής, έρευνας και μελέτης του μοναδικού αυτού

128 ~   ΑΝΔΡΕΑΣ ΦΟΥΛΙΑΣ - ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΧΑΤΖΗΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

εποπτικού και πληροφοριακού υλικού, το οποίο αναφέρεται σε εικόνες και λατρευτικά κειμήλια από τις κατεχόμενες Μονές του Αποστόλου Ανδρέα στην Καρπασία και του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετουσιά, αποσκοπεί στην τεκμηρίωση της προέλευσης των εκκλησιαστικών αυτών θησαυρών και λατρευτικών κειμηλίων και την επιστροφή τους στους χώρους λατρείας και τους νόμιμους κατόχους των.

ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Το Λεβέντειο Δημοτικό Μουσείο Λευκωσίας σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού παρουσίασε (10.6.14 έως 2.11.14) την έκθεση «Τα τραγικά γεγονότα του 1974 μέσα από τα μάτια των παιδιών: Οι εμπειρίες του πολέμου, όπλο για την ειρήνη» με έργα μαθητών Δημοτικών Σχολείων, κυρίως της περιόδου 1974-1980, τα οποία ανήκουν στο Αρχείο Παιδικής Τέχνης του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού¹.

Στο εισαγωγικό κείμενο της έκθεσης διαβάζουμε: «Οι εικαστικές δημιουργίες των παιδιών καταγράφουν προσωπικά βιώματα, μηνύμες και ελπίδες. Οι μικροί μαθητές παραδίδουν μαθήματα δύναμης, αποφασιστικότητας, αστειρευτής προσμονής και άσβε-

στης πίστης για ένα ειρηνικό μέλλον».

Μπαίνοντας στην έκθεση τα «δένδρα της ζωής» με τους καρπούς των 40 χρόνων: «Δεν μπορώ άλλο να ζω με μια μισή χώρα» γράφουν στα κλαδιά των δένδρων οι μικροί μαθητές του σήμερα, «Θέλουμε πίσω τα χωριά μας», «Θέλω να δω την πραγματική μου καταγωγή», «Για να ζήσω ελεύθερα θέλω όλη μου την πατρίδα», «Εύχομαι να δω τον παππού μου πίσω στο χωριό του», «Διεκδικώ την ελευθερία της πατρίδας μου και τη δική μου».

Τα έργα είναι ταξινομημένα σε τέσσερις ενότητες:

A. ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥ:
«Τα παιδιά βιώνουν την αγριότητα του πολέμου και γίνονται

1. Οι φωτογραφίες των μαθητικών έργων που δημοσιεύονται είναι του κ. Πασχάλη Παπαπέτρου.

Εικ. 1: Φυγή από τα σπίτια μας.

μάρτυρες σκηνών βίας και μαχών». Κυριαρχεί το έντονο κόκκινο χρώμα σε όλες τις εκφάνσεις και τα σκούρα εν γένει χρώματα. Στέκομαι στην εικ. 1: «Φυγή από τα σπίτια μας» (Πανίκου Σιναϊνού, ΣΤ', Κ' Δημοτικό Σχολείο Λεμεσού, 1978-1979). Πενταμελής οικογένεια βαδίζει αργά προς τα δεξιά. Η ίδια αρραγής στάση των σωμάτων, ακόμη και της μάνας που κρατά από το χέρι το μικρό αγόρι, ο ίδιος βηματισμός στη φυγή. Μάτια ορθάνοιχτα στην απορία. Τα σπίτια του χωριού φρεσκοβαμμένα έχουν

ήδη ξεμακρύνει αρκετά. Τίποτα δεν είναι θλιμμένο, η βλάστηση καταπράσινη, τα ενδύματα πολύχρωμα. Στο βάθος ο Πενταδάκτυλος στην πρωινή σκιά. Μόνον τα βαριά μαύρα υποδήματα κάνουν τη φυγή αλλά και την επιστροφή δύσκολη. Στα χέρια κρατούν σφιχτά τις αναμνήσεις.

Β. ΜΕΡΕΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ: «Οι συνέπειες της τουρκικής εισβολής είναι τραγικές και ανυπολόγιστες». Στέκομαι στο σχέδιο με μαύρο μελάνι, εικ. 2:

Εικ. 2: Χριστούγεννα στον καταυλισμό.

«Χριστούγεννα στον καταυλισμό» (Μαρία Χαραλάμπους): Στο ύπαιθρο φέτος η χριστουγεννιάτικη λειτουργία. Ο ιερέας δίπλα στο στολισμένο χριστουγεννιάτικο δένδρο και την αγία τράπεζα. Τα παιδιά προσέρχονται γιορτινά ντυμένα, άνδρες και γυναίκες καλοχτενισμένες κρατώντας τα τσαντάκια τους. Ολόγυρα ανοιχτές οι σκηνές του καταυλισμού καταστόλιστες με λουλούδια και γλάστρες ανάμεσά τους, απέναντι το δασάκι της Άγκνας. Χλόη παντού και αγριολούλουδα.

Γ. ΘΥΜΟΥΜΑΙ ΚΑΙ ΔΙΕΚΔΙΚΩ: «Οι μνήμες των παιδιών κρατιούνται στην καρδιά τους άσβεστες». Πλουσιότατη η ενότητα της χαρμολύπης: «Το σπίτι μου δεν το ξεχνώ», το υπέροχο εικ. 3: «Δεν ξεχνώ την σκλαβωμένη πορτοκαλιά μου», «Θα 'θελα να ξαναπάω», «Το λιμανάκι της Κερύνειας», εικ. 4: «Οι γυναίκες της Κύπρου μαυροντυμένες βλέπουν τον Πενταδάκτυλο και εύχονται σύντομα να ελευθερωθεί η γη τους» που είναι η εικόνα στο πρόγραμμα και την

Ειχ. 3: Δεν ξεχνώ την σκλαβωμένη πορτοκαλιά μου.

αφίσα της έκθεσης.

Σταματώ στους στίχους, εικ. 5, «Ποιο είν' το πιο ψηλό βουνό / κατάκορφα ν' ανέβω, / το σπίτι μου το πατρικό / να βλέπω, ν' αγναντεύω». Από πολύ ψηλά η Ανατ. Μεσόγειος και ο ορίζοντας όχι ως είθισται ευθύγραμμος, αλλά από το πολύ γαλάζιο κυματιστός με τον ήλιο κατακίτρινο σαν τα στάχυα, με το πετροχελίδονο να φέρνει την Άνοιξη και το κάτασπρο περιστέρι την ειρήνη. Στο μέσον η νήσος Κύπρος, πράσινη στο ελεύθερο τμήμα, κόκκινο πηχτού αίματος στο κατεχόμενο και το ψηλό όρος Τρόδος στο καφέ του βράχου. Στην κορυφή δύο νέοι σιωπηλοί κοιτάζουν την κατεχόμενη Κύπρο. Ο καθιστός άνδρας δείχνει στον άλλον, σαν μέσα από μεγεθυντικό φακό, σε κάποιο χωριό της κατεχόμενης Αμμοχώστου, ένα σπίτι μονόροφο με στέγη, πόρτα και παράθυρο κλειστά, με κυπαρίσι. Δεν είναι αυτό που συγκλονίζει. Είναι ότι ο νέος άνδρας που νοσταλγεί το σπίτι του δεν κάθετα σε καρέλλα, δεν κάθετα σε βράχο, αλλά σε καρτσάκι αναπηρικό έχοντας τα πόδια κομμένα στο ύψος των γονάτων! Μαρία Γεννάρη, Ε'2, Β' Δημοτικό Σχολείο Αγίου Δομετίου, 1984.

Δ.ΟΙ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ, ΟΠΛΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΡΗΝΗ:

«Η λαχτάρα των παιδιών του 1974 μεταλαμπαδεύεται στα παιδιά του σήμερα». Στην ενότητα αυτή η αμηχανία είναι έκδηλη. Οι περισσότερες εικόνες είναι άτιτλες: «Ο ΟΗΕ και η Κύπρος», «Ειρήνη για όλο τον κόσμο για να πείσω τα λουλούδια», «Το γαϊτανάκι» (κατασκευή σε χαρτί).

Πλην των εικόνων πράγματα σε δύο βιτρίνες κάνουν την αίσθηση χειροπιαστή. Πολλά τα μαθητικά περιοδικά που κυκλοφόρησαν τα χρόνια εκείνα δίνοντας στέγη στα παιδικά ερωτηματικά: «Παιδικά Σαλπίσματα Πίκρας και Ελπίδας», έκδοση των Δημοτικών Σχολείων Ξυλοτύμπου, Ορμήδειας, Ξυλοφάγου, Ιούλιος 1975, «Εφηβικός Παλμός», Γυμνασίου Στροβόλου 1977-8: «Αύριο θα ξημερώσει μια μέρα γεμάτη φως κι αγάπη», «Μαθητικοί Ορίζοντες» Γυμνασίου Αθηαίνου, «Παιδική Χαρά» 1975: «Έγινε πόνος αμέτρητος τούτες τις ώρες του πολέμου και του θανάτου».

Το τετράδιο εκθέσεων και το ημερολόγιό της διέσωσε η εκτοπισμένη μαθήτρια Ροδοθέα Μαυρικήου, Στ': «... Ο παπάς μου πήγε

Ειχ. 4: Οι γυναίκες της Κύπρου μαυροντυμένες βλέπουν τον Πενταδάκτυλο.

Ειχ. 5: Ποιο είναι το πιο ψηλό βουνό.

στην Λεμεσό για να βρει σπίτι να νοικιάσουμε γιατί σ' αυτό που μένουμε θα 'ρθούνε άλλοι. Δυστυχώς δεν βρήκε και προς το παρόν δεν θα φύγουμε».

Μηνύματα εγκλωβισμένων στην Καρπασία μέσω Ερυθρού Σταυρού: «Αγαπητέ μου αδελφέ Σωτήρη, όλοι καλά. Είθε σύντομα να είμεθα μαζί με ειρήνη και λευτεριά. Μηνύματά σας έχει καιρό να πάρουμε. Πώς περνάς τώρα; Εμάς μας έκλεισα(ν) το σχολείο. Νομίζουν πως θα φύγουμε, όμως θα μείνουμε μέχρι ν' ανατείλει η ημέρα της λευτεριάς. Ούτε να σκεπτείς μορείς. Χαίρετε. Με αγάπη, Μαρίνα. Μαρίνα Στεργίδου, 27/6/75, Γιαλούσα Αμμοχώστου». Σαράντα χρόνια αργότερα διαβάζουμε στο βιβλίο επισκεπτών της έκθεσης: «Θα γυρίσουμε στη Γη που μας γέννησε. Οι μνήμες αναβιώνονται μέσα από τα έργα και εκθέματα του '74. Σας ευχαριστούμε. Μαρίνα Στεργίδου – Πούλια, Γιαλούσα Καρπασίας, 27/5/2014, Λευκωσία. Εγκλωβισμένη μαθήτρια στην πανέμορφη Γιαλούσα».

Στην αίθουσα προβάλλεται καθολική ταινία μικρού μήκους «Κύπρος 1974 με τα μάτια των παιδιών», παραγωγής ΡΙΚ με αρι-

στοιργήματα παιδικής ζωγραφικής να εναλλάσσονται με κινηματογραφικές σκηνές από την εισβολή στην Κύπρο και από την καθημερινή ζωή των παιδιών στους καταυλισμούς των προσφύγων. Κείμενο Ανδρέα Χριστοφίδη, αφήγηση Κώστα Χαραλάμπους, μουσική Δημήτρη Χατζηδημητρίου, σενάριο, μοντάζ, σκηνοθεσία Γιάννη Καραολή.

Μετά 40 χρόνια η ταινία διατηρεί ανέπαφη την ειλικρίνεια και τη συγκίνησή της πέραν της κοινωνικής και πολιτικής κριτικής. Αρτιότητα, τεχνική, ρέουσα αφήγηση, μηδέν εγώ. Είναι τα δραματικά, σκέπτομαι, τα εξωλογικά γεγονότα που κινητοποιούν τις δημιουργικές δυνάμεις στην Κύπρο. Η εσωστρέφεια στις δημιουργικές περιόδους των Κυπρίων έχει μέγεθος, έχει διάσταση, είναι ειλικρινής, πειστική.

Η ταινία αρχίζει με το παραμύθι της δασκάλας για την αιώνια Κοκκινοσκουφίτσα «Μια φορά κι έναν καιρό...». Τα μάτια των παιδιών. Σκηνές, αντίσκηνα, το υπαίθριο σχολείο, τα παιδικά παιχνίδια στα χωράφια που χρησιμοποιούνται ως σχολικές αυλές. Μάθημα ζωγραφικής χαμαί στο αντίσκηνο. Γενέθλια. Μια ωραία πεταλούδα.

Καταγράφω τα εξής: Ήταν σαν να ονειρευόμαστε με ανοιχτά μάτια, σαν αντικρύζαμε τα έργα των παιδιών της Κύπρου σ' άλλους καιρούς, έγραφε ξένος τεχνοκρίτης. Τι να ονειρεύονται τάχα με ανοιχτά κλειστά τα μάτια τα ίδια τα παιδιά της Κύπρου τώρα; 57.000 παιδιά της Κύπρου μεταφέραν μαζί τους στους τόπους της προσφυγιάς τα θρυμματισμένα οράματά τους και χίλια κομμάτια από ένα εφιαλτικό κόσμο, που απροειδοποίητα πέρασε το κατώφλι των ονείρων τους. Η γλώσσα των λυρικών μορφών που διαπίστωναν οι τεχνοκρίτες, που βράβευσαν επανειλημμένα τα έργα των παιδιών της Κύπρου, δεν συντρέχει με τα εξωλογικά βιώματα και τις τερατώδεις εμπειρίες που στοίχειωσαν το μυαλό των παιδιών μας. Δεν μαθαίνουν πια γράμματα όπως πρώτα, του Θεού τα πράγματα δεν είναι τα ίδια, αυτά που διδάχθηκαν να περιμένουν. Το αντίσκηνο, το χωράφι η ανάμνηση της εστίας, τα αναπάντητα ερωτήματα, ο διαταραγμένος ύπνος, όσο κι αν αγαπούμε την ειρήνη κι όσο κι αν το γράφουμε στους πίνακες. Ο πόλεμος έχει βραχυκυκλώσει τον κόσμο των παιδιών.

Στα έργα των παιδιών της Κύπρου δεν βλέπεις φόβο, δεν βλέπεις απόγνωση αλλά στα παιδικά μάτια όταν το παιχνίδι σταματά βωβή απορία σε αναπάντητα ερωτήματα που ξαφνικά προέκυψαν. Σε αντίθεση με τα ρεπορτάζ της τηλεόρασης και τις πολεμικές ανταποκρίσεις που περιφέρουν τον εξευτελισμό του ανθρώπου, οι ζωγραφιές των μαθητών της Κύπρου, που έζησαν τα τραγικά γεγονότα του 1974, ξεπερνούν τον φόβο θωραχισμένα από τη γονεϊκή φροντίδα και τη μέριμνα των δασκάλων τους καθώς αναγκαστικά στρέφονται προς το αδυσώπητο μέλλον της ζωής, η οποία τελικά, παρά τα όσα, με τη χαρά βιώνεται και με την αγάπη δικαιώνεται. «Το σπουδαιότερο ανθρώπινο δικαίωμα είναι να ζεις ελεύθερος στον τόπο που γεννήθηκες μαζί με τους γονείς σου».

«Θλιβερές θύμισες για όσους από εμάς τα ζήσαμε με τα αθώα μάτια της παιδικής μας ηλικίας. Είναι χαραγμένα βαθιά μέσα στις μνήμες μας. Ποτέ δεν ξεχνάμε τα σκλαβωμένα μας μέρη, τους αγνοούμενους, τους ήρωες μας. Υπογραφή Ν.Γ. Μαθητής και εγώ τότε».

Χαράλαμπος Μπακιρτζής

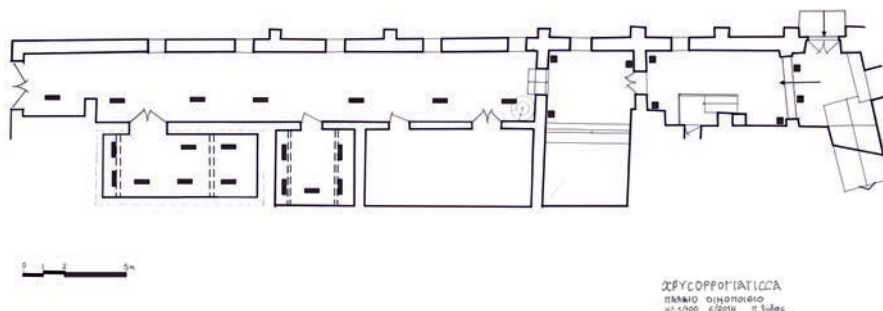

ΤΕΧΝΗΤΟΣ ΦΩΤΙΣΜΟΣ
ΣΤΟ ΠΑΛΑΙΟ ΟΙΝΟΠΟΙΕΙΟ «ΡΟΓΙΑ»
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

Το παλαιό οινοποιείο «Ρογιά» βρίσκεται στον υπόγειο χώρο της δυτικής πτέρυγας της Μονής Χρυσορρογιατίσσης και η πρόσβαση σε αυτό γίνεται από την αυλή της Μονής μέσω λίθινης κλίμακας που οδηγούσε στην παλαιά κεντρική είσοδο της

δύο μεγάλους θαλάμους, με τον ληνό στον δεύτερο, και στη συνέχεια σε μακρύ διάδρομο με τρεις χώρους για την αποθήκευση των φιαλών και την παλαίωση του οίνου.

Το παλαιό οινοποιείο της Χρυσορρογιατίσσης λειτούργησε από

Εικ. 1: Παλαιό οινοποιείο. Κάτοψη (σχέδιο Π. Ξύδας).

Μονής. Σήμερα η κλίμακα οδηγεί στους χώρους του παλαιού οινοποιείου, δηλαδή σε προθάλαμο και στη συνέχεια, μέσω μεγάλου τοξωτού ανοίγματος, κλειστού με ξύλινο διάφραγμα και πόρτα, σε

το 1984 έως το 2000. Σήμερα είναι επισκέψιμος χώρος με μεγάλα πήλινα πιθάρια, κτιστό πατητήρι, παλαιά εργαλεία και μηχανήματα χειροκίνητα για την παρασκευή και εμφιάλωση του κρασιού. Για

Εικ. 2: Παλαιό οινοποιείο.

τις ανάγκες φωτισμού των χώρων και των αντικειμένων που βρίσκονται σε αυτούς πραγματοποιήσαμε μετρήσεις του εισερχόμενου από τα παράθυρα της δυτικής πλευράς φυσικού φωτός. Το φυσικό φως τις πρωινές ώρες της ημέρας είναι ελάχιστο, ενώ τις απογευματινές αυξάνεται λόγω του δυτικού προσανατολισμού των. Προς έλεγχο του εισερχομέ-

νου φυσικού φωτός θα πρέπει κάποτε να επανατοποθετηθούν τα παλαιά κανάλια των παραθύρων. Στο χώρο της αποθήκευσης και στον ψυκτικό θάλαμο δεν υπάρχουν παράθυρα και οι χώροι είναι σκοτεινοί με χαμηλές θερμοκρασίες.

Από τις τιμές των μετρήσεων καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι το εισερχόμενο φυσικό φως δεν

επαρκεί για το φωτισμό φωτογραφιών, σχεδίων ως και αυτών των παλαιών αντικειμένων, εργαλείων και μηχανημάτων. Για το λόγο αυτό με τη σύμφωνη γνώμη του ηγουμένου της Μονής π. Διονυσίου αποφασίσαμε την ενίσχυσή του με τεχνητό φως. Στους τρεις πρώτους χώρους τοποθετήσαμε σε επιλεγμένες θέσεις ειδικά σχεδιασμένα από τον Γιάννη Ηλιάδη επιδαπέδια φωτιστικά με λαμπτήρες led. Στον άξονα της οροφής του διαδρόμου και στους ορόφους δύο «αποθηκευτικών» χώρων τοποθετήσαμε με ακρίβεια ευθυγράμμισης μεταξύ τους, εκτός άξονος για να ουδετεροποιούνται το δυνατόν, επιμήκη κυλινδρικά φωτιστικά με ηλεκτρονικό λαμπτήρα T5 ισχύος 14W. Το φως των επιδαπέδιων φωτιστικών, με θερμοκρασία χρώματος φωτός 3000K (θερμό λευκό), είναι διάχυτο με ομοιόμορφη κατανομή. Το φως από τα κυλινδρικά φωτιστικά κατανέμεται ισομερώς προς την ελεύθερη επιφάνεια των τοίχων, που θα δέχονται πληροφοριακό υλικό, και ανακλάται στο τμήμα του διαδρόμου όπου υπάρχουν

τα ξύλινα βαρέλια και τα παλαιά μηχανήματα εμφιάλωσης οίνου. Το παλαιό ηλεκτρικό δίκτυο, οδεύσεις καλωδίων εντός γαλβανιζέ σωλήνων, παλαιοί γενικοί διακόπτες και αρχαϊκά ψυκτικά μηχανήματα, διατηρήθηκαν, όπου ήταν δυνατόν να διατηρηθούν, στο πλαίσιο μίας προβιομηχανικής ανάμνησης, και το νέο ηλεκτρικό δίκτυο, όπου χρειαζόταν, ακολούθησε τη μορφή του παλαιού με εξωτερικούς μεταλλικούς σωλήνες στερεωμένους στη διατηρηθείσα ως είναι λίθινη τοιχοποιία.

Μετά την ολοκλήρωση της ηλεκτρολογικής εγκατάστασης και το άναμμα των φωτιστικών πραγματοποιήσαμε τη ρύθμισή τους και μετρήσαμε το επίπεδο της φωτεινής έντασης στις επιφάνειες που φωτίζονται. Όλα συνάδουν με τον διάχυτο διακριτικό φωτισμό και τη σιωπή του παλαιού οινοποιείου της Χρυσορρογιατίσσης.

Ο σχεδιασμός, η προμήθεια και η τοποθέτηση των φωτιστικών έγινε με χορηγία του Ιδρύματος «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης».

Ιω. Η. - Χ. Μ.

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ

Η Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης ιδρύθηκε, κατά την παράδοση, το 1152 μ.Χ. από τον ασκητή Ιγνάτιο. Βρίσκεται μέσα στο δάσος της Πάφου, σε απόσταση τριάντα πέντε χιλιομέτρων από την πόλη της Πάφου και είκοσι πέντε χιλιομέτρων από το Διεθνές Αεροδρόμιο Πάφου. Το εικονοσκευοφυλάκιο της Μονής περιέχει εικόνες, άμφια και χειρόγραφα. Η Μονή διαθέτει μικρή πινακοθήκη.

Το Κέντρο Εικονολογίας φιλοξενεί συνεργάτες του και ερευνητές που επιθυμούν να μελετήσουν θέματα σχετικά με την

εικόνα. Προσφέρει διαμονή σε διαμερίσματα πλήρως εξοπλισμένα και διατροφή. Η βιβλιοθήκη του Κέντρου διαθέτει ικανή σειρά βιβλίων αναφοράς και εμπλουτίζεται συνεχώς. Είναι επίσης συνδεδεμένη ηλεκτρονικά με τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Νεάπολης.

Οι ενδιαφερόμενοι παρακαλούνται να απευθύνονται στον Ηγούμενο της Μονής π. Διονύσιο, στη διεύθυνση: Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης, Πάφος 8649, Κύπρος. Τηλέφωνο: 00 357 26 722 457. Τηλεομοιότυπο: 00 357 26 722 873.

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

Το *Εικονοστάσιον* είναι περιοδική έκδοση του Κέντρου Εικονολογίας Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης.

Σε αυτό δημοσιεύονται άρθρα και δοκίμια που σχετίζονται με τη θεολογία, ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, κοσμολογία, ιστορία, τέχνη και εν γένει την ερμηνεία της εικόνας.

Άρθρα προς δημοσίευση πρέπει να αποστέλλονται στη διεύθυνση του Κέντρου Εικονολογίας. Αυτά μπορεί να είναι είτε σε έντυπη είτε σε ηλεκτρονική μορφή.

Η Εκδοτική Επιτροπή αποφαινεται για τη δημοσίευση ή μη των αποστέλλομένων σε αυτή κειμένων.

Κάθε συγγραφέας φέρει την ευθύνη των απόψεών του.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Διονύσιος, Ηγούμενος Χρυσορρογιατίσσης: Πτυχ. Θεολογικής Σχολής
Χάλκης, Πτυχ. Βιβλιοθηκονομίας Βιβλιοθήκης Βατικανού.

Ιωάννης Ηλιάδης: Διδάκτωρ Ηλεκτρολόγος Μηχανικός.

Σάββας Ιεζεκιήλ: Διδάκτωρ Βιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ζακλίν Καραγιώργη: Διδάκτωρ Αρχαιολογίας.

Βάσος Καραγιώργης: Τέως Διευθυντής Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύ-
πρου, τέως Διευθυντής Ιδρύματος «Αναστάσιος Γ. Λεβέντης»,
Ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Κύπρου.

Λεόντιος, Επίσκοπος Χύτρων: Πτυχ. Θεολογίας Πανεπιστημίου Αθη-
νών.

Χαράλαμπος Μπακιρτζής: Διευθυντής Ιδρύματος «Αναστάσιος Γ.
Λεβέντης».

Νεκτάριος, Χωρεπίσκοπος Αρσινόης: Πτυχ. Θεολογίας, ΜΑ Θεολο-
γίας.

Δήμητρα Παπανικόλα-Μπακιρτζή: Διευθύντρια Λεβέντειου Δημοτικού
Μουσείου Λευκωσίας.

Τάκης Τσιντίδης: Διευθυντής Τμήματος Δασών, Πρόεδρος του Φιλο-
δασικού Συνδέσμου Κύπρου.

Ανδρέας Φούλιας: Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας.

Μελής Χαραλαμπίδης: Πρόεδρος Συμβουλίου του Πτηνολογικού Συν-
δέσμου Κύπρου.

Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου: Διδάκτωρ Αρχαιολογίας, Υπεύ-
θυνος του Ιστορικού Αρχείου της Τράπεζας Κύπρου.

